ITALIA

Pictura Renașterii în Italia și alte scrieri despre artă

PICTURA RENAȘTERII ÎN ITALIA ȘI ALTE SCRIERI DESPRE ARTĂ

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

H. TAINE

Pictura Renașterii în Italia și alte scrieri despre artă

Traducere și prefață de
TUDOR ȚOPA

EDITURA MERIDIANE

București, 1968

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

PREFAŢA 5

Pictura Renaşterii în Italia
din *Filozofia Artei* 11

Leonardo da Vinci
din *Noi eseuri de critică şi de istorie* 79

Pictura în Ţările de Jos
din *Filozofia Artei* 105

Pictura în Anglia
din *Note asupra Angliei* 189

Scanned with OKEN Scanner

PREFAŢĂ

Traducătorul, prin însăşi natura lucrului său, a trebuit să mimeze (şi nu neapărat superficial) efectuarea originalului; n-a putut să nu participe întrucîtva direct (prin simpatie şi adesea entuziasmat) la modul lui Taine de a recepta pictura şi de a scrie asupra ei sau în legătură cu ea; de asemenea, nici să nu-şi noteze cîteodată pe marginea manuscrisului propria-i reacţie sensibilă şi gîndurile trezite de textul francez, să nu-şi confrunte reacţia cu a altora, dinainte cunoscută ori nu, şi să nu ia atitudine, pe scurt să nu-şi continuie cît de cît actul traducerii printr-unul critic, ultimul înrudindu-se strîns cu primul, deci apărînd firesc. — Iată motorul scurtei prefeţe.

Cititorul nu va căuta desigur în volumul acesta un muzeu; pictura se cere văzută de-a dreptul, tot ceea ce e vizibil se cere văzut. Taine pretinde, insistînd repetat, studenţilor săi (Philosofie de l'Art *e un curs,* Leonardo da Vinci, *o prelegere) să vadă operele şi locurile. Chiar în momentele cele mai halucinante de memorare imagistică şi sumum al puterii de expresie (foarte dese), profesorul se întrerupe uneori, generos, şi regretă subit, cu un magistral efect didactic-liric, că nu-şi poate duce pe loc studenţii în Flandra de pildă; apoi reia marea lui „substituire".*

La o lectură atentă şi vie, pe care Taine o provoacă obligatoriu cititorului neîngrădit, acesta din urmă îşi încorporează modelul unei receptivităţi imense, disponibilă celor mai diferite şi chiar opuse spete. Studiile din Philosophie de l'Art *despre pictura Renaşterii italiene şi despre pictura Ţărilor-de-Jos sînt, unul în raport cu altul şi înlăuntrul fiecăruia din ele, o capodoperă a dinamicii receptivităţii*

Scanned with OKEN Scanner

critice. Temeiul estetic al italienilor e trăit şi gîndit de Taine fără cea mai elementară rezervă, înfăţişat, explicat, ilustrat, apărat, ferit de alterare, exaltat, ca de către unul de-ai lor, pentru ca, atunci cînd trece în Flandra şi Olanda, să se petreacă acelaşi lucru, deplin : e o infidelitate totală şi fermecătoare. „Mila" lui Taine pentru pictura engleză — în întregime — ca pentru o ramură avortată a celei flamande, sau pentru Turner ca pentru unul dintre cei mai dotaţi pictori englezi şi cumva rataţi prin firea lucrurilor, milă alternînd cu dispreţul şi ironia pentru nepicturalitate şi pentru deşeurile flagrante, precum şi pentru marele apostol eretic în acest sens, John Ruskin (v. fragmentul din Notes sur l'Angleterre), *toate acestea sînt la fel de complete, semne ale aceleiaşi imense receptivităţi, de astă dată nesatisfăcută şi rănită, cu gustul în alarmă, revoltat şi judecînd aspru.*

Taine a fost printre primii şi, în orice caz, unul dintre cei mai hotărîţi şi riguroşi apologeţi ai picturalităţii picturii, duşmanul picturii ca ancilă a altor preocupări, al pseudo-picturii. De aceea i se poate „ierta" ierarhizarea anumitor momente şi spaţii artistice (niciodată însă absolută, şi mai mult structurală decît axiologică, întotdeauna luminată de considerarea istorică), vădită în ocolirea, de exemplu, a picturii germane ca imperfectă întruchipare a acestei *arte, ca o pictură de idei, valoroasă — măcar cînd e vorba de un Dürer —, însă vitregă oarecum, după părerea noastră socotită astfel cu şi mai puţină dreptate decît cea engleză ; ne referim în special la marii pictori din vremea reformei, care nu e exclus să fi avut de suferit în viziunea lui Taine datorită unei proiectări abuzive asupra lor a impresiei justificat negative provocată de un Cornelius, un Overbeck etc. ; interesant e că nu-i găsim de loc citaţi şi comentaţi pe cei doi pictori romantici germani, indiscutabil* pictori, *Philip Otto Runge şi Gaspar David Friedrich *.*

* În afară de o non-afinitate de gust, nu trebuie să uităm două lucruri : Taine e contemporanul mai tînăr al lui Delacroix şi contemporanul mai vîrstnic al impresionismului — această renaştere violentă a picturalităţii în Europa ; apoi, reflex hegelian intimidant, Taine vede în neclasicitatea picturii un semn al dispariţiei artei, dispariţie de care fiind funciarmente artist (chiar dacă nu pe deplin lucid), are groază — ceea ce se vede şi în paroxistica glorificare a poeziei engleze îndată după biciuirea picturii engleze (cu toate că Hegel găseşte şi în precumpănirea modernă a poeziei un semn „funest" pentru artă).

Scanned with OKEN Scanner

Taine vede în această picturalitate deplină a italienilor Renașterii, a flamanzilor și olandezilor, manifestarea unui fel de viață care permite actualizarea deplină a energiei umane. Are o slăbiciune în adevăr stendhaliană pentru viața completă, neeconomisită, pentru „planta umană" sănătoasă și puternică, a cărei „floare" e arta „desăvîrșită". Acesta e și criteriul suprem de valorificare la Taine. De aceea deplînge meschinăria burgheză tîrzie, utilitarismul josnic, demagogia mîrșavă și ridicolă etc. (iarăși în acord cu Stendhal, amintind și de ura baudelairiană); deplînge înăbușirea, pipernicirea, uscarea facultăților artistice în astfel de condiții; atrage atenția asupra suferinței, prețului greu dat de artistul modern autentic pentru realizarea artei mari. În schimb descrie și narează, însufletindu-se, retrăindu-le, „momentele" și „mediile" de maximă desfășurare (fie și tragică) a energiei umane; se apleacă atent, curios, plin de simpatie asupra „raselor", fără părtinire, notîndu-le caracterele, comparîndu-le, urmărindu-le evoluția, certîndu-le sau lăudîndu-le retroactiv, suferind de eșecurile lor, exultînd de victoriile lor, gata să le „moșească" artele (într-un loc se adresează pictorilor flamanzi, cerîndu-le grabnica împlinire).

În scrisul lui Taine, peisajul, biologia și istoria sînt în osmoză cu operele artistice; ultimele apar ca un sector al naturii, deși, evident, produse de om conform specificului lor (e remarcabilă, în Notes sur l'Angleterre, *blamarea copiatorilor englezi și, cu această ocazie, schițarea „tehnicilor" deosebite — a naturii neartistice pe de o parte și a picturii pe de alta, care e naturală tocmai cu condiția specificității ei „artificiale"). Osmoza de care vorbeam se datorește capacității lui Taine de a retrăi, asemeni unui romancier, facultățile plasticienilor ca pe un personaj — multiplu, proteic, „în pofida" nivelului categorial folosit drept cadru. „Mediul", „momentul" și „rasa" sînt tot timpul tratate ca lume obiectivă, determinantă, tratate însă pe hotarul dintre psihologia curentă a artiștilor respectivi și ficțiunea lor artistică; „însușirea dominantă", ca tipar, profil al acestei ficțiuni. Toată lumea neartistică e privită permanent cu ochiul situat istoric în timp și spațiu al plasticianului, reprodus de al poetului, nu cu un ochi ce ar privi arta din afară, al istoricului strîmt-determinist.*

Scanned with OKEN Scanner

Taine a tezit multe replici: a fost acuzat de filozofie, oratorie, de plutire rigidă în abstract, de dogmatism didactic, că vede după *ce gîndeşte, şi* numai *ce gîndise, că se căzneşte să scrie frumos, să-şi atenueze uscăciunea (acuzat, spre exemplu, şi de către un mediocru sobru ca Lanson, şi de către un mediocru sclipitor ca Faguet). A fost şi apărat: de către Victor Giraud, André Chevrillon etc. Al treilea mare critic al Franţei (după Sainte-Beuve şi Taine), Albert Thibaudet, depăşind incompatibilitatea lui temperamentală şi de gîndire cu Taine, pe care nu pierde totuşi nici un prilej să-l „înţepe", îi recunoaşte marea artă scriitoricească şi geniul explicaţiei. În privinţa filozofiei (de data aceasta nereprobată), avem substanţialul studiu al lui D.D. Roşca,* L'Influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance de l'art *(Paris, 1928), care demonstrează inconsistenţa tezei, răspîndită încă şi azi destul de mult, a unui Taine pozitivist, înlocuind-o cu aceea a unui Taine hegelian sui-generis. În prefaţa, semnată de Silvian Iosifescu, la o culegere din Taine tipărită în 1965 (ELU), se remarcă şi se discută recenta şi generala ignorare a lui Taine.*

Nu e aci locul unei dezbateri amănunţite. Nerecunoaşterea artei scrisului la Taine ni se pare o lipsă de gust crasă, uşor de combătut chiar prin textele din acest volum. Un grandios fascicol — senzorialitatea, memoria spontană, erudiţia istorică, imaginaţia, logica, gîndirea filozofică, simţirea — se manifestă unitar şi divers totodată în verbul lui Taine. Discursul, enorm încărcat, porneşte cu o anumită dificultate, prinde viteză, bubuie, se încinge, se topeşte şi, brusc — într-o explozie de lumină — , sau treptat — într-o lumină potolită — , stă locului. Diferitele capitole au ceva de cînturi, iar declarativul lor iniţial e ca invocarea unei muze. Credem că, efectiv, e vorba de muza criticii, care îi dă voie lui Taine (şi oricărui critic într-adevăr mare) să vadă *şi „universalele": ar fi fost, la vremea cu pricina, un realist, nu un nominalist. Pentru acest motiv (de asemenea datorită tradiţiei filozofice franceze) i-a refuzat lui Hegel despărţirea radicală dintre* intelect *(Verstand) şi* raţiune *(Vernunft); pentru acelaşi motiv socotim însă că are dreptate D. D. Roşca, pe altă cale de argumentaţie, cînd îl apropie pe Taine de Hegel ca de o uriaşă încercare de a cuprinde concretul în gîndire fără a-l ucide; tot pentru acelaşi motiv ni se pare că pică şi acuzaţia*

Scanned with OKEN Scanner

de abstractism adusă lui Taine: nu individualizează (ca Fromentin, pentru a ne referi la pictură), nu ne înfăţişează — de obicei — cîte o operă sau cîte un pictor, însă grupurile lui abstracte — ca să le numim aşa — ajung nestăvilit la nivelul unei reprezentări sensibile de o forţă extraordinară, iar înlănţuirile logice „despuiate", manifestarea abstracţiunilor propriu-zise, relativul lor simplism, didacticism, dogmatism, sînt în modul lor propriu şi ele obiectul artistului şi transpar adecvat în stil: o tiranie geometrică atît de candidă, încît farmecă. Nu se poate să nu se fi referit şi la acest aspect Thibaudet cînd îi acordă lui Taine „geniul explicativ", pedagogic (tot Thibaudet vorbeşte despre generaţia acestuia şi a lui Renan ca despre una de „responsabili", de „medici ai Franţei"). Formulele lui Taine pot, fără îndoială, atunci cînd le judecăm strict logic, să fie amendate. Însă „insuficienţa formulei nu înseamnă insuficienţa criticii" (Chevrillon), după cum nu înseamnă nici insuficienţă pedagogică — şi anume datorită artei care e, în opera unui critic adevărat, precum şi în a unui pedagog adevărat, esenţială, fundamentală şi cu efect peren (spre deosebire de ceea ce e logic-intenţional: registru care, deşi util, e limitat, relativ, caduc întrucît îl privim în criteriul său şi nu în cel estetic).

Criticii au contribuit ei înşişi la nerecunoaşterea operei lor ca gen poetic (Sainte-Beuve şi Taine, acesta oscilînd; Călinescu, la început, în Principii de estetică, *şi el). Nu e locul pentru desfăşurarea unor principii. Încheiem, însă, cu părerea că, fiind un gen tînăr, critica a* absolutizat *încercînd să se delimiteze; poate mai e vorba şi de un „complex" faţă de genurile bătrîne şi prestigioase şi nu ştim dacă ar fi cu totul arbitrară analogia cu încercările juvenile de a însăila tragedii, ale lui Stendhal şi Balzac, pe care le considerăm roadele unui „complex" de acelaşi soi, al romanului faţă de genul „nobil" (poate că, un timp, cei doi mari romancieri s-au simţit „declasaţi").*

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL I

E vorba despre epoca de glorie pe care toţi sînt de acord să o socoată drept cea mai frumoasă a creaţiei italiene şi care cuprinde, laolaltă cu ultimul sfert al veacului al XV-lea, primii treizeci sau patruzeci de ani ai celui de-al XVI-lea. În spaţiul acesta strîmt au înflorit artiştii deplini, Leonardo da Vinci, Rafael, Michelangelo, Andrea del Sarto, Fra Bartolomeo, Giorgione, Tiţian, Sebastiano del Piombo, Correggio, iar spaţiul acesta are limite precise ; dacă i le depăşiţi într-un sens ori altul, găsiţi, înainte, o artă neîmplinită şi, după, o artă coruptă ; înainte, căutători încă neşlefuiţi, seci sau ţepeni — Paolo Uccello, Antonio Pollajuolo, Fra Filippo Lippi, Domenico Ghirlandajo, Andrea Verrocchio, Mantegna, Perugino, Carpaccio, Giovanni Bellini ; după, discipoli exageraţi sau restauratori insuficienţi, Giulio Romano, Rosso, Primaticcio, Parmigianino, Palma cel tînăr, cei trei Carracci şi şcoala lor. Înainte, deci, arta germinează, iar după, se veştejeşte ; înflorirea e la mijloc şi durează cam cincizeci de ani. Dacă, în epoca precedentă, dăm de un pictor aproape desăvîrşit, Masaccio, acesta e un meditativ care ţinteşte în chip genial, un descoperitor izolat care vede deodată dincolo de timpul său, un precursor neînţeles şi de loc urmat, a cărui piatră de mormînt nici n-are inscripţie, un om care a trăit sărac şi singur, a cărui mărime precoce nu va fi pricepută decît o jumătate de secol mai tîrziu. Dacă, în epoca următoare, aflăm o şcoală înfloritoare şi sănătoasă, la Veneţia o aflăm, într-o cetate privilegiată pe care decadenţa o atinge mai tîrziu decît pe celelalte şi care vieţuieşte independentă, tolerantă, glorioasă, încă mult timp după ce cucerirea, opre-

Scanned with OKEN Scanner

siunea şi corupţia definitivă degradaseră inimile şi viciaseră minţile în restul Italiei. Puteţi compara epoca aceasta de creaţie frumoasă şi perfectă cu podgoriile de pe panta unui deal ; deasupra strugurele nu e încă bun, dedesubt nu mai e bun. Terenul inferior are un sol prea umed ; terenul superior, un aer prea rece ; iată cauza, iată şi regula ; dacă apar excepţii, ele sînt mici şi pot fi lămurite. Poate că pe terenul inferior se va găsi un butuc izolat care, în virtutea unei seve excelente, va produce, contrazicînd mediul, cîţiva ciorchini aleşi. Dar va fi solitar, nu se va reproduce şi se va număra printre singularităţile pe care droaia şi amestecul forţelor în acţiune le strecoară totdeauna în cursul ordonat al legilor. Poate că pe terenul superior se va găsi un locşor cu viţă nobilă ; dar va fi unul în care o circumstanţă aparte, caracterul solului, adăpostul dat de vreun zid, apropierea de vreun izvor, oferă plantei hrana şi ocrotirea ce i-ar lipsi altundeva. Legea va rămîne aşadar neatinsă şi se va conchide că există un pămînt şi o temperatură anumite, de care se leagă reuşita viţei de vie. Tot astfel, legea care domneşte în producerea picturii împlinite rămîne neştirbită, iar noi putem cerceta spiritul şi moravurile de care depinde această pictură.

La început, trebuie definită ea însăşi ; deoarece, numind-o, cum se obişnuieşte, perfectă sau clasică, nu-i definim caracterele, nu facem decît s-o aşezăm pe treapta cuvenită. Dar pe lîngă aceasta, ea îşi are propriile-i caractere, vreau să spun domeniul ei specific, din care nu iese. Dispreţuieşte sau nu ia în seamă peisajul (imensa viaţă a lucrurilor neînsufleţite nu-şi va găsi pictorii decît în Flandra) ; omul e cel pe care şi-l ia drept subiect pictorul italian : arborii, cîmpul, clădirile sînt pentru el numai accesorii ; Michelangelo, regele necontestat al întregii şcoli, declară, după spusele lui Vasari, că ele trebuie lăsate ca distracţie şi despăgubire talentelor mai mărunte, şi că adevăratul obiect al artei e corpul omenesc. Dacă ajung mai tîrziu la peisaj, asta se petrece cu ultimii veneţieni, mai ales cu cei trei Carracci, pe vremea cînd marea pictură scade ; şi nici atunci nu fac din el decît un decor, un fel de aşezare cîmpenească arhitecturală, un parc al Armidei, un teatru de pastorale şi alaiuri, un acompaniament nobil şi măsurat pentru galanteriile mitologice şi petrecerile curteneşti ; arborii abstracţi nu aparţin

Scanned with OKEN Scanner

aici niciunei spețe distincte ; munții se orînduiesc pentru plăcerea ochiului ; temple, ruine, palate se grupează conform unor linii ideale ; natura își pierde libertatea înnăscută și instinctele proprii, pentru a se supune omului, a-i împodobi sărbătorile, a-i lărgi locuințele. Pe de altă parte, ei mai lasă flamanzilor imitarea vieții reale, personajul contemporan în veșmîntul lui obișnuit, prins de obiceiurile lui zilnice, printre mobilele lui autentice, la plimbare, în tîrg, la masă, la primărie, la cîrciumă, așa cum îl văd ochii lumești, gentilom, burghez, țăran, cu particularitățile nenumărate și izbitoare ale caracterului, meseriei și condiției sale. Ei înlătură aceste amănunte ca fiind vulgare ; pe măsură ce arta se împlinește, ei fug din ce în ce mai mult de exactitatea ca atare și de asemănarea nesmintită ; odată, tocmai cu deschiderea marii epoci, ei încetează să includă portrete în tablouri ; Filippo Lippi, Pollajuolo, Andrea di Castagno, Verrocchio, Giovanni Bellini, Ghirlandajo, Masaccio însuși, toți pictorii dinainte își populau frescele cu figuri contemporane ; marele pas ce desparte arta definitivă de căutările ei anterioare e această invenție a formelor perfecte pe care le descoperă ochii sufletului și de care ochii trupului nu pot da. Astfel delimitat, cîmpul picturii clasice trebuie delimitat și mai mult. Cît privește personajul ideal pe care-l ia drept centru, dacă distingem sufletul și corpul, e ușor de văzut că ea nu acordă cîtuși de puțin întîiul loc sufletului. Nu e nici mistică, nici dramatică, nici spiritualistă. Nu-și propune să înfățișeze ochilor lumea necorporală și sublimă, sufletele extaziate și inocente, dogmele teologice ori eclesiastice, care, de la Giotto și Simone Memmi pînă la Beato Angelico, au solicitat arta admirabilă și incompletă a vremii anterioare ; ea a lăsat în urmă faza creștinească și monahală, pentru a intra în cea laică și păgînă. Ea nu-și propune de loc să decupeze pe pînză vreo scenă violentă ori dureroasă, în stare să trezească mila și spaima, cum face Delacroix în *Asasinatul episcopului de Liège,* de asemenea Decamps în *Moarta* sau în *Bătălia Cimbrilor* și Ary Scheffer în *Jeluitorul.* Nu-și propune de loc să exprime sentimente profunde, extreme, complicate, ca Delacroix în *Hamletul* său ori în *Tasso.* Își va căuta efectele de nuanță sau de forță abia în epoca ulterioară, cînd decadența i se va vădi în seducătoarele, visătoarele Magdalene, în Madonele îngîndurate și gingașe, în martirii tragici și tumul-

Scanned with OKEN Scanner

tuoşi ai şcolii din Bologna. Arta patetică, cea care vrea să izbească şi să tulbure sensibilitatea excitată şi bolnavă, repugnă echilibrului său. Viaţa morală n-o preocupă în dauna celei fizice ; nu-şi reprezintă cîtuşi de puţin omul ca pe o fiinţă superioară trădată de propriile-i organe ; un singur pictor, creator precoce al tuturor ideilor şi curiozităţilor moderne, Leonardo da Vinci, geniu universal şi rafinat, căutător solitar şi nesăţios, străbate cu divinaţiile sale dincolo de veacul lui, pînă la a se lega uneori de al nostru. Dar, pentru ceilalţi artişti, şi adesea chiar pentru el, forma e un scop, nu un mijloc ; nu e de loc subordonată fizionomiei, expresiei, gesturilor, situaţiei, acţiunii ; opera lor e picturală şi nu literară sau poetică. „Important în arta desenului", spune Cellini, „e să reuşeşti nudul bărbatului şi al femeii". De fapt, aproape toţi pleacă de la orfevrerie şi sculptură ; mîinile lor au pipăit relieful muşchilor, au urmărit curba liniilor, au simţit îmbucarea oaselor ; ce vor să arate ochilor e înainte de toate corpul uman firesc, vreau să spun sănătos, activ, energic, dăruit cu toate aptitudinile atletice şi animale, şi mai mult decît atît, un corp uman ideal, rudă cu tipul grecesc, atît de bine proporţionat şi echilibrat în toate părţile sale, cu o atitudine atît de nimerit aleasă şi fixată, drapat şi împrejmuit de alte corpuri atît de bine grupate, încît să se constituie o armonie şi întreaga operă să dea ideea unei lumi corporale aidoma Olimpului antic, adică divină sau eroică, în orice caz superioară şi desăvîrşită. Aceasta e invenţia specifică a acestor artişti. Alţii au exprimat mai bine cînd viaţa de la ţară, cînd adevărul vieţii reale, cînd tragediile şi abisurile sufletului, cînd o lecţie morală, o descoperire istorică, o concepţie filozofică ; vom găsi la Beato Angelico, la Albrecht Dürer, la Rembrandt, Metzu şi Paul Potter, la Hogarth, la Delacroix şi Decamps, mai mult sens edificator, sau pedagogie, sau psihologie, mai multă pace intimă şi domestică, mai mult vis aprins, metafizică grandioasă ori simţiri lăuntrice. Cît despre ei, au creat o rasă unică, aceea a măreţelor corpuri nobile care trăiesc nobil şi fac să se ghicească o umanitate mai mîndră, mai puternică, mai senină, mai activă, pe scurt mai reuşită decît a noastră. Din rasa aceasta, înrudită cu cea mai vîrstnică, fiică a sculptorilor greci, s-au născut în celelalte ţări, în Franţa, Spania, Flan-

Scanned with OKEN Scanner

dra, înfăţişările ideale prin care omul arată naturii cum ar fi trebuit să procedeze şi cum n-a procedat.

CAPITOLUL II

Iată opera. Ne rămîne, urmînd metoda noastră, să-i cunoaştem mediul.

Să considerăm întîi rasa de oameni care a produs-o ; dacă au luat în artele desenului calea aceasta, e datorită instinctelor naţionale şi permanente. Imaginaţia italianului e clasică, altfel spus latină, asemănătoare cu a grecilor şi romanilor antici ; ne-o dovedesc nu numai operele Renaşterii sale, sculpturi, edificii şi picturi, ci şi arhitectura sa din evul mediu, precum şi muzica sa modernă. În evul mediu, arhitectura gotică ce se răspîndea în toată Europa, în Italia n-a pătruns decît tîrziu şi prin imitaţii incomplete ; dacă întîlnim totuşi două biserici de-a dreptul gotice, una la Milano, alta în incinta mînăstirii din Assisi, ele sînt opera unor arhitecţi străini ; chiar sub năvălitorii germani, în toiul exaltării creştine, italienii au clădit în vechiul stil ; cînd l-au înnoit, şi-au păstrat gustul formelor solide, al zidului plin, al împodobirii potolite, al luminii naturale şi limpezi ; aşa că edificiile lor, cu aerul acela de forţă, de bucurie, de seninătate şi de eleganţă dezinvoltă, contrastează cu complicaţia grandioasă, podoaba multiplă şi aspră, sublimul dureros, cu lumina sumbră sau transfigurată a catedralelor de peste munţi. La fel acum, în zilele noastre, muzica lor cantabilă, net ritmată, plăcută pînă şi în expresia sentimentelor tragice, opune simetriile, rotunjimile, cadenţele sale, geniul său teatral, curgător, sclipitor, străveziu şi conturat, muzicii instrumentale germane, atît de măreaţă, de liberă, uneori atît de vagă, atît de potrivită să exprime cele mai gingaşe vise, cele mai lăuntrice simţiri, acel *nu ştiu ce* al sufletului grav care, în divinaţiile şi neliniştile lui solitare, întrevede infinitul şi lumea de dincolo. Dacă am cîntări felul italienilor şi în genere al popoarelor latine de a înţelege iubirea, morala, religia, dacă le-am observa litera-

Scanned with OKEN Scanner

tura, obiceiurile şi prisma de înţelegere a vieţii, am vedea în toate, din sute de trăsături profunde, cum izbucneşte acelaşi gen de imaginaţie. Ceea ce o distinge e talentul şi gustul ordinii, aşadar al regularităţii, al formei armonioase şi corecte ; e mai puţin flexibilă şi pătrunzătoare decît imaginaţia germanică ; se leagă mai puţin de miez decît de ce apare ; preferă decoraţia exterioară vieţii intime ; e mai mult idolatră decît religioasă, mai mult pitorească decît filozofică, mai limitată şi mai frumoasă ; înţelege mai bine omul decît natura, mai bine omul în societate decît omul barbar. Cu greu primeşte să imite şi să reprezinte, ca cealaltă, sălbăticia, rusticitatea, bizareria, accidentul, dezordinea, erupţia forţelor spontane, particularităţile nenumărate şi de nedescris ale individului, creaturile inferioare sau amorfe, viaţa surdă şi nedefinită difuzată în toate registrele firii ; ea nu e o oglindă universală, are simpatii restrînse. Dar, în împărăţia ei, aceea a formei, domneşte ; pe lîngă ea, spiritul altor seminţii e grosolan şi brutal ; numai ea a descoperit şi manifestat ordinea naturală a ideilor şi imaginilor. Din cele două mari rase în care s-a exprimat cît mai complet, una, cea franceză, mai septentrională, mai prozaică şi mai sociabilă, a avut drept sarcină proprie rînduirea ideilor pure, adică metoda minţii şi arta discuţiei ; alta, cea italiană, mai meridională, mai artistă şi mai în stare de imagini, a avut drept sarcină proprie rînduirea formelor sensibile, adică muzica şi artele desenului. Talentul acesta înnăscut, vădit de la origine şi istoriceşte neîntrerupt, imprimat tuturor aspectelor gîndirii şi acţiunii, întîlnind la finea secolului al XV-lea împrejurări prielnice, a dat o recoltă de capodopere. De fapt, Italia a avut atunci, la un loc şi aproape dintr-o dată, nu numai cinci-şase pictori mari, de un geniu nemaipomenit şi deasupra tuturor celor ce s-au văzut apoi, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Rafael, Giorgione, Tiţian, Veronese, Correggio, ci, pe lîngă ei, un popor întreg de pictori eminenţi şi desăvîrşiţi, Andrea del Sarto, Sodoma, Fra Bartolomeo, Pontormo, Albertinelli, Rosso, Giulio Romano, Polidoro da Caravaggio, Primaticcio, Sebastiano del Piombo, Palma il Vecchio, Bonifazio, Paris Bordone, Tintoretto, Luini, şi încă alţii mai puţin cunoscuţi, formaţi în acelaşi gust, posesori ai aceluiaşi stil, toţi alcătuind o armată pentru care cei dintîi nu sînt decît capii ; pe lîngă ei a mai avut un număr aproape egal

Scanned with OKEN Scanner

de sculptori și arhitecți superiori, unii ceva mai vechi, majoritatea contemporani, Ghiberti, Donatello, Jacopo de la Quercia, Baccio Bandinelli, Bambaja, Luca della Robbia, Benvenuto Cellini, Brunelleschi, Bramante, Antonio da San Gallo, Palladio, Sansovino ; și pe urmă, în jurul acestor familii de artiști atît de felurite și fecunde, o mulțime de cunoscători, protectori, cumpărători, un public vast ce forma un cortegiu nu numai de gentilomi și cărturari, ci și de burghezi, meseriași, simpli călugări, oameni din popor ; pînă într-atîta, încît gustul major al acestei epoci devenise firesc, spontan, unanim, iar cetatea contribuia întreagă, prin simpatie și pătrundere, la operele pe care maeștrii le semnau cu numele lor. Nu se poate lua deci arta Renașterii drept efectul unei întîmplări fericite ; nu se poate vorbi în cazul acesteia de o aruncătură de zaruri aducînd după ea pe scena lumii cîteva capete mai bine înzestrate, un mănunchi extraordinar de genii picturale ; nu poți să nu recunoști unei dispoziții generale a spiritelor, unei surprinzătoare aptitudini răspîndite în toate straturile națiunii, rolul de cauză a acestei frumoase înfloriri. Aptitudinea a fost momentană, momentană a fost și arta. Prima a început, și apoi s-a sfîrșit, la epoci fixe ; a doua a început, și apoi s-a sfîrșit, la aceleași epoci fixe. Prima s-a dezvoltat într-un anumit sens ; a doua s-a dezvoltat în același sens. Aptitudinea e ca un corp, căruia arta îi e umbră ; aceasta îi va merge pe urme de la naștere, în timpul creșterii și în al decăderii. Aptitudinea ia arta și o duce cu sine, o face să se preschimbe cum se preschimbă ea ; arta depinde de ea în toate privințele și pe tot parcursul. Ea îi e condiția suficientă și necesară ; și, prin urmare, ea trebuie studiată în amănunt pentru a înțelege și explica arta.

CAPITOLUL III

Trei condiții sînt necesare pentru ca omul să poată gusta și produce marea pictură. Înainte de toate, trebuie să fie cultivat. Niște bieți neciopliți, abrutizați, frîngîndu-și trupul

Scanned with OKEN Scanner

ziua-ntreagă deasupra ogorului, niște căpetenii războinice, vînători, mîncăi, băutori, tot anul călare și în lupte, sînt încă prea afundați în traiul animalic ca să priceapă eleganța formelor și armonia culorilor. Un tablou e podoaba unei biserici sau a unui palat ; pentru a-l privi cu inteligență și plăcere, spectatorul trebuie să fi scăpat pe jumătate de grijile vulgare, să nu-i mai fie mintea doar la ospețe și încăierări, să fi ieșit din barbaria și de sub apăsarea primitive, să nădăjduiască, dincolo de exercitarea mușchilor, de desfășurarea instinctelor belicoase și de potolirea nevoilor trupești, satisfacții fine ori nobile. Era brutal, acum devine contemplativ. Consuma și nimicea, acum înfrumusețează și gustă, apreciind. Își trăia viața, acum o împodobește. Iată vasta schimbare ce-și face loc în Italia secolului al XV-lea. Omul trece de la obiceiuri medievale la spiritul modern, iar această mare trecere e mai timpurie în Italia decît oriunde.

Sînt mai multe cauze. Prima e că oamenii țării acesteia au o fineță extremă și o deosebită promptitudine a spiritului. La ei, civilizația pare înnăscută ; cel puțin o ating aproape fără nici un sprijin. Chiar în păturile rustice și inculte, inteligența e vie și liberă. Comparați-i cu oamenii de aceeași condiție din nordul Franței, din Germania și Anglia ; diferența devine contrast. În Italia, un băiat de hotel, un țăran, un *facchino* [1]) întîlnit pe străzi știu să stea de vorbă, să înțeleagă, să raționeze : judecă lucrurile, cunosc oamenii, discută politică ; mînuiesc ideile, ca și cuvintele, din instinct, cîteodată strălucitor, totdeauna cu ușurință și aproape totdeauna bine ; mai cu seamă, au un sentiment firesc și pasionat pentru frumos. Numai în țara asta auzi oameni simpli exclamînd în fața vreunei biserici sau vreunui tablou : „O Dio, com'è bello !“ [2]), și limba italiană are, ca să exprime acest elan al inimii și al simțurilor, un accent, o sonoritate, o emfază admirabile, al căror efect uscăciunea acelorași cuvinte franceze nu-l poate reda.

Rasa aceasta atît de inteligentă a avut norocul să nu fie germanizată, adică strivită și transformată în gradul celorlalte țări ale Europei de către năvălirea popoarelor Nordului. Barbarii nu s-au stabilit aci decît vremelnic sau superficial.

[1]) Hamal.
[2]) O Doamne, cît e de frumos !

Scanned with OKEN Scanner

Vizigoţi, franci, heruli, ostrogoţi, cu toţii au plecat ori au fost alungaţi foarte în grabă. Pe lombarzi, care au rămas, cultura latină i-a cucerit curînd ; în secolul al XII-lea, spune un vechi cronicar, germanii lui Frederic Barbarossa, socotind că vor găsi în lombarzi oameni de aceeaşi rasă, au fost uimiţi descoperindu-i atît de latinizaţi, „străini acum de asprimea sălbăticiei şi, datorită influenţei aerului, a solului, cu ceva din fineţea şi ponderea romană, păstrători ai eleganţei limbii şi ai urbanităţii moravurilor antice, imitînd chiar în constituirea cetăţilor şi în guvernarea treburilor publice îndemînarea vechilor romani". Pînă în secolul al XIII-lea, în Italia se continuă vorbirea latinei ; Sfîntul Antoniu din Padova predică în latină ; poporul, care vorbeşte în italiana născîndă, pricepe totuşi limba literară. Pojghiţa germanică întinsă peste naţiune e neînsemnată, sau de la bun început străpunsă de renaşterea civilizaţiei latine. Italia nu cunoaşte decît prin traduceri eposurile medievale, poemele cavalereşti şi feudale care mişună în toată Europa. Vă spuneam mai înainte că arhitectura gotică a pătruns tîrziu şi incomplet în Italia ; că din secolul al XI-lea, de cînd au reînceput italienii să clădească, au făcut-o în formele sau măcar în spiritul arhitecturii latine. Cu instituţiile, moravurile, limba şi artele lor, apare, în cea mai întunecată şi aspră noapte a evului mediu, civilizaţia antică, eliberîndu-se ori renăscînd pe pămîntul acesta peste care barbarii trecuseră şi se topiseră ca zăpada unei ierni.

Iată de ce, dacă veţi compara, pentru secolul al XV-lea, Italia cu alte naţiuni ale Europei, o veţi găsi mult mai savantă, mult mai bogată, mult mai şlefuită, mult mai în stare de a-şi înfrumuseţa viaţa, cu alte cuvinte de a gusta şi produce opera de artă.

În acea vreme englezii, abia ieşind din războiul de o sută de ani, încep cumplitul lor război — al celor două roze — în care se-njunghiau cu sînge rece, iar după lupte erau ucişi copii lipsiţi de apărare. Pînă în 1550, Anglia nu e decît o ţară de necioplţi, vînători, fermieri şi soldaţi. Într-un oraş dinlăuntrul regatului, numărai în total două sau trei hornuri ; casele nobililor de ţară erau nişte colibe acoperite cu paie, cît se poate de grosolan unse cu humă şi luminate numai cît era cu putinţă printre zăbrele. Cei din clasele mijlocii

Scanned with OKEN Scanner

dormeau în culcuşuri de paie, „cu cîte un butuc rotund sub căpătîi". „Pernele nu păreau bune decît pentru femei la vremea facerii", iar blidele nici măcar de cositor nu le aveau, ci de lemn. În Germania vedem dezlănţuindu-se războiul crud şi fără de cruţare al husiţilor ; împăratul n-are autoritate ; nobilii sînt ignoranţi şi neobrăzaţi ; pînă-n timpul lui Maximilian domneşte dreptul pumnului, adică folosirea forţei şi obiceiul de a-ţi face singur dreptate ; mai tîrziu, în convorbirile lui Luther şi în memoriile lui Hans von Schweinichen, se poate vedea pînă unde ajungeau pe atunci nobilii şi cărturarii cu beţiile şi bădărănia. Cît despre Franţa, e în cea mai dezastruoasă perioadă a istoriei sale : ţara e cucerită şi pustiită de englezi ; sub Carol al VII-lea, lupii pătrund în mahalalele Parisului ; cînd, în fine, englezii sînt alungaţi, „jecmănitorii" [1]) şi căpeteniile de bandiţi trăiesc pe spinarea ţăranului, îl jupoaie şi-l pradă după plac ; unul dintre aceşti seniori ucigaşi, Gilles de Retz, a prilejuit naşterea legendei lui Barbă-Albastră. Pînă la sfîrşitul secolului, elita naţiunii, nobilii rămîn nestrujiţi şi sălbatici. Ambasadorii veneţieni spun că seniorii francezi au picioarele arcate şi răsucite, fiindcă îşi duc viaţa călare. Rabelais vă va arăta, în mijlocul secolului al XVI-lea mojicia destrăbălată şi bestialitatea trainică a obiceiurilor gotice. Către 1525, contele Baldasare Castiglione scria : „Francezii nu preţuiesc decît armele şi nici nu se uită la altceva, astfel că nu numai nu stimează literele, chiar le urăsc, şi îi socot pe oamenii cu carte drept cei mai josnici, şi le pare că e o mare injurie pentru un om, oricine-ar fi acela, să fie numit *cărturar*".

Într-un cuvînt, în toată Europa, regimul mai e feudal, iar oamenii, asemeni fiarelor puternice, nu visează nimic alta decît să bea, să mănînce, să se bată şi să-şi tot mişte mădularele. Italia, dimpotrivă, este o ţară aproape modernă. Cu supremaţia familiei Medici, la Florenţa s-a înscăunat pacea ; domnesc burghezii, şi domnesc în linişte ; la fel cu capii lor (familia Medici) ei fabrică, fac negoţ, sînt bancheri şi cîştigă bani, pentru a-i cheltui ca oameni de spirit ce sînt. Grijile războiului nu-i mai încleştează aspru şi tragic, ca altădată. Îl poartă prin intermediul mîinilor plătite ale condo-

[1]) *écorcheurs* — bande înarmate care au terorizat Franţa sub domniile lui Carol al VI-lea şi Carol al VII-lea.

Scanned with OKEN Scanner

tierilor, iar aceştia, negustori pricepuţi, îl reduc la simple „cavalcade" ; cînd se ucid între ei, o fac din nebăgare de seamă ; se citează bătălii în care, la urmă, nu rămîn pe cîmp decît trei soldaţi, cîteodată unul singur. Diplomaţia înlocuieşte forţa. „Suveranii italieni", spune Machiavelli, „sînt de părere că meritul unui principe este ştiinţa de a preţui într-o scriere o replică spirituală, de a redacta o scrisoare frumoasă, de a-şi dovedi în cuvinte vioiciunea şi fineţea, de a ţese vreo viclenie, de a se împodobi cu pietre scumpe şi aur, de a dormi şi prînzi cu mai multă splendoare ca alţii şi de-a se-nconjura de felurite voluptăţi". Devin cunoscători, inşi cultivaţi, iubitori de discuţii docte. Pentru întîia oară de la căderea civilizaţiei antice, iată o societate care dă primul loc plăcerilor spiritului. Oamenii cu vază ai acestui timp sînt umanîştii, restauratori pasionaţi ai literaturii greceşti şi latine, Poggio, Filelfo, Marsilio Ficino, Pico de la Mirandola, Chalcondylas, Ermolao Barbaro, Laurenzio Valla, Poliziano. Ei scotocesc în toate bibliotecile Europei pentru a descoperi şi publica manuscrise ; nu doar le descifrează şi le studiază, ci se inspiră dintr-însele, ajung antici la minte şi la suflet, scriu latineşte aproape tot atît de curat ca cei de pe vremea lui Cicero şi Vergilius. Stilul devine dintr-odată ales, iar spiritul dintr-o dată adult. Cînd treci de la obositorii hexametri ai lui Petrarca şi de la epistolele lui în chip greoi pretenţioase, la elegantele distihuri ale lui Poliziano, ori la proza elocventă a lui Valla, te simţi pătruns de o plăcere aproape fizică. Degetele şi urechea scandează nevoit mersul lesnicios al dactililor poetici şi ampla desfăşurare a periodurilor oratorice. Limbajul a devenit nobil şi totodată clar, iar erudiţia, trecînd din mînăstire în palat, cată a nu mai fi maşină silogistică, ci mijloc al plăcerii.

La drept vorbind, aceşti savanţi nu alcătuiesc o măruntă categorie ascunsă, închisă-n biblioteci, străină de favoarea publică. Departe de asta : titlul de umanist ajunge acum să atragă asupra unui om atenţia şi binefacerea prinţilor. Ducele Lodovico Sforza, la Milano, îi cheamă în universitatea sa pe Merula şi pe Demetrius Chalcondylas, alegîndu-şi ca ministru pe învăţatul Cecco Simonetta. Leonardo, Aretino, Poggio, Machiavelli sînt rînd pe rînd secretarii Republicii florentine. Antonio Beccadelli e secretarul regelui Neapolului. Un papă, Nicolae al V-lea, e cel mai mare protector al literelor

Scanned with OKEN Scanner

italiene. Unul dintre cei cu pricina trimite un manuscris regelui Neapolelui şi acest rege îi mulţumeşte pentru dar ca pentru o deosebită favoare. Cosimo de Medici a întemeiat o Academie filozofică, iar Lorenzo reînnoieşte simpozioanele platoniciene. Landino, amicul său, compune dialoguri, ale căror personagii, retrase în răcoarea mînăstirii Camaldulilor, dezbat mai multe zile chestiunea superiorităţii celor două vieţi : viaţa activă sau cea contemplativă. Piero, fiul lui Lorenzo, iniţiază în Santa Maria del Fiore o discuţie asupra adevăratei prietenii şi promite învingătorului o coroană de argint. Găsim prinţi ai negoţului şi ai statului adunînd împrejurul lor filozofi, artişti, învăţaţi : în cutare loc, Pico de la Mirandola, Marsilio Ficino, Poliziano ; în alt loc, Leonardo da Vinci, Merula, Pomponius Laetus — ca să converseze într-o sală ornată cu busturi preţioase, dinaintea manuscriselor regăsite ale înţelepciunii antice, într-o limbă aleasă şi împodobită, fără etichetă şi nici cu păstrarea rangului, ci cu acea curiozitate paşnică şi generoasă care, lărgind şi înfrumuseţînd ştiinţa, preface sfera certurilor scolastice într-o sărbătoare a spiritelor vii.

Nu e de mirare că limba vulgară, aproape părăsită după Petrarca, dă şi ea o literatură nouă. Lorenzo de Medici, cel mai de seamă bancher şi primul magistrat al oraşului, e primul dintre noii poeţi italieni. Alături de dînsul Pulci, Boiardo, Berni, ceva mai tîrziu Bembo, Machiavelli, Ariosto sînt modelele definitive ale stilului împlinit, ale poeziei grave, ale fanteziei bufone, ale voioşiei subţiri, ale satirei muşcătoare şi ale reflexiunii profunde. Pe lîngă ei, o seamă de naratori, de zeflemişti şi de cheflii, Molza, Bibbiena, apoi Aretino, Franco, Bandello obţin favoarea prinţilor şi admiraţia publică prin hazul, inventivitatea şi vorbele lor. Sonetul e un instrument de laudă sau de satiră, care trece din mînă în mînă. Artiştii fac schimburi de sonete între ei ; Cellini povesteşte că, atunci cînd i-a apărut *Perseul*, s-au afişat douăzeci din întîia zi. Era cu neputinţă pe-atunci o sărbătoare completă sau o masă ca lumea fără poezie ; într-o zi, papa Leon al X-lea dădu 500 de ducaţi unui poet, Tebaldeo, pentru o epigramă ce-i plăcuse. La Roma, alt poet, Bernardo Accolti, era atît de admirat încît, atunci cînd făcea o lectură publică, negustorii închideau prăvăliile şi veneau să-l asculte ; el citea într-o sală mare, la lumina torţelor ; prelaţii asistau, înconjuraţi de

Scanned with OKEN Scanner

garda elveţiană ; era numit *unicul*. În versurile sale prea ingenioase sclipeau *concetti* [1]) rafinate, iar aceste plăcute jocuri literare, asemănătoare fiorilor cu care îşi brodează cîntăreţii italieni cele mai tragice arii, erau aşa de bine înţelese, că aplauzele izbucneau din toate părţile.

Iată deci, în Italia, o cultură nouă a spiritului, delicată şi unanimă, şi care apare aici o dată cu arta cea nouă. Aş vrea să v-o arăt cît mai de-aproape şi nu doar în fraze generale, ci printr-un tablou complet ; numai un caz cu circumstanţele bine lămurite poate da o idee precisă. Există o carte a vremii care face portretul seniorului perfect şi al doamnei perfecte, adică al celor două personaje pe care contemporanii puteau să şi le propună drept modele ; împrejurul acestor figuri ideale se învîrt la distanţe diferite figurile reale ; aveţi un salon sub ochi, un salon al anului 1500, cu ale sale gazde şi oaspeţi, cu conversaţiile purtate, cu decoraţia lui interioară, cu dansurile sale, muzica sa, cuvintele-i de duh, dezbaterile sale, ce-i drept mai decent, mai cavaleresc şi mai spiritualist decît cele din Roma sau Florenţa, totuşi autentic pictat, excelent pentru a arăta, în atitudini înnobilate, cel mai pur şi ales grup de personaje cultivate şi superioare. Ajunge, pentru a-l vedea, să răsfoiţi *Il Cortegiano* de contele Baldasare Castiglione.

Contele Castiglione fusese în serviciul lui Guido d'Ubaldo, duce de Urbino, pe urmă în al urmaşului său, Francesco Maria della Rovere, şi scrise cartea aceasta în amintirea convorbirilor auzite pe timpul primului său senior. Cum ducele Guido era infirm şi ţintuit de reumatisme, în fiece seară mica lui curte se reunea la doamna lui, ducesa Elisabeta, persoană cu mari virtuţi şi spirit. În preajma ei şi a celei mai bune prietene, Madonna Emilia Pia, se grupau tot felul de oameni distinşi veniţi din toate părţile Italiei : Castiglione el însuşi, Bernardo Accolti d'Arezzo, poet cu faimă, Bembo, care deveni mai tîrziu secretar al papei şi cardinal, seniorul Ottaviano Fregoso, Giuliano de Medici şi încă mulţi alţii ; papa Iuliu al II-lea, călătorind, poposi şi el aici o bucată de vreme. Locul şi circumstanţele întrevederilor erau demne de asemenea personaje. Se adunau într-un palat magnific, ridicat de tatăl ducelui şi care „după spusa multora" era cel mai fru-

[1]) *concetti* — preţiozităţi verbale (nu neapărat în sens pejorativ).

Scanned with OKEN Scanner

mos din Italia. Încăperile erau splendid împodobite cu vase de argint, cu tapete de aur şi mătase, cu statui şi busturi antice în marmură şi bronz, cu picturi de Piero della Francesca şi de Giovanni Santi, tatăl lui Rafael. Vedeai acolo un număr de cărţi latineşti, greceşti, ebraice, adunate din toată Europa şi, pentru că li se respecta conţinutul, în legături cu podoabe de aur şi de argint. Curtea era dintre cele mai alese şi plăcute ale Italiei. Nu conteneau serbările, dansurile, luptele călare cu lancea, turnirurile şi conversaţia. „Agreabilele convorbiri şi cuviincioasele petreceri ale acestei case", spune Castiglione, „făceau din ea adevăratul lăcaş al voioşiei". De obicei, după cină şi dans, se înscenau felurite şarade [1]) ; acestor distracţii le urmau unele discuţii mai intime, şi grave şi vesele, la care lua parte ducesa. Nici un ceremonial ; te aşezai unde vroiai, fiecare bărbat în preajma unei doamne, iar discuţia n-avea nimica plănuit ori constrîns. Inventivitatea şi originalitatea aveau curs liber. Într-o seară, la cererea unei doamne, Bernardo Accolti improvizează un graţios sonet în cinstea ducesei ; apoi ducesa porunceşte Doamnei Margareta şi Doamnei Constanza Fregosa să danseze ; ambele doamne se prind de mînă şi, după ce muzicianul favorit, Barletta, şi-a acordat instrumentul, ele dansează în sunetele muzicii, întîi cu un pas grav, după aceea cu un pas mai vioi. Către sfîrşitul celei de-a patra zile, cum toţi se lăsaseră furaţi toată noaptea de frumoasele convorbiri, îşi dădură seama că dimineaţa era aproape :

„Ferestrele palatului se deschiseră către culmea înaltă a muntelui Catari ; şi ei văzură cum la răsărit se şi năştea o minunată aurora de culoarea trandafirilor. Toate stelele dispăruseră, în afară de blîndul sol al lui Venus, aflat pe graniţa dintre zi şi noapte ; dintr-acolo părea că adie un aer suav, care cu frăgezimea lui acută umplea cerul şi care, străbătînd pădurile murmurînde ale colinelor învecinate, trezea cu încetul dulcele concert al drăgălaşelor păsări".

Şi după fragmentul acesta puteţi să judecaţi cît e de plăcut stilul, cît de elegant şi chiar înflorit e ; Bembo, unul dintre interlocutori, este cel mai şlefuit, cel mai ciceronian, mai armonios dintre prozatorii italeni. Tonul altor schimburi

[1]) *şaradă* — joc constînd în deducerea unui cuvînt din semnificaţia fiecărei silabe care participă la alcătuirea acestuia — silabe avînd ele însele semnificaţii complete şi putînd fi cuvinte independente.

Scanned with OKEN Scanner

e același. Apar politeți peste politeți, complimente doamnelor asupra frumuseții, grației, virtuții lor, complimente seniorilor asupra vitejiei, spiritului, științei lor. Toți se respectă și vor să-și placă unii altora : marea lege a vieții înțelepte și farmecul cel mai gingaș al conviețuirii alese. Dar politețea nu înlătură cîtuși de puțin veselia. Drept condiment, nu lipseau cîteodată micile înțepături, tachineriile și, pe lîngă ele, cuvinte de spirit, glume, anecdote, istorioare vii și de haz. Urmărindu-se lămurirea autenticei galanterii, o dată, o doamnă relatează (ca pildă contrarie) cum, nu cu multă vreme în urmă, un senior de modă veche, războinic și dedat vieții rustice, venindu-i într-o bună zi în vizită, îi enumeră inamicii uciși ; pe urmă, împingînd demonstrația pînă la gest, vru să-i explice cum se mînuiește spada cu vîrful și tăișul. Ea își mărturisește zîmbind panica, felul cum tot privea la ușă și cum se întreba clipă de clipă dacă o va străpunge ori nu. Multe trăsături similare dezvăluie mereu măsura dialogului. Dar seriozitatea nu e mai puțin prezentă. Cavalerii sînt la zi cu literele eline și latine, cunosc istoria, sînt versați în filozofie, ba și disting diferitele școli. Doamnele intervin, îi dojenesc un pic și caută a-i readuce la lucruri mai umane ; nu le prea place lor să-i vadă apărînd, în conversație, pe Aristot, pe Platon și pe comentatorii urîcioși, teoriile caldului și recelui, a formei și substanței. Curînd, vorbitorii reintră în fluxul plăcut al discuției mondene, făcîndu-și iertate erudiția și metafizica prin spuse agreabile și galante. De altfel, oricît de dificilă ar fi materia și de aprinsă disputa, ei își păstrează într-una stilul elegant, perfect. Sînt scrupuloși în ceea ce privește proprietatea expresiunii ; puriști, cum vor fi mai tîrziu causeur-ii hotelului Rambouillet, contemporani ai lui Vaugelas și întemeietori ai literaturii noastre clasice. Însă formula spiritului lor e mai poetică, precum le e mai muzicală limba. Prin cadențele ei bogate și prin terminațiile ei sonore, italiana dă frumusețe și armonie celor mai obișnuite lucruri și înveșmîntă cu ornamente nobile și voluptuoase obiecte chiar prin ele însele frumoase. Cînd e vorba să se descrie efectele funeste ale bătrîneții, stilul, ca și cerul Italiei, aruncă o lumină aurită pînă și ruinelor, preschimbînd un spectacol lugubru într-un nobil tablou : „Atunci se veștejesc și cad în inima noastră iubitele flori ale bucuriei, asemeni frunzei arborilor toamna. În locul gîndurilor senine și limpezi sosește ca un nour tulbure tristețea, cu mii de calamități împreună,

Scanned with OKEN Scanner

astfel că nu doar trupul, ci și spiritul se îmbolnăvește și nu mai păstrează de pe urma tuturor plăcerilor trecute, decît o amintire tenace și imaginea acelui timp mult îndrăgit, acelei vîrste fragede în care, atunci cînd ne reîntoarcem cu gîndul, ni se pare că cerul și pămîntul, și toate cele, ne sărbătoresc și rîd în raza ochiului nostru, iar în suflet, ca într-o frumoasă, încîntătoare grădină, ar înflori gingașa primăvară a voiei bune. Iată pentru ce, la vremea anotimpului celui aspru, cînd soarele zilelor noastre se înclină către apus răpindu-ne bucuriile, ar fi poate mai nimerit ca, o dată cu ele, să pierdem amintirea lor și să găsim o artă în stare să ne învețe a uita".

Subiectul convorbirii nu întunecă de loc convorbirea însăși. La cererea ducesei, fiecare se apucă să dezvăluie parte din însușirile ce alcătuiesc un cavaler perfect și o doamnă desăvîrșită ; se urmărește găsirea genului de educație cel mai apt pentru formarea sufletului și corpului, și nu numai în folosul societății civile, ci și în al plăcerilor vieții mondene. Gîndiți-vă la tot ce se cerea pe-atunci omului bine crescut, cîtă finețe, cît tact, cît de variate cunoștințe. Noi ne credem foarte civilizați ; și cu toate acestea, după trei secole de educație și cultură, mai putem afla acolo pilde și primi lecții.

„Vreau să fie, curteanul nostru, instruit în ale literelor mai presus de mediocritate, măcar în ale beletristicii ; și să știe nu doar latinește, ci și grecește, avînd în vedere mulțimea și felurimea dumnezeiești lor scrieri în această limbă... ; să se priceapă la poeți și tot așa la oratori și istorici, și, mai mult, să fie exersat în a scrie versuri și proză, mai cu seamă în limba noastră vulgară ; căci, lăsînd la o parte mulțumirea lui însuși, nu-i vor lipsi niciodată cuvintele plăcute către doamne — care îndeobște gustă asemenea lucruri.

Nu ne-ar mulțumi cavalerul nostru dacă n-ar fi și muzician și dacă, în afara putinței de a citi ce-i e lui destinat în partitură, n-ar ști să cînte la mai multe instrumente... Deoarece, pe lîngă distracție și potolirea grijilor oferite de muzică tuturor, aceasta servește adesea mulțumirii doamnelor, ale căror inimi tandre și delicate se pătrund ușor de armonie și se umplu de dulceața ei". Nu e vorba aici de virtuozitate și de exhibiția vreunui talent special. Talentele nu sînt făcute decît pentru lume ; nu trebuie însușite din pedanterie, ci pentru a deveni plăcut ; nu trebuie exersate pentru obținerea

Scanned with OKEN Scanner

admirației altora, ci pentru a face plăcere. Iată de ce nu trebuie să fii străin nici uneia din artele agreabile.

„Mai e un lucru pe care-l socot de mare însemnătate ; așadar, cavalerul nostru nu se cade cîtuși de puțin să-l piardă din vedere ; este arta de a desena și cunoașterea picturii". Aceasta este una din podoabele vieții superioare și șlefuite, și, pentru motivul acesta, spiritul cultivat trebuie să și-o apropie, cum trebuie să-și apropie tot ce e eleganță. Dar, aci ca și în rest, excesul nu e de dorit. Adevăratul talent, arta căreia i se supun toate celelalte, este tactul, „o anume prudență, judecată, o selecție nimerită, cumpănirea plusului și minusului, a ceea ce crește ori scade în lucruri și face să fie împlinite la timp potrivit sau la timp nepotrivit. De pildă, chiar atunci cînd cavalerul nostru ar ști că laudele aduse lui sînt meritate, nu trebuie să fie de acord cu ele fățiș..., ci mai degrabă să le respingă modest, arătînd totdeauna, și de fapt crezînd, că adevărata lui îndeletnicire sînt armele, și neacceptînd talentele celelalte decît ca pe podoabe ale aceleia. Cînd dansează de față cu mai multe persoane sau într-un loc plin de lume, părerea mea e că trebuie să-și păstreze o anumită demnitate, temperată totuși de o blîndețe dezinvoltă și grațioasă a mișcărilor. Dacă se nimerește să facă muzică, atunci să fie ca și cum și-ar trece timpul, și asta oarecum constrîns... și, chiar priceput și meșter, ar fi de dorit să ascundă studiul și osteneala necesare pe orice tărîm ca să fie bine stăpînit ; să pară că nu dă mare importanță soiului acestuia de treabă, deși o execută fără nici un cusur, trezind astfel marea stimă a tuturor". Nu trebuie să fie mîndru de vreo îndemînare proprie numai oamenilor de meserie. Trebuie să se facă respectat, prin urmare să nu-și dea frîu, ba dimpotrivă, să se înfrîneze, să-și fie stăpîn. Fața să-i fie calmă ca a unui spaniol. La port să fie curat, îngrijit ; de un gust viril, nu feminin ; să prefere negrul, ca semn al unui caracter mai grav și mai așezat. De asemenea, nu trebuie să se lase dus de veselie sau de vorbărie, de mînie sau egoism. Să evite grosolănia, vorbele tari, cele ce pot face pe doamne să roșească. Să fie atent, plin de condescendență și politețe cu alții. Să știe a spune glume și să nareze povestioare cu haz, însă decent. Cea mai bună regulă care i se poate prescrie e să-și guverneze faptele cu gîndul de a fi pe placul unei doamne desăvîrșite. Prin această ingenioasă trecere, se ajunge

Scanned with OKEN Scanner

de la portretul cavalerului la al doamnei, iar tuşa fină a primei picturi devine şi mai delicată în a doua.

„Cum nu poate fi curte pe lumea asta, oricît de măreaţă, într-adevăr împodobită, splendidă şi voioasă fără de femei, şi cum nu poate fi cavaler într-adevăr cu graţie, plăcut şi curajos, sau în stare de strălucite fapte cavalereşti, fără frecventarea, iubirea şi favoarea doamnelor, portretul cavalerului nostru ar rămîne imperfect dacă nu i s-ar adăuga doamnele, pentru a-i da o parte din graţia aceea cu care decorează şi împlinesc ele viaţa de curte.

Spun că unei doamne care trăieşte la curte îi trebuie, înainte de toate, o anume îngăduinţă amabilă, pe temeiul căreia să ştie purta cu oricine, într-un fel graţios, o conversaţie plăcută, cuviincioasă, potrivită unei clipe ori alteia, locului şi calităţii persoanei cu care discută. Ea trebuie să aibă un fel de a fi liniştit şi modest, o bunăcuviinţă care să pună întotdeauna măsură în acţiunile sale, dar şi, pe de altă parte, o anumită vioiciune a spiritului, care să o vădească străină de tot ce-ar putea fi greoi ; şi totuşi să nu-i lipsească un anumit fel de bunătate pentru care să fie judecată nu mai puţin prudentă, pudică şi blîndă, decît plăcută, înţeleaptă şi pătrunzătoare. Ceea ce înseamnă că trebuie să se găsească mereu pe un tărîm dificil, cumva alcătuit din contrarii, să atingă unele limite, fără a le depăşi însă.

Pentru a cuceri un renume de cinste şi virtute, o astfel de doamnă nu trebuie deci să fie atît de sfielnică, să se îngrozească pînă într-atîta de companiile sau vorbele cît de cît slobode, încît să se retragă la asemenea ocazii, deoarece cu uşurinţă s-ar putea gîndi cineva că ea se preface a fi atît de austeră tocmai pentru ascunderea unui ce pe care altul l-ar putea afla ; de altfel, purtarea sălbatică e totdeauna odioasă. Ca să se arate liberă şi plăcută, tot atît de puţin i se cad cuvintele nelalocul lor şi uzul unui soi de familiaritate necîntărită şi scăpată din frîu, gata să facă să se creadă ceea ce poate nu e. Dar, atunci cînd are să asculte vorbe ca acelea, trebuie să se supună cu un pic de roşaţă şi de ruşine". Dacă e abilă, să îndrepte mersul discuţiei către subiecte mai decente şi mai nobile. Se poate, pentru că educaţia ei nu e mai prejos decît a bărbatului. Şi ea trebuie să cunoască literatura, muzica, pictura ; să ştie dansa bine, vorbi în mod plăcut. Doamnele care participă la discuţie alătură pilda preceptu-

Scanned with OKEN Scanner

lui ; bunul lor gust şi spiritul le strălucesc măsurat ; aplaudă entuziasmul lui Bembo, înaltele lui teorii platonice asupra amorului universal şi pur. Veţi găsi pe vremea aceea în Italia femei care, asemeni Vittoriei Colonna, Veronicăi Tambara, Constanţei de Amalfi, Tulliei de Aragon, ducesei de Ferrara, îşi leagă talentele superioare de o instrucţie superioară. Şi acum, dacă vă amintiţi portretele de la Luvru ale acelui timp, palizii şi meditativii veneţieni înveşmîntaţi în negru, *Tînărul* lui Francia, atît de arzător şi imobil, gingaşa *Ioana din Neapole,* cea cu gîtul de lebădă, *Tînărul cu statuie* de Bronzino, toate feţele acestea inteligente şi liniştite, toate aceste costume bogate şi severe, vă veţi face poate o idee despre finеţea aleasă, despre îmbelşugatele facultăţi, despre cultura deplină a acestei societăţi care, trei secole înaintea noastră, vehicula ideile, gusta eleganţa, practica urbanitatea cît noi şi poate mai mult.

CAPITOLUL IV

Acestea ne conduc la a desluşi o altă trăsătură a civilizaţiei de care vorbim şi o altă condiţie a marii picturi. În alte epoci, cultura spiritelor a fost la fel de fină, fără ca pictura să fi strălucit tot atît de mult. Acum de exemplu, oamenii, acumulînd peste cunoştinţele secolului al XVI-lea încă trei sute de ani de experienţă şi descoperiri, sînt mai savanţi şi mai dotaţi cu idei ca niciodată ; nu se poate spune însă că artele desenului produc în Europa contemporană opere atît de frumoase ca în Italia Renaşterii. Nu e îndestulător prin urmare, pentru a explica marile opere ale anului 1500, să remarci inteligenţa vie şi cultura completă a contemporanilor lui Rafael ; mai trebuie definită speţa aceea de inteligenţă şi cultură şi, după ce am comparat Italia cu Europa secolului al XV-lea, să o comparăm cu Europa în care trăim azi.

Să pătrundem întîi în ţara care e cu siguranţă acum cea mai savantă din Europa — Germania. Acolo, mai ales în

Scanned with OKEN Scanner

Germania nordică, ştie să citească toată lumea ; mai mult. tinerii urmează universităţile cîte cinci-şase ani ; nu numai cei bogaţi ori măcar înlesniţi, ci mai toţi bărbaţii din clasa mijlocie, unii şi din clasa de jos, aceştia cu preţul unei nemărginite mizerii şi privaţiunilor. Ştiinţa e la nemţi mult onorată, producînd uneori afectarea şi adesea pedanteria. Mulţi tineri, deşi cu ochi foarte buni, poartă ochelari, în scopul de a-şi da un aer mai „ştiinţific". Ceea ce precumpăneşte într-un cap german de douăzeci de ani nu e dorinţa de a fi un stîlp de cafenea (ca în Franţa), ci de a obţine vederi sintetice asupra omenirii, lumii, supranaturalului, naturii şi încă asupra multor altor lucruri ; pe scurt, de a avea o „Weltanschauung". Nu e ţară în care să întîlneşti un gust atît de format, o preocupare atît de continuă. o atît de firească înţelegere a marilor teorii abstracte. E patria metafizicii şi a sistemelor. Însă această supraabundenţă a meditaţiei superioare a dăunat artelor desenului. Pictorii nemţi se căznesc să exprime pe pînzele lor sau în fresci idei umanitare ori religioase ; subordonează gîndirii culoarea şi forma ; opera lor e simbolică ; pictează pe pereţi un curs de filozofie şi de istorie, iar dacă vă duceţi la München, veţi vedea că cei mai mari sînt filozofi rătăciţi în pictură, inşi mult mai apţi să vorbească raţiunii, nu ochiului, şi al căror instrument ar trebui să fie pana, nu penelul.

Trecem în Anglia. Aci. un bărbat din clasa mijlocie intră tînăr de tot într-un magazin sau într-un birou ; lucrează zece ore pe zi, mai lucrează şi acasă, tinzînd cu toată puterea spiritului şi trupului său la bani. Se însoară şi are copii mulţi ; de aici, lucrul sporit ; concurenţa e aspră, climatul dur, nevoile mari. Un gentleman, un bogătaş, un aristocrat n-au prea mult timp liber ; sînt turburaţi şi constrînşi de îndatoriri grele. Politica absoarbe atenţia tuturor : meeting-uri, comitete, cluburi, ziare ca *Times*, furnizîndu-vă din zori cîte un volum în toată regula, cifre, statistici, o grămadă de lucruri indigeste de îmbucat şi digerat, şi pe deasupra impresionante afaceri religioase, fundaţii, întreprinderi, preocuparea neîncetată de a ameliora trebile publice şi private, chestiuni băneşti, de influenţă, de conştiinţă, socoteli utilitare sau morale — iată hrana spiritului. Iată pentru ce pictura şi celelalte arte vorbind simţurilor sînt îndepărtate sau decad. Lipseşte timpul ; gîndurile sînt la afaceri mai grave şi mai

Scanned with OKEN Scanner

grabnice ; legătura cu artele ţine de modă şi convenienţă, de simpla curiozitate ; sînt abordate cu interes doar de cîţiva amatori. S-ar putea uşor găsi cîţiva protectori care să dea bani pentru întemeierea unor muzee, să cumpere desene originale, să înfiinţeze şcoli, aşa cum ar face în orice alt scop — pentru răspîndirea Evangheliei, pentru întreţinerea copiilor găsiţi, pentru vindecarea epilepticilor. Dar şi aci, respectivii protectori ar avea în vedere interesul public şi social ; ei cred că muzica îmblînzeşte poporul şi împuţinează beţiile duminicale, că artele desenului pregătesc lucrători de calitate pentru stofele şi bijuteriile de lux. Gustul lipseşte ; sensibilitatea pentru formă şi culoare nu e la ei decît un fruct al educaţiei, o portocală exotică dificil cultivată într-o seră caldă, cu mare cheltuială şi cel mai adesea acră sau rîncedă. Pictorii contemporani ai Angliei sînt meşteşugari de un talent exact şi strîmt ; îţi vor face o căpiţă de fîn, o cută de veşmînt, un mărăcine, cu o uscăciune şi o minuţie jignitoare ; efortul prelungit, atenţia continuă la tot ce e maşină fizică şi morală, le-a stricat echilibrul senzaţiilor şi imaginilor ; au ajuns insensibili la armonia culorilor, varsă pe pînza lor ulcele de verde-praz, fac arbori de zinc ori de tinichea, pictează corpurile cu un roşu ca sîngele boului ; exceptînd studiul fizionomiilor şi pătrunderea caracterelor morale, pictura lor e şocantă, iar expoziţiile lor naţionale prezintă străinilor un amestec de culori ţipător, discordant, violent ca o fanfară.

Se va spune că oamenii aceştia sînt nemţi şi engleji, serioşi, protestanţi, eruditi sau prinşi de afaceri, însă că măcar parizienii au gust şi caută plăcerea. E adevărat că în momentul de faţă Parisul e oraşul din lume în care se apreciază cel mai mult discuţia, lectura, judecarea artelor, discernerea nuanţelor frumosului şi în care străinii găsesc cea mai agreabilă, mai variată şi mai veselă viaţă. Şi, cu toate acestea, pictura franceză, deşi o depăşeşte pe cea a ţărilor străine, nu egalează, chiar după părerea francezilor înşişi, pictura italiană a Renaşterii. În orice caz, e altceva ; operele ei semnifică un alt spirit şi se adresează altor spirite. E mult mai mult poetică, istorică sau dramatică, decît picturală. Inferioară în sensibilitatea faţă de frumuseţea nudului şi de viaţa simplă, ea s-a muncit în toate felurile să reprezinte scenele autentice şi îmbrăcămintea exactă ale unor ţări îndepărtate şi ale unor vremi trecute, stările tragice ale sufletului, aspec-

Scanned with OKEN Scanner

tele izbitoare ale peisajului. A devenit rivala literaturii ; exploatînd şi scormonind acelaşi cîmp, a făcut apel şi la nesăţioasa curiozitate, la spiritul arheologic ; avînd nevoie de emoţii tari — la simţirea rafinată şi maladivă. Ea s-a modificat ca să poată vorbi citadinilor osteniţi de muncă, robiţi vieţii sedentare, copleşiţi de idei compozite, flămînzi de noutăţi, documente, senzaţii şi totodată de calmul cîmpului. Între secolul al XV-lea şi al XIX-lea s-a desăvîrşit o prefacere enormă. Mobilarea şi harababura lăuntrice ale capului omenesc s-au complicat peste măsură. La Paris şi în Franţa e prea multă caznă, şi asta din două pricini. Întîi, viaţa a devenit scumpă. O grămadă de mărunte comodităţi sînt acum indispensabile. Chiar unui om sobru şi singur, îi trebuiesc covoare, perdele, fotolii ; dacă se însoară îi mai trebuie şi etajere pline de bibelouri, o considerabilă înjghebare costisitoare, un aparat nesfîrşit de fleacuri care, neputînd fi procurate decît cu bani, în nici un caz prin hoţie la drumul mare sau prin confiscări ca în secolul al XV-lea, se cîştigă numai cu greu, prin muncă. Cea mai mare parte a vieţii se risipeşte deci în astfel de eforturi. Pe deasupra, fiecare vrea să parvină ; cum noi alcătuim o întinsă democraţie cu locurile scoase la concurs, obţinute cu perseverenţă, cucerite prin abilitate, fiecare dintre noi speră vag să ajungă ministru sau milionar, iar această rivalitate ne sileşte la dublarea ocupaţiilor, preocupărilor şi bătăii de cap.

Pe de altă parte, noi sîntem aici un milion şi şase sute de mii ; e mult, e prea mult. Parisul fiind oraşul cu cele mai multe şanse de parvenire, toţi cei care au spirit, ambiţie, energie, vin în fugă şi-şi dau brînci. Capitala devine astfel locul universal de întîlnire al tuturor oamenilor superiori şi cu aptitudini : îşi aduc aci, laolaltă, invenţiile şi căutările ; se îmboldesc unii pe alţii ; datorită lecturilor, teatrului şi conversaţiilor de tot felul, ei contractează un soi de febră. La Paris creierii nu sînt într-o stare normală şi sănătoasă, ci înfierbîntaţi, din cale-afară de solicitaţi, supraexcitaţi, iar opera lor — pictura sau literatura — se resimte de pe urma acestui lucru, cîteodată în bine, de cele mai multe ori în rău.

Nu aşa era în Italia. Nu vedeai acolo un milion de oameni claie peste grămadă într-un ocol, ci cîteva cetăţi de cincizeci, o sută sau două sute de mii de suflete ; nu găseai acolo această îmbulzeală a ambiţiilor, această fermentaţie a

Scanned with OKEN Scanner

curiozităţilor, această concentrare a sforţărilor, această exagerare a activităţii umane. O cetate era o elită şi nu, ca la noi, o gloată. De altfel, nevoia de confort era medie ; trupurile erau încă tari ; se călătorea pe cai şi se trăia cît se poate de bine în aer liber. Marile palate ale epocii sînt magnifice, însă nu ştiu dacă un mic burghez modern ar dori să le locuiască ; sînt incomode, înlăuntru e frig ; jilţurile sculptate şi ornate cu capete de lei sau cu satiri jucînd sînt capodopere de artă, însă le veţi găsi prea dure şi cel mai mic apartament, loja unui portar de casă bună, prevăzută cu caloriferul ei, este mai confortabilă decît palatul lui Leon al X-lea şi al lui Iuliu al II-lea. Aceia n-aveau nevoie de toate înlesnirile mărunte de care azi nu ne mai putem dispensa ; luxul le era supus frumosului, nu bunului trai ; ei gîndeau la o cît mai nobilă dispunere a coloanelor şi a cadrelor, nu la o achiziţionare cît mai ieftină a chinezăriilor, a divanurilor şi a paravanurilor. În fine, demnităţile fiind îngrădite şi nedeschizîndu-se decît, datorită norocului ostăşesc sau favoarei prinţului, cîtorva briganzi iluştri — cinci-şase ucigaşi de înaltă clasă —, cîtorva paraziţi agreabili, nu întîlneai în societate o concurenţă atît de aspră, această nelinişte de furnicar, înverşunarea aceasta neîntreruptă şi prelungită prin care fiecare dintre noi vrea să-l întreacă pe celălalt.

Toate astea vor să spună că spiritul uman era pe atunci mai echilibrat decît în Europa şi Parisul în care trăim acum. Cel puţin pentru pictură, era mai bine echilibrat. Artele desenului pretind, ca să înflorească, un sol nici înţelenit, dar nici prea cultivat. Era masiv şi dur în Europa feudală ; astăzi e fărămiţat ; înainte vreme civilizaţia nu-şi plimbase încă plugul îndeajuns ; acum brazdele s-au înmulţit excesiv şi la infinit. Pentru ca marile forme simple să ajungă a se fixa pe pînză de către mîna unui Tiţian ori a unui Rafael, e necesar ca ele să se nască firesc împrejurul acestora, în spiritul oamenilor ; iar pentru a se naşte firesc în spiritul oamenilor, *imaginile* nu trebui să fie înăbuşite şi nici schilodite de *idei*.

Lăsaţi-mă să întîrzii o clipă asupra acestui cuvînt, căci e capital. Îi e propriu culturii extreme să steargă din ce în ce mai mult imaginile în folosul ideilor. Prin efortul con-

Scanned with OKEN Scanner

tinuu al educației, al conversației, al reflexiunii și al științei, viziunea primitivă se deformează, se descompune și se pierde, ca să facă loc unor idei nude, unor termeni bine categorisiți, unui soi de algebră. Mersul curent al spiritului e de acum încolo raționamentul pur. Cînd revine la imagini, o face cu sforțare, printr-o bruscheță bolnăvicioasă și violentă, printr-o speță de halucinație dezordonată și primejdioasă. Aceasta e azi starea spiritului nostru. Nu ne mai e natural să fim pictori. Mintea ne e plină de idei amestecate, nuanțate, multiplicate, încrucișate ; toate civilizațiile, a noastră, a străinătății, a trecutului, a prezentului, au inundat-o împreună cu drojdiile lor cu tot. Pronunțați de exemplu cuvîntul *arbore* dinaintea unui modern ; va ști că nu e vorba nici de un cîine, nici de o oaie, nici de o mobilă ; semnul acesta îi va pătrunde în cap, într-o casetă etichetată și distinctă ; asta numim noi astăzi a înțelege. Lecturile și știința noastră ne-au populat spiritul cu semne abstracte ; deprinderile noastre ordonatorii ne îndrumă fără abatere, logic, de la unul la altul. Nu facem decît să întrevedem fragmentar formele colorate ; ele nu persistă în noi ; se schițează vag pe pînza interioară și îndată dispar. Dacă reușim să le păstrăm și să le precizăm, asta are loc numai cu ajutorul voinței, după un îndelungat exercițiu, după o contra-educație care violentează educația noastră obișnuită ; această sforțare teribilă duce la suferință și la febră ; coloriștii noștri cei mai mari, literați sau pictori, sînt niște vizionari extenuați sau descumpăniți nervos [1]). Dimpotrivă, artiștii Renașterii sînt niște vizuali spontani. Același cuvînt, *arbore*, auzit de niște oameni cu spiritul încă sănătos și simplu îi va face să vadă dintr-odată arborele, cu masa rotundă și tremurătoare a frunzișului său luminos, cu unghiurile negre desenate de crengile lui pe albastrul cerului, cu trunchiul zgrunțuros brăzdat de șanțuri groase, cu picioarele afundate în pămînt ca să se apere de vînt și de furtună, în așa fel încît gîndirea lor, în loc să se reducă la o simplă notație și la o cifră, le va dărui un spectacol viu și întreg.

[1]) Heinrich Heine, Victor Hugo, Shelley, Keats, Elisabeth Browning, Swinburne, Edgar Poe, Balzac, Delacroix și atîția alții. Timpul nostru are o mulțime de mari temperamente artistice. Aproape toți au suferit de pe urma educației și mediului lor. Singur Goethe și-a păstrat cumpătul, însă pentru aceasta a trebuit înțelepciunea lui, viața ordonată și perpetua stăpînire de sine. (N. a.)

Scanned with OKEN Scanner

La acesta vor rămîne fără nici o greutate, sau vor reveni fără nici o sforţare ; vor alege esenţialul, nu vor insista cu o minuţie dureroasă şi încăpăţînată asupra detaliului ; se vor bucura de frumoasele lor imagini fără a le smulge şi a le azvîrli convulsiv în afară ca pe o zdreanţă palpitîndă a propriei lor vieţi. Ei pictează cum goneşte calul şi cum zboară pasărea, spontan ; formele colorate sînt atunci limbajul firesc al spiritului ; cînd spectatorii le contemplă într-o frescă sau pe o pînză, ei le văzuseră în sinea lor, acum le recunosc. Nu au nimic străin, n-au fost aduse pe scenă artificios, potrivit vreunei combinaţii de arheologie, vreunui efort de voinţă, vreunei convenţii de şcoală ; sînt aşa de familiare, încît pătrund în viaţa privată şi în ceremoniile publice, devin tablouri vii alături de cele pictate.

Într-adevăr. Să considerăm costumul : ce diferenţă între pantalonii, redingotele noastre, între funebra noastră îmbrăcăminte neagră şi amplele lor mantii încărcate de podoabe, haina lor de catifea şi mătase, gulerele dantelate, pumnalele lor, săbiile încrustate cu arabescuri, broderiile de aur, diamantele şi tocele lor împlumate ! Toată această etalare somptuoasă, rămasă azi doar pe seama femeilor, strălucea atunci pe veşmintele gentilomilor. Mai remarcaţi şi serbările pitoreşti ce se dădeau în toate oraşele, primirile solemne, mascaradele, cavalcadele — plăceri ale poporului şi ale principelui. De pildă, Galeazzo Sforza, duce al Milanului, vine în 1471 să viziteze Florenţa ; e însoţit de cinci sute de războinici, de cinci sute de pedestraşi, de cincizeci de lachei în mătase şi catifea, de două mii de gentilomi cu slugile lor, de o mie de perechi de cîini şi de un infinit număr de şoimi. Acest drum îl costă 200 000 de ducaţi-aur. Pietro Riario, cardinal de San Sisto, cheltuieşte 20 000 de ducaţi numai pentru o singură serbare în cinstea ducesei de Ferrara ; face după aceea o călătorie prin Italia, cu un cortegiu atît de numeros şi cu atîta splendoare, încît ar fi putut fi luat drept papa — fratele său. Lorenzo de Medici imaginează la Florenţa o mascaradă ce reprezintă triumful lui Camillius. Mulţi cardinali sosesc ca să asiste. Lorenzo cere un elefant papii, care-i trimite în locul elefantului, acesta fiind ocupat altundeva, doi leoparzi şi o panteră ; papa regretă că înalta lui funcţie îl împiedică să vină la o serbare atît de frumoasă. Ducesa Lucrezia Borgia îşi face intrarea în Roma împreună

Scanned with OKEN Scanner

cu două sute de doamne magnific gătite, toate pe cai și fiecare însoțită de cîte-un gentilom. Prestanța, costumele, aparițiia necurmată a seniorilor și prinților dau pretutindeni ideea unei parade superbe de actori serioși. Îndată ce citești cronicile și memoriile timpului, vezi că Italienii voiau să-și prefacă viața într-o strălucită festivitate. Celelalte griji li se păreau înșelătoare. Îi interesează bucuria, bucuria nobilă, înaltă, a spiritului, a tuturor simțurilor, mai cu seamă a ochilor. De fapt, n-au altceva de făcut : ei ignoră preocupările noastre politice și umanitare, n-au parlamente, *meeting*-uri, mari ziare ; oamenii marcanți sau potentații n-au de condus mulțimi ce judecă, de consultat opiniile, de susținut discuții aride, de elaborat statistici, de construit raționamente morale sau sociale. Italia e guvernată de mici tirani ajunși stăpîni prin forță și menținîndu-se tot așa. În clipele libere comandă zidiri și picturi. Nobilii și bogătașii gîndesc la cum să-și treacă timpul cu plăcere, la a-și procura amante frumoase, statui, tablouri, îmbrăcăminte aleasă, la a-și încuiba oameni credincioși în preajma prințului, ca să poată fi înștiințați cînd îi denunță cineva și le vrea moartea.

Nu-i chinuiesc sau nu-i preocupă nici ideile religioase ; amicii lui Lorenzo de Medici, ai lui Alexandru al VI-lea ori ai lui Lodovico Moro n-au idei de misionari, nu le trec prin cap convertirea păgînilor, subscripțiile pentru instruirea și „moralizarea" poporului ; nu erai fervent pe-atunci în Italia, departe de una ca asta. Luther, care venise la Roma cu spiritul greu de scrupule și de credință, scandalizat, spunea la întoarcere : „Italienii sînt cei mai nelegiuiți dintre oameni : ei își bat joc de adevărata religie, ne iau în rîs pe noi ceilalți creștini pentru că dăm crezare întregii scripturi... Au o vorbă cînd merg la biserică : «Haideți să ne supunem prostiei populare»— «Dacă am fi siliți, mai spun ei, să credem în toate ale Domnului, am fi cei mai nenorociți dintre oameni și n-am mai avea o clipă de veselie. Ia-ți o figură potrivită, însă nu crede toate»". Așa este, poporul e păgîn prin temperamentul său, iar oamenii culți sînt necredincioși prin educație. „Italienii", adaugă Luther cu oroare, „sînt sau epicurei sau pradă superstiției. Poporul se teme mai mult de Sfîntul Antoniu și de Sfîntul Sebastian decît de Hristos, datorită flagelurilor trimise de primii. Iată de ce, pentru a-i împiedica pe italieni să urineze în cutare loc, se pictează acolo un sfînt

Scanned with OKEN Scanner

Antoniu cu lancea lui de foc. Iată-i cum trăiesc, în plină superstiție, fără a cunoaște cuvîntul Domnului, necrezînd nici în învierea morților, nici în viața veșnică și netemîndu-se decît de necazurile vremelnice". Mulți filozofi neagă, în taină sau aproape fățiș, revelația, ca și nemurirea sufletului. Ascetismul creștin și doctrina mortificărilor repugnă tuturora. Veți da la poeți, în Ariosto, în Ludovic Venețianul, în Pulci, peste cele mai vii atacuri contra călugărilor și peste cele mai neîngrădite insinuări împotriva dogmelor. Pulci, într-un poem bufon, pune în capul fiecărui cînt un *Hosanna* ori un *In principio*, cîte un text sacru din liturghie. Ca să explice cum poate sufletul pătrunde în trup, îl compară cu dulcețurile ce se pun în aluaturi. Și cum îi va merge pe lumea cealaltă ? „Unii oameni își închipuie că vor găsi acolo hortulani gata jumuliți, paturi moi și, de aceea, o iau pe urmele călugărilor. Însă, prietene drag, o dată pogorîți în rîpa cea neagră, nu vom mai auzi noi cîntîndu-se *aleluia*."

Împotriva acestei sensualități și acestui ateism, moraliștii și predicatorii epocii, Bruno și Savonarola, tună și fulgeră. Savonarola spunea florentinilor pe care urma să-i convertească pentru trei-patru ani : „Viața voastră e porcească, toată v-o treceți în pat, cu bîrfa, pe caldarîmuri, în orgii și în dezmăț". Să dăm deoparte ceea ce e totdeauna de înlăturat din spusele unui predicator sau ale unui moralist care-și îngroașă vocea pentru a fi auzit : orișicît, ceva tot rămîne. Pînă unde se merge cu căutarea tuturor plăcerilor se vede în biografia seniorilor acestei epoci, în amuzamentele cinice sau rafinate ale ducilor de Ferrara și de Milano, în epicureismul fin sau licențiozitatea francă a familiei Medici, la Florența. Acești Medicișii erau niște bancheri care, întrucîtva prin forță, însă mai mult prin abilitate, ajunseseră primii magistrați și adevărații stăpîni ai cetății. Țineau pe lîngă ei poeți, pictori, sculptori, savanți ; puneau să se picteze în palatele lor scene de vînătoare, amoruri mitologice ; cît privește tablourile, aveau slăbiciune pentru nudurile lui Dello și ale lui Pollajuolo, sugerau altoirea măreției și nobleței păgînismului cu un ce de sensualitate voluptuoasă. Iată de ce și tolerau escapadele pictorilor pe care-i întreținеau. Știți povestea lui Fra Filippo Lippi, cînd a răpit o călugăriță ; părinții se lamentează ; atunci Medicișii se pun pe rîs. Același Fra Filippo, pe vremea cînd lucra la ei, nutrea atîta pasiune pentru iubi-

Scanned with OKEN Scanner

tele lui, încît, cum îl tot încuiau ca să-l facă să termine o lucrare, își făcea din cearșafurile de pat funii — să scape prin fereastră. În cele din urmă, Cosimo spuse : „Lăsați-i ușa deschisă ; oamenii de talent sînt esențe celeste și nu vite de povară ; nu trebuie nici încarcerați, nici strînși cu ușa". La Roma era și mai și ; nu vă voi înșirui distracțiile lui Alexandru al VI-lea ; trebuiesc citite în jurnalul capelanului său Burckhard ; numai latina poate înfățișa petrecerile priapice și bachanalele. Cît despre Leon al X-lea, acesta e un om de gust care îndrăgește latina și epigramele ingenioase ; dar pentru asta nu ocolește plăcerea slobodă și nici nu-i e rușine să-și bucure trupul. În jurul lui, Bembo, Molza, Aretino, Baraballo, Querno, o mulțime de poeți, muzicieni, paraziți duc o viață nu prea pilduitoare și de obicei versurile lor sînt mai mult decît deochiate ; cardinalul Bibiena pune la cale reprezentarea unei comedii, *Calandra*, pe care nu s-ar încumeta s-o joace azi nici un teatru. El însuși se amuză poruncind să se servească oaspeților bucate în formă de maimuțe ori de corbi. Are drept bufon un călugăr cerșetor, Mariano, mîncău cumplit, „care înfulecă dintr-o dată un porumbel fiert sau fript și care poate înghiți, se spune, patruzeci de ouă și douăzeci de pui". Se complace într-o veselie îngroșată, în fantasc și în burlesc ; verva și seva animalică mustesc în el ca și în ceilalți ; vînează cu patimă, încălțat cu cizme împintenate, cerbul și mistrețul de pe dealurile sălbatice ale Civitei-Vecchia ; iar petrecerile lui nu sînt mai eclesiastice decît îi sînt obiceiurile. Un secretar al ducelui de Ferrara, martor ocular, descrie cum urmează una din zilele cardinalului. Dați-vă seama, prin contrastul dintre plăcerile de atunci și plăcerile noastre, cît a crescut domnia convenienței, cît s-au împuținat liberele și puternicele instincte naturale, cît de mult s-a supus închipuirea vie inteligenței pure și ce distanță ne desparte de timpurile acelea pe jumătate păgîne, pe deplin sensuale, dar și pe deplin pitorești, în care viața spiritului n-o copleșea pe-a trupului.

„Am asistat la comedia jucată duminică seara [1] ; monseniorul Rangoni [2] m-a introdus într-o anticameră a lui

[1] Text publicat pentru prima oară în *Gazette des Beaux-Arts*, de către marchizul Joseph Campori (N.a.)

[2] Hercule Rangoni, cardinal (N.a)

Scanned with OKEN Scanner

Cibo [1]), unde se găsea pontiful împreună cu tinerii şi reverendisimii săi cardinali. Sanctitatea sa se preumbla prin încăpere, dînd voie să intre cutare sau cutare persoane al căror rang îi convenea şi, o dată pătrunşi aţîţia cîţi hotărîse dînsul, porniră cu toţii către locul destinat spectacolului. Sfîntul nostru părinte se aşezase în dreptul intrării şi, împărţind binecuvîntări pe tăcute, permitea şi aici intrarea numai acelora care-i erau pe plac. O dată admis în sală, de o parte vedeai scena, de alta o mică estradă cu cinci trepte, pentru jilţul pontifului, în care, după intrarea laicilor, acesta se şi aşează, urmat de cardinali şi de ambasadori, conform însemnătăţii lor şi, o dată primită lumea — cam două mii de suflete — se lăsă în sunet de flaute o cortină pe care fusese pictat fratele Mariano [2]) laolaltă cu o grămadă de diavoli zbenguindu-se împrejurul lui pe toată pînza, în mijlocul căreia sta scris: „Iată fanteziile fratelui Mariano". Începu muzica şi papa, prin ochelarii săi, admira scena deosebit de frumoasă şi făcută de mîna lui Rafael; într-adevăr, era o minunăţie de soluţii şi de perspective care fură mult lăudate. Sanctitatea sa admiră şi cerul, splendid înfăţişat; candelabrele erau alcătuite din litere, fiecare cu cîte cinci torţe şi care spuneau: „Leo X, Pont. Maximus". — Crainicul apăru pe scenă şi recită un *argument*; îşi bătu joc de titlul comediei. *I Supposiţi* [3]), în aşa hal, încît papa rîse cu toată inima ca şi ceilalţi spectatori; din cîte am auzit, francezii au fost cam scandalizaţi de subiectul piesei. Aceasta fu jucată, şi bine jucată, iar la fiece act se făcea muzică — din surle, cimpoaie, două trîmbiţi, viole, lăute şi din micuţa orgă cu sonuri atît de variate primită de papa în dar de la un ilustru monsenior de fericită memorie; mai era un flaut şi o voce care plăcu foarte mult; cîntă şi un cor, mai puţin reuşit, după părerea mea, decît celelalte înjghebări muzicale. Ultimul intermezzo fu *Mauresca*, ilustrînd povestea Gorgonei, frumos înscenată,

[1]) Cardinalul Innocenzo, fiul lui Franceschetto Cibo şi al Magdalenei Medici, sora lui Leon al X-lea. (N.a.)

[2]) Fratele Mariano Fetti, dominican care-i urmă lui Bramante şi fu predecesorul lui Sebastiano în slujba de plumbuitor al bulelor papale, a fost unul din spiritele cele mai vioaie şi glumeţe ale curţii lui Leon al X-lea, împreună cu Baraballo, Querno şi alţii asemenea şi totodată protector şi prieten al artelor. (N.a)

[3]) Piesă de Ariosto.

Scanned with OKEN Scanner

dar nu cu desăvîrşirea reprezentaţiei pe care am văzut-o în palatul senioriei voastre : aşa se încheie festivitatea. Auditoriul începu să plece, atît de în grabă şi îmbulzindu-se, încît, cum soarta mă împiedică de o bancă scundă, era cît pe ce să-mi rup un picior. Bondelmonte primi o lovitură zdravănă de la un spaniol şi, în timp ce primul începea să-l ia în pumni pe al doilea, îmi fu mai uşor să scap teafăr ; nu încape îndoială că piciorul mi-a trecut printr-un mare pericol. Am aflat însă mîngîiere într-o binecuvîntare generoasă a papei şi în faţa binevoitoare cu care mi-a făcut cinstea să mă primească.

În ziua dinaintea acestei seri, avusese loc o cursă în care s-a putut vedea o trupă de călăreţi pe cai spanioli avînd în frunte pe Monseniorul Corner, toţi îmbrăcaţi felurit cu vestminte maure, apoi una înveşmîntată spanioleşte, în satin de Alexandria, căptuşit cu mătase în ape, purtînd pe cap glugi şi pe corp haine strîmte, în frunte cu Serapica şi mai mulţi lachei. Această trupă din urmă era alcătuită din douăzeci de cai ; papa dăduse fiecărui călăreţ patruzecişicinci de ducaţi şi, la drept vorbind, era o suită de toată frumuseţea, cu slugile şi trompeţii în mătăsuri la fel colorate. Ajunşi în piaţă, începură să gonească doi cîte doi către partea palatului unde stătea papa la geamuri şi, amîndouă trupele sfîrşind cursa, a lui Serapica se retrase de cealaltă parte a pieţei iar a lui Corner către Sfîntul-Petru ; primii, luîndu-şi bîtele, îi atacară pe ceilalţi, care şi le luaseră pe-ale lor ; oamenii lui Serapica picară cu bîtele asupra oamenilor lui Corner, iar aceştia şi ei asupra potrivnicilor, ceea ce era plăcut la vedere şi fără primejdie. Se zăreau destui cai spanioli frumoşi, ca şi iepe. Ziua următoare se dădură lupte de tauri. Eram, după cum v-am mai spus, cu seniorul M. Antonio ; trei oameni au fost omorîţi şi cinci cai au fost răniţi, doi au şi murit, dintre care unul al lui Serapica, cal spaniol foarte frumos, care îl azvîrli la pămînt primejduindu-l foarte, căci taurul era deasupra şi, dacă animalul n-ar fi fost împuns cu sulița, nici înapoi n-ar fi dat şi l-ar fi ucis. Se spune că papa striga : „Sărmanul Serapica !“ şi se văieta cît putea. Aud că seara s-a jucat o oarecare comedie a unui călugăr... şi cum nu fu prea desfătătoare, papa, în loc să poruncească executarea dansului *Mauresca*, porunci să se arunce în aer călugărul cu o pătură, pînă ce acesta căzu cu faţa pe scîndurile scenei ; după aceea

Scanned with OKEN Scanner

mai porunci să i se taie jartierele şi să i se scoată ciorapii din picioare ; însă bunul călugăr muşcă vîrtos vreo trei sau patru rîndaşi anume chemaţi pentru toate acestea. În cele din urmă fu silit să se urce călare şi i se dădură peste fund atîtea palme, încît, după cum mi s-a spus, au trebuit să-i pună multe ventuze pe locul cu pricina ; acum zace în pat şi nu-i e bine. Se spune că papa a vrut să dea astfel o pildă călugărilor, pentru ca aceştia să-şi scoată din cap gîndul de-a mai înfăţişa nătîngiile lor călugăreşti. Această *Maurescă* îl făcu să rîdă cu poftă. Astăzi a venit şi rîndul întrecerilor cu inele în faţa porţii palatului, papa privind din dreptul ferestrelor lui ; premiile erau gata săpate pe cupe. Apoi, avu loc întrecerea bivolilor ; era cît se poate de înveselitor să vezi cum aleargă vitele acestea slute care, cînd dădeau buzna cu capul înainte, cînd se trăgeau îndărăt ; pînă ajung să-şi atingă ţinta le trebuie mult timp, căci fac un pas înainte şi patru înapoi, în aşa fel încît ţinta e mereu foarte greu de atins. Ultimul sosit în piaţă ajunse el primul, aşa că luă premiul ; erau zece şi pe credinţa mea, a fost o glumă straşnică. Mă dusei pe urmă la Bembo ; am mai făcut o vizită Sanctităţii Sale, unde îl întîlnii pe episcopul de Bayeux. Nu se vorbi acolo decît de măşti şi de lucruri vesele.

Scris la Roma, astăzi, 8 martie MDXVIII, în al patrulea ceas al nopţii.

Al prea ilustrei voastre Seniorii plecat
servitor, A l f o n s o P a u l u z o "

Iată plăcerile carnavalului la o curte ce pare că s-ar cuveni să fie cea mai gravă şi mai decentă din Italia ; găsim acolo şi întreceri de bărbaţi goi, ca în jocurile de demult ale Greciei ; s-au văzut şi serbări priapice, ca în circurile vechiului imperiu roman. Cu o imaginaţie atît de mult înclinată către spectacolele fizice, cu o civilizaţie care dă drept scop vieţii umane plăcerea, cu o atît de completă descătuşare de grijile politice, de cele industriale, de preocupările morale, care leagă azi spiritele de interese pozitive şi de idei abstracte, nu e de mirare că o rasă bine dotată pentru arte şi temeinic cultivată a gustat, a inventat şi a dus la desăvîrşire arta reprezentării formelor sensibile. Renaşterea e un moment

Scanned with OKEN Scanner

unic, intermediar între evul mediu şi cel modern, între cultura insuficientă şi cea excesivă, între domnia instinctelor nude şi domnia ideilor coapte. Omul încetează pe vremea aceea să fie un animal grosolan, carnasier, mărginit la exercitarea membrelor sale ; nici nu e încă un spirit pur, de cabinet ori de salon, mărginit la exercitarea raţionamentului şi limbii sale. Participă la ambele naturi : are vise încinse şi prelungite ca barbarul ; are curiozităţi ascuţite şi delicate ca omul civilizat. Asemeni celui dintîi, gîndeşte prin imagini ; asemeni celui de-al doilea, descoperă întocmirea lucrurilor. Asemeni celui dintîi, caută plăcerea sensibilă ; asemeni celui de-al doilea, caută dincolo de plăcerea crudă. Are pofte, dar nu-i lipsesc rafinamentele. E interesat de exteriorul lucrurilor, însă le vrea perfecte ; frumoasele forme pe care le contemplă în operele marilor săi artişti nu fac decît să libereze figurile vagi de care îi e plină mintea şi să satisfacă instinctele surde ce-i zbuciumă inima.

CAPITOLUL V

Rămîne să aflăm din ce pricină acest mare talent pictural şi-a luat drept subiect, înainte de toate, corpul omenesc ; ce experienţe anume, ce obiceiuri, ce pasiuni i-au pregătit pe oamenii aceştia să fie interesaţi de alcătuirea muşchilor ; din ce pricină, cît e cîmpul artei de întins, ochii lor au preferat să se oprească asupra figurilor sănătoase, puternice, active, pe care epocile următoare n-au ştiut să le mai regăsească sau nu le-au mai copiat decît datorită tradiţiei.

În acest scop, după ce v-am expus starea spiritelor, voi încerca să vă arăt speţa caracterelor. Prin starea spiritelor, înţelegem genul, numărul şi calitatea ideilor adunate într-un cap de om ; ele îi sînt oarecum mobilierul. Dar mobilierul unui cap, la fel cu al unui palat, se schimbă fără prea multă osteneală ; poţi, fără a te atinge de palat, să pui alte tapete, alte bufete, alte bronzuri, alte covoare ; tot aşa, fără a fi atinsă structura interioară a unui suflet, se pot înlocui ideile ;

Scanned with OKEN Scanner

o schimbare a condiţiilor sau a educaţiei ajunge ; după cum e neştiutor sau învăţat, plebeu sau nobil, ideile omului diferă. Există deci în el ceva mai însemnat decît ideile, e însăşi constituţia lui, vreau să spun caracterul, cu alte cuvinte instinctele lui fireşti, pasiunile primordiale, amploarea simţirii, gradul de energie ; pe scurt, forţa şi orientarea resortului său interior. Pentru a vă face să vedeţi această structură profundă a sufletelor italiene, am să vă înfăţişez circumstanţele, obiceiurile, nevoile care au produs-o : veţi înţelege-o mai bine prin istoria ei decît prin definirea ei.

Prima trăsătură care se remarcă în Italia de atunci este lipsa unei păci străvechi şi statornice, a unei justiţii exacte şi a poliţiei vigilente cu care sîntem noi obişnuiţi. Noi ne reprezentăm cu greu excesul acela de teamă, dezordine şi violenţă. Ne găsim de multă vreme în situaţia opusă. Avem atîţia jandarmi şi sergenţi citadini, încît înclinăm să-i găsim mai mult supărători decît folositori. La noi, cînd se strîng cincisprezece persoane în stradă ca să privească un cîine cu laba ruptă, a şi apărut un mustăcios care le spune : „Domnilor, grupurile sînt interzise, împrăştiaţi-vă". Asta ni se pare că întrece măsura ; bombănim şi nu ne mai dăm seama că aceiaşi mustăcioşi fac cu putinţă, atît pentru cel mai bogat, cît şi pentru cel mai prăpădit, plimbarea de unul singur şi neînarmat pe străzile deşerte, la miezul nopţii. Să-i suprimăm în gînd şi să ne închipuim o lume în care poliţia ar fi neputincioasă ori nepăsătoare. Se află asemenea locuri prin Australia, prin America, de pildă acele *placers* [1]) către care aleargă cu grămada căutătorii de aur şi în care trăiesc la întîmplare fără a alcătui încă un stat organizat. Acolo, dacă ţi-e teamă, ori dacă eşti lovit sau insultat, pe loc îţi descarci revolverul în concurent sau în duşman. Acesta ripostează şi uneori se amestecă vecinii. În fiecare clipă trebuie să-ţi aperi bunurile sau viaţa, iar pericolul e brutal acolo, subit, şi-l ameninţă pe om din toate părţile.

Cam aceasta era, către 1580, starea de lucruri în Italia ; nu se cunoştea nimic asemănător cu acel guvernămînt masiv care, perfecţionat la noi timp de patru secole, ia drept cea

[1]) Substantivare a verbului „to placer" (tranzitiv : a extrage minerale din nisip sau prundiş prin spălare ; intranzitiv : a lucra în asemenea locuri). (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

mai elementară datorie a lui păzirea nu numai a bunurilor și vieții fiecăruia, ci și a liniștii și siguranței. Principii Italiei erau niște mici tirani care îndeobște uzurpaseră puterea prin asasinate, otrăviri, sau măcar prin violențe și trădări. Firește, singura lor preocupare era să-și păstreze această putere. Cît despre siguranța cetățenilor, nici că le păsa. Particularii trebuiau să se apere singuri și, pe lîngă asta, să-și facă dreptate ei înșiși ; cînd aveai un datornic prea recalcitrant, cînd dădeai în stradă peste vreun ins obraznic, cînd socoteai pe cineva primejdios ori ostil, găseai cum nu se poate mai natural să te scapi de el neîntîrziat.

Exemplele abundă și n-aveți decît să parcurgeți memoriile epocii pentru a vedea cît era de înrădăcinat obiceiul acesta al violențelor private și al recurgerii la tine însuți.

„Pe data de 20 septembrie", povestește Stefano d'Infessura, „a avut loc la Roma o mare tulburare și toți negustorii și-au închis prăvăliile. Cei care-și lucrau ogoarele sau viile se grăbiră să se-ntoarcă și toți, cetățenii ca și străinii, puseră mîna pe arme, deoarece se vestise în afara oricărei îndoieli că papa Inocențiu al III-lea era mort".

Rețeaua atît de slabă a societății se rupea ; se reintra în sălbăticie ; fiecare profita de clipă ca să scape de dușmani. Notați că și în timpuri normale, căile forței, deși întrucîtva împuținate, nu erau mai puțin sîngeroase. Războaiele private dintre familia Colonna și familia Orsini împînzeau împrejurimile Romei ; seniorii aceștia își aveau oamenii lor de arme, îi chemau și pe țărani ; fiecare bandă pustia pămînturile dușmanului. Cînd se încheia cîte o pace, era iute ruptă, iar căpeteniile, spălîndu-se pe mîini, trimiteau vorbă papii învinuindu-se reciproc de atac.

„În oraș chiar, se făptuiau multe omoruri și ziua și noaptea, rar trecea o zi fără uciderea vreunuia... În timpul celei de a treia zi a lui septembrie, un oarecare Salvador îl asaltă pe inamicul său, seniorul Beneaccaduto, cu care era totuși în pace sub o cauțiune de 500 de ducați."

Asta însemna că depuseseră ambii cîte 500 de ducați, urmînd să-i piardă cel ce-ar fi violat primul armistițiul. Era lucru obișnuit să se garanteze astfel un legămînt ; nu exista alt mijloc de ferire cît de cît a păcii publice. Se găsește în catastiful de cheltuieli al lui Cellini următoarea însemnare, făcută de propria-i mînă : „Însemn aci, că astăzi, 26 octom-

Scanned with OKEN Scanner

brie 1556, eu, Benvenuto Cellini, am ieşit din închisoare şi am hotărît cu inamicul meu un armistiţiu de un an. Fiecare dintre noi a plătit 300 de scuzi cauţiune". Dar o garanţie în bani nu prea face faţă violenţei temperamentului şi ferocităţii moravurilor. Iată de ce Salvador nu s-a putut stăpîni să nu-l atace pe Beneaccaduto. „El îi dădu două lovituri de spadă şi îl răni de moarte, astfel că şi muri".

De astă dată, magistraţii, din cale-afară de sfidaţi, intervin, se amestecă şi poporul, aproape ca acum în California cînd se practică legea lui Lynch. În regiunile proaspăt populate, cînd asasinatele se îndesesc prea mult, negustorii, persoanele respectabile, oamenii importanţi ai oraşului, împreună cu toţi oamenii de bună voinţă, merg de-i scot pe vinovaţi din temniţă şi-i spînzură pe loc. În acelaşi fel, „a patra zi, papa îl trimise pe vice-camerier împreună cu paznici şi cu tot poporul pentru a nimici casa lui Salvador. O nimiciră şi, în aceeaşi zi, a patra din septembrie, Ieronim, fratele suszisului Salvador, fu spînzurat", se vede că neputîndu-se pune mîna pe Salvador însuşi. În execuţiile acestea tumultuoase şi populare, fiecare răspundea pentru ai săi.

Avem cincizeci de asemenea pilde ; oamenii acelui timp sînt familiarizaţi cu calea forţei şi nu vorbesc doar de cei de rînd, ci de personagii care, avînd totuşi rang înalt ori înaltă cultură, trebuiau pare-se să exercite asupra lor însele o anume stăpînire. Guicciardini povesteşte că, într-o zi, Trivulzio, guvernator al Milanului, în numele regelui Franţei, ucise cu mîna lui cîţiva măcelari în piaţă, deoarece, cu „neobrăzarea nelipsită celor de soiul acesta, se opuneau ridicării birurilor de care nu fuseseră scutiţi". Dumneavoastră sînteţi obişnuiţi acum să vedeţi în artişti oameni de lume, cetăţeni liniştiţi şi foarte apţi să poarte seara, fără cusur, frac negru şi cravată albă. În memoriile lui Cellini, îi veţi găsi tot atît de belicoşi, de gata la omor, ca pe mercenari. Într-o bună zi, elevii lui Rafael iau hotărîrea să-l omoare pe Rosso, pentru că Rosso, foarte rău de gură, îl bîrfise pe Rafael ; iar Rosso chibzuieşte că e mai sănătos să părăsească Roma ; după asemenea ameninţări, o călătorie grabnică se impunea. Un om putea fi ucis din nimica toată. Cellini mai povesteşte că Vasari avea obiceiul să-şi lase unghiile foarte lungi şi că, o dată, culcîndu-se alături de ucenicul său Manno, „îi zgîrie

Scanned with OKEN Scanner

acestuia cu mîinile un picior, părîndu-i că se scarpină pe sine, drept care Manno voia neapărat să-l ucidă pe Vasari". Motivul era un fleac. Însă la vremea aceea omul e așa de năbădăios, așa de obișnuit cu bușeala, încît brusc i se urcă sîngele la cap și dă. Un taur lovește întîi cu coarnele ; el lovește întîi cu cuțitul.

Astfel, spectacolele pe care le ai zilnic la Roma sau în împrejurimi sînt atroce ; ispășirile aduc cu cele dintr-o monarhie răsăriteană. Numărați, dacă puteți, omorurile acelui frumos și spiritual Cezar Borgia, fiu al papii și duce de Valentino, căruia îi veți găsi portretul la Roma în galeria Borghese. E un om de gust, mare politician, amator de petreceri și de convorbiri alese ; talia fină îi e strînsă într-un pieptar de catifea neagră cu mîneci ; mîinile-i sînt desăvîrșite, are privirea calmă a unui mare senior. Dar știe să se facă respectat și, singur, cu sabia, cu pumnalul, își soluționează problemele.

„Într-a doua duminică", scrie Burckhard, camerierul papei, „un ins mascat slobozi în Borgo cîteva vorbe jignitoare pentru ducele de Valentino. Ducele, aflînd, puse să-l prindă ; i se tăie o mînă și vîrful limbii, care fu înfipt în degetul mic al mîinii tăiate" — fără doar și poate drept pildă. Altădată, ca și Flăcărarii [1]) din 1799, „oamenii aceluiași duce spînzurară de mîini doi bătrîni și opt bătrîne, după ce le aprinseseră foc sub tălpi pentru a-i face să mărturisească unde țineau ascunși banii", dar ei, „sau neștiind sau nevrînd să vorbească, muriră în zisele chinuri".

Într-o altă zi, ducele poruncește să fie aduși în curtea palatului niște condamnați, „gladiandi" [2]), și el însuși, îmbrăcat în vestminte dintre cele mai frumoase, de față cu o asistență numeroasă și aleasă, îi săgetează trăgînd cu arcul. „Ucise astfel, la un pas de papă, pe Perotto, care era favorit al papei, în așa fel încît sîngele țîșni în obrazul papei". Se înjunghiau mult în această familie. Tot Cezar Borgia, după ce, la porunca lui, se înfăptuise un atac cu sabia asupra cumnatului său, iar papa îl pusese pe rănit sub pază, zise : „Ce nu s-a făcut la prînz, se va face la cină". Și, într-o zi 17 august,

[1]) *Chauffeurs* — bandiți care profitînd de tulburările din timpul Revoluției franceze, atacau cetățeni și le frigeau tălpile, pentru a afla unde își ascund aceștia banii.

[2]) Spadasini.

Scanned with OKEN Scanner

pătrunse în încăperile aceluia, tocmai cînd tînărul se punea iarăşi pe picioare, îi porunci afară soţia, propria-i soră ; apoi, chemînd trei ucigaşi, porunci sugrumarea pomenitului tînăr". Pe lîngă asta, îşi mai ucise şi fratele, duce de Gandia, şi porunci să i se zvîrle trupul în Tibru. După diferite căutări, dădură peste un pescar ce fusese pe mal tocmai în clipa atentatului. Şi, cum îl tot întrebau de ce nu-i spusese nimic guvernatorului, el răspunse că „nu i-a trecut prin cap că ar merita osteneala, deoarece în viaţa lui a văzut aruncîndu-se în deosebite nopţi mai mult de o sută de leşuri în acelaşi loc, fără ca nimănui să-i fi păsat de una ca asta".

Fără îndoială, Borgia, această familie privilegiată, pare să fi avut un gust şi un talent aparte pentru otrăvire şi asasinat ; însă veţi găsi, în micile state italiene, un număr de personagii, principi şi principese, demne de a fi fost contemporanii acelora. Principele Faenzei dăduse prilejuri de gelozie soţiei sale ; ea ascunde sub pat patru asasini şi îi aruncă asupra lui cînd tocmai venea să se culce ; dar el se apără cu vigoare ; atunci ea se repede din pat, apucă un pumnal agăţat de căpătîi şi-şi ucide ea însăşi soţul pe la spate. Excomunicată în urma acestui fapt, tatăl ei îl roagă pe Lorenzo de Medici, căruia papa îi acorda mare credit, să intercedeze pentru ca fiică-sa să scape de sub cenzura bisericească, aducînd printre alte argumente şi pe acela că „are de gînd să-şi dea fata după alt bărbat". La Milano ducele Galeazzo e asasinat de trei tineri ce obişnuiau să citească Plutarh ; unul dintre ei fu omorît în timpul acţiunii, iar cadavrul său dat porcilor ; ceilalţi doi, înainte de-a fi legaţi de coada cailor şi îmbucătăţiţi, declarară că săvîrşiseră omorul deoarece „ducele, nu numai că împingea femeile în ghiarele desfrîului, dar le şi dezonora bîrfindu-le" şi deoarece „nu numai că îi omora pe bărbaţi, dar înainte îi şi supunea la torturi rare". Papa Leon al X-lea era cît pe ce să fie ucis la Roma de cardinalii săi ; chirurgul, mituit, urma să-l otrăvească oblojindu-i fistula ; cardinalul Petrucci, principalul instigator, fu dat morţii. Şi dacă aruncăm o privire asupra casei Malatesta din Rimini, sau asupra casei Este din Ferrara, găsim aceleaşi deprinderi ereditare de asasinat şi otrăvire. Dacă, în sfîrşit, vă veţi opri la o cetate care pare ceva mai aşezată, Florenţa, al cărei cap, un Medici, e un om inteligent, îngăduitor, cinstit, veţi da de lovituri la fel de sălbatice cu cele a căror re-

Scanned with OKEN Scanner

latare aţi ascultat-o. De exemplu, cei din familia Pazzi, scoşi din fire de monopolul puterii Medicişilor, complotară cu arhiepiscopul de Pisa să-i asasineze pe cei doi Medici : Giuliano şi Lorenzo ; papa Sixt al IV-lea era complice. Aleseră tocmai vremea liturghiei, la Santa Reparata, iar semnul fu înălţarea pocalului cu împărtăşania. Unul dintre conjuraţi, Bandini, îl înjunghie pe Giuliano de Medici ; apoi Francesco dei Pazzi se aruncă asupra cadavrului cu atîta sete şi furie, încît se răni el însuşi la coapsă ; omorî după aceea un prieten al casei Medici. Lorenzo fu rănit, însă era om curajos : avu timp să-şi tragă sabia din teacă, să-şi înfăşure cu mantia braţul, improvizînd astfel un scut ; toţi prietenii îl înconjurară şi-l apărară cu săbiile sau cu trupurile, aşa că putu să se retragă în sacristie. Între timp, ceilalţi conjuraţi, în număr de 30 şi cu arhiepiscopul în frunte, atacaseră primăria ca să pună mîna pe putere. Dar guvernatorul, la numirea lui, avusese grijă să se potrivească în aşa fel poarta şi uşile, încît, odată închise, să nu se mai poată deschide către interior. Conjuraţii căzură prinşi ca într-o capcană de şoareci. Populaţia de pretutindeni se înarma şi venea în fugă. Arhiepiscopul fu spînzurat cu veşmintele lui pontificale cu tot, alături de Francesco dei Pazzi, principalul instigator ; în plină furie, prelatul, cît era el de muribund şi spînzurat, se înlănţui de corpul complicelui său şi-l muşcă sfîşiindu-i carnea. „Cam douăzeci din familia Pazzi fură măcelăriţi în acelaşi timp, după cum tot douăzeci din familia arhiepiscopului, iar şaizeci de inşi fură spînzuraţi la ferestrele palatului.“ Un pictor a cărui viaţă v-am înfăţişat-o, Andrea del Castagno, alt asasin, care se spune că-şi ucisese prietenul pentru a-i fura invenţia (pictura în ulei), a fost însărcinat să picteze această mare scenă a pedepsirii, de unde şi porecla de mai tîrziu, *Andrea al spînzuraţilor.*

N-aş mai sfîrşi niciodată dacă aş vrea să vă povestesc întîmplările vremii, pline de trăsături asemănătoare. Iată totuşi încă una, pe care o aleg deoarece personajul va reapărea neîntîrziat pe scenă, iar naratorul e Machiavelli : „Oliveretto de Fermo, orfan de mic, fu crescut de unul din unchii săi după mamă, numit Giovanni Fogliani“. Pe urmă deprinse meşteşugul armelor de la fraţii săi. „Cum avea o inteligenţă înnăscută, şi era sprinten şi voinic la trup şi la suflet, ajunse în foarte puţină vreme unul dintre fruntaşii

Scanned with OKEN Scanner

trupei lui. Dar, socotind că e josnic să rămîi una cu ceilalţi, hotărî, bizuindu-se pe ajutorul cîtorva cetăţeni din Fermo, să pună stăpînire pe cetate, şi atunci îi scrise unchiului său că, trăit mulţi ani departe de patrie, vrea să vină să-l vadă, să vadă şi oraşul şi să arunce o privire asupra moştenirii cuvenite. Mai adăuga că, dacă şi-a dat atîta osteneală, numai pentru obţinerea onoarei şi-a dat-o şi că, pentru ca să se priceapă limpede de către concetăţenii săi că nu-şi risipise timpul în van, vrea să vină însoţit de o sută de călăreţi — prieteni şi slugi —, rugîndu-l să binevoiască a porunci o primire demnă din partea locuitorilor, ceea ce va însemna nu numai cinstirea lui, a lui Oliveretto, ci şi a lui Giovanni, care-l crescuse pe Oliveretto copil. Giovanni nu ocoli nimic din cele solicitate, îi pregăti o primire publică demnă şi îl găzdui în casa lui... Oliveretto, petrecîndu-şi întîi cîteva zile cu pregătirea celor trebuincioase întocmirilor sale, dădu un festin solemn la care-l invită pe Giovanni şi pe toţi cetăţenii de frunte din Fermo. Către sfîrşit..., după ce îndreptase cu bună ştiinţă conversaţia asupra unor subiecte serioase, asupra măreţiei papei Alexandru şi a fiului său şi asupra celor întreprinse de ei, se ridică dintr-odată, declarînd că are nevoie de un loc mai retras pentru discutarea unor asemenea lucruri. Se îndreptă către altă încăpere, urmat de Giovanni şi de ceilalţi. Abia se aşezaseră, cînd, din colţurile secrete ale încăperii, apărură soldaţi care uciseră pe Giovanni şi pe toţi ceilalţi. După această omucidere, Oliveretto încălecă, străbătu oraşul, îl asedie pe supremul magistrat în clădirea primăriei, astfel încît locuitorii fură constrînşi să i se supună şi să instaureze un guvernămînt căruia el i se aşeză în frunte. Trimise la moarte pe cei care, nemulţumiţi, ar fi putut să nu-i priască... şi, într-un an, ajunse temut de toţi vecinii".

Acţiuni de felul acesteia sînt dese ; viaţa lui Cezar Borgia e o pildă, iar supunerea Romagnei de către Sfîntul-Scaun nu e decît o suită de trădări şi asasinate. Aceasta e adevărata stare de lucruri feudală, în care fiece om, lăsat pe seama lui, îl atacă pe celălalt sau se apără pe sine şi merge pînă la capătul ambiţiei, sceleraţeţei ori răzbunării sale fără a-i fi teamă de intervenţia guvernămîntului sau de rigoarea legii.

Însă, ceea ce diferenţiază enorm Italia secolului al XV-lea de Europa evului mediu e că italienii erau pe-atunci foarte

Scanned with OKEN Scanner

cultivaţi. V-am înfăţişat nu de mult numeroase probe ale acestei culturi alese. Printr-un contrast extraordinar, în timp ce purtările deveniseră elegante, iar gusturile delicate, caracterele şi inimile rămăseseră crunte. Oamenii aceia sînt cărturari, cunoscători, buni vorbitori, politicoşi, sînt oameni de lume, dar în acelaşi timp de arme, asasini şi ucigaşi. Acţionează ca nişte sălbatici şi raţionează ca nişte minţi civilizate ; sînt lupi inteligenţi. Şi acum, presupuneţi că un lup gîndeşte asupra speţei sale ; e foarte probabil că va elabora codul omorului. Ceea ce s-a şi petrecut în Italia ; filozofii transpuseră în teorie practicile cărora le erau martori şi sfîrşiră prin a crede sau a spune că, pentru a te menţine sau a reuşi în lume, trebuie să fii în faptele tale un scelerat. Cel mai adînc dintre teoreticienii aceştia a fost Machiavelli, mare om, cinstit chiar, patriot, geniu superior, care a scris o carte, *Principele*, ca să justifice sau cel puţin să autorizeze trădarea şi asasinatul. Ori, mai degrabă nici nu autorizează, nici nu justifică ; a depăşit indignarea şi a lăsat de-o parte conştiinţa ; el analizează şi explică totul, ca savant şi cunoscător al oamenilor ; vine cu documente şi le comentează ; trimite magistraţilor Florenţei memorii instructive şi pozitive, scrie într-un stil liniştit, de relatare a unei frumoase intervenţii chirurgicale. Îşi intitulează raportul :

Descripţie a felului folosit de către ducele de Valentino în uciderea lui Vitellozo Vitelli, a lui Oliveretto de Fermo, a seniorului Pagolo şi a ducelui Gravina Orsini.

„Înalţi seniori, deoarece senioriile voastre n-au primit toate scrisorile mele în care se găsea cuprinsă o mare parte din cele întîmplate la Sinigaglia, mi s-a părut nimerit să le aştern pe hîrtie în amănunt, şi cred că lucrul acesta vă va fi pe plac în virtutea calităţii celor povestite, rară şi memorabilă din toate punctele de vedere.“

Ducele fusese bătut de aceşti seniori şi acum era slab. Încheie pace, le făgădui marea şi sarea, le şi dădu cîte ceva, risipi tot soiul de cuvinte frumoase, deveni aliatul lor, şi, în fine, făcu ce făcu şi-i determină să propună ei o întrunire pentru discutarea unei chestiuni comune. Aveau însă temeri şi mult timp se codiră. Dar protestele lui erau atît de ademenitoare, le mînui atît de bine speranţele şi poftele, se prefăcea atît de blînd şi leal, încît veniră în cele din urmă, e drept că întovărăşiţi de trupe, şi se lăsară conduşi, sub

Scanned with OKEN Scanner

aparenţele unei ospitalităţi elegante, într-un palat pe care-l locuia ducele la Sinigaglia. Ei apar călare şi ducele îi salută plin de curtoazie ; însă, „odată descălecaţi la reşedinţa ducelui şi pătrunşi împreună cu acesta într-o încăpere secretă, fură făcuţi prizonieri.

De îndată, ducele se sui pe cal şi porunci să fie prădaţi oamenii lui Oliveretto şi ai lui Orsini. Dar soldaţii ducelui, nesătui de pradă, începură să jefuiască Sinigaglia, şi dacă ducele nu le-ar fi reprimat insolenţa ucigînd o bună parte din ei, cetatea ar fi fost toată jefuită".

Cei mici se purtau şi ei ca bandiţii, aidoma celor mari ; era domnia universală a forţei.

„Cînd se lăsă noaptea şi tulburarea se potoli, ducelui i se păru vremea potrivită pentru omorîrea lui Vitellozo şi a lui Oliveretto, aşa că, după ce ordonă ducerea lor într-un loc anume pregătit, fură sugrumaţi. Vitellozo se rugă să fie înduplecat cumva papa să-i dea iertarea tuturor păcatelor. Oliveretto plîngea azvîrlind în spinarea lui Vitellozo toate neajunsurile pricinuite ducelui. Pagolo şi ducele de Gravina fură lăsaţi vii, pînă ce ducele află că papa îl prinsese pe cardinalul Orsino, arhiepiscop de Florenţa, şi pe seniorul Jacopo de Santa Croce. După această veste, în 18 ianuarie, la castelul Pieve, fură şi ei strangulaţi în acelaşi fel."

Aceasta a fost o simplă povestire ; dar în alte părţi Machiavelli, nemulţumit doar cu expunerea faptelor, trage şi consecinţele. Scrie o carte pe jumătate adevărată, pe jumătate imaginară, luînd ca exemplu *Cyrus* de Xenofon, şi anume *Viaţa* lui Castruccio Castracani, pe care-l prezintă italienilor drept modelul principelui desăvîrşit. Acest Castruccio Castracani, copil găsit, se instituise cu două sute de ani înainte suveran al cetăţii Lucca şi al Pisei, devenind îndeajuns de puternic pentru a ameninţa Florenţa. Făptuise „multe, care, prin abilitate şi succes, pot fi tot atîtea pilde mari" şi „lăsase o amintire frumoasă, prietenii regretîndu-l mai mult decît a fost regretat vreodată un principe". Iată una din minunatele acţiuni ale acestui erou atît de iubit şi demn de o eternă admiraţie :

Familia Poggio din Lucca răzvrătindu-se împotriva lui Stefano Poggio. „om foarte în vîrstă şi paşnic", îi opri pe răzvrătiţi promiţîndu-le intervenţia sa. „Ei părăsiră atunci armele cu aceeaşi imprudenţă cu care le luaseră". Castruccio

Scanned with OKEN Scanner

reveni. „Stefano, socotind că acesta îi era îndatorat, se duse să-l întîlnească, fără a-l ruga însă nimic pentru sine, crezînd că nu e de trebuinţă, ci doar pentru restul familiei, invocînd tinereţea unora şi, de asemenea, vechea prietenie şi temeiurile de recunoştinţă ale lui Castruccio către familia lor. La care Castruccio îi răspunse bucuros, îndemnîndu-l să alunge orice fel de temeri, mărturisindu-i că mai mulţumit a fost cînd a găsit tulburarea împiedecată, decît supărat cînd a aflat că începuse. Îl îndemnă pe Stefano să-i cheme pe toţi, asigurîndu-l că îi e recunoscător Domnului care-i dădea astfel putinţa de a-şi arăta blîndeţea şi generozitatea. Aşadar, veniră cu toţii, bizuindu-se pe buna credinţă a lui Stefano şi a lui Castruccio, fură prinşi pînă la unul, împreună cu Stefano, şi daţi morţii".

Celălalt erou al lui Machiavelli e Cezar Borgia, cel mai mare asasin şi cel mai perfect trădător al secolului, în felul său om fără cusur, care a considerat o viaţă întreagă pacea aşa cum considerau Huronii şi Irochezii războiul, adică o stare de lucruri căreia ascunzişurile, prefăcătoria, viclenia şi capcanele îi revin de drept, fiind datorii şi isprăvi strălucite. El le aplica tuturor, chiar familiei sale, chiar credincioşilor săi. O dată, vrînd să înăbuşe zvonurile despre cruzimea sa, porunci prinderea guvernatorului Romagnei, Remiro d'Orco, care-i făcuse mari servicii şi căruia avea să-i mulţumească pentru liniştea întregii posesiuni. A doua zi, în piaţa publică, cetăţenii, satisfăcuţi şi înspăimîntaţi, îl văzură pe Remiro d'Orco despicat şi cu un cuţit plin de sînge alături. Ducele făcu să se împrăştie vestea că îl pedepsise pentru excesul de severitate şi îşi făcu astfel o faimă de stăpîn bun, protector al poporului şi distribuitor al dreptăţii. Iar Machiavelli conchide precum urmează :

„Toţi ştim cît e de lăudabil pentru un principe să-şi ţină cuvîntul şi să trăiască integru, fără viclenie. Cu toate acestea, vedem astăzi, din experienţă, că tocmai aceia dintre principi care prea puţin au ţinut seama de buna lor credinţă şi care au ştiut să buimăcească prin perfidie minţile oamenilor, pentru a-i distruge pînă la urmă pe cei ce se încredeau în lealitatea lor, au făcut lucruri mari... Un stăpîn precaut nu poate, sau nici nu se cade, să-şi ţină cuvîntul atunci cînd aceasta i-ar dăuna şi cînd temeiurile care-l hotărîseră să şi-l dea nu mai sînt. De altfel, nici unui principe nu i-au

Scanned with OKEN Scanner

lipsit vreodată raţiuni legitime cu care să-şi coloreze călcarea cuvîntului. Însă e nevoie să se priceapă a-şi colora spusele, să fie un mare înşelător şi plin de ascunzişuri. Căci oamenii sînt aşa de încrezători şi se supun în totul cerinţelor clipei prezente, încît cel ce înşală găseşte totdeauna unul gata să se lase înşelat".

E clar că asemenea moravuri şi asemenea maxime duc la serioase consecinţe în lumea caracterelor. Întîi, această lipsă absolută a justiţiei şi a poliţiei, acest drum deschis atentatelor şi asasinatelor, această obligaţie de a te răzbuna fără milă şi de a fi temut ca să poţi vieţui, acest apel neîncetat la forţă călеşte sufletele. Omul capătă obiceiul hotărîrilor extreme şi bruşte ; e silit să ştie omorî cît mai prompt, el însuşi sau prin alţii.

În plus, cum trăieşte într-un pericol continuu şi maxim, e plin de temeri intense şi de patimi tragice. Nu-l atrage discernerea amănunţită a nuanţelor simţirii sale ; nu e un critic treaz şi răbdător. Îl covîrşesc emoţii mari şi simple. Nu-i e în joc o părticică din consideraţia de care se bucură sau din avere, ci toată viaţa lui şi alor săi. De foarte sus, cade uneori cum nu se poate mai jos şi, asemeni lui Remiro, Poggio, Gravina, Oliveretto, se pomeneşte uneori cu gîtul sub cuţit ori în laţ. Viaţa e furtunoasă şi voinţa încordată. Sufletele mai tari şi în întregime desfăşurate.

Aş vrea să unific toate aceste trăsături şi să vă înfăţişez nu o abstracţie, ci un personaj în acţiune. Există unul de la care ni s-au păstrat memorii scrise de propria-i mînă, într-un stil foarte simplu, dar cu atît mai mult instructive şi care, superioare în acest scop unui tratat, vă vor aşterne sub ochi faţetele simţirii, gîndirii şi traiului contemporanilor. Benvenuto Cellini poate fi socotit un rezumat, în alto-relief, al patimilor dezlănţuite, al vieţilor riscate, al geniilor spontane şi puternice, al bogatelor şi primejdioaselor însuşiri care au clădit Renaşterea în Italia şi care, răvăşind societatea, au produs artele.

Ceea ce izbeşte în primul rînd la el este forţa resurselor interioare, caracterul energic şi curajos, iniţiativa viguroasă, obişnuinţa hotărîrilor bruşte şi a părtinirii extreme, marea lui capacitate de a făptui şi a suferi ; pe scurt, puterea de neînfrînt a temperamentului intact. Aşa era superbul animal, tot numai faptă şi tărie, pe care durele moravuri ale evului

Scanned with OKEN Scanner

mediu îl hrăniseră, iar straturile de vechime ale păcii și poliției noastre l-au moleșit. Benvenuto avea șaisprezece ani și fratele său Giovanni paisprezece. Într-o zi Giovanni, fiind insultat de un alt tînăr, îl provocă la duel. Se întîlniră la poarta orașului și se bătură cu sabia. Giovanni își dezarmă inamicul, îl răni și continua, cînd sosiră rudele rănitului și-i cărară la pietre și la lovituri de spadă pînă ce bietul băiat, rănit și el, căzu. Cellini apare, culege sabia și se năpustește asupra atacanților, ferindu-se pe cît poate de pietre și neurnindu-se de lîngă fratele său cu un pas ; avea să fie ucis, cînd niște soldați care tocmai treceau pe acolo, plini de admirație pentru curajul ce-l vădea, îi luară partea și-l ajutară să scape. Atunci își ridică fratele pe umeri și-l purtă pînă la casa părintească. Veți găsi la el nenumărate trăsături asemănătoare de energie. Că n-a fost omorît de douăzeci de ori, e o minune. E mereu cu sabia, archebuza ori pumnalul în mînă, pe străzi, pe deosebite drumuri, împotriva dușmanilor personali, a soldaților vagabonzi. a banditilor, a potrivnicilor de tot soiul ; se apără și cel mai adesea atacă. Culmea o constituie evadarea lui din castelul Sant'Angelo ; îl închiseseră acolo după un omor. Coborî de la înălțimea aceea enormă pe o funie de cearșafuri cap la cap înnodate, dădu peste o sentinelă înspăimîntată de aerul său ferm și cumplit, și care se prefăcu a nu-l zări, străbătu pe o bîrnă pînă la al doilea rînd de metereze, prinse bine ultima bucată de funie și-și dădu drumul să lunece. Însă funia nu ajungea. Pică, zdrobindu-și piciorul deasupra genunchiului ; și-l înfășă, apoi se tîrî pierzînd sînge pînă la poarta orașului ; era închisă ; se strecură pe dedesubt, după ce săpase în pămînt cu pumnalul ; săriră cîinii ; înjunghie unul și, întîlnind un hamal, acesta îl cără pînă la un ambasador, bun prieten. Acum se credea salvat, avînd și cuvîntul papei ; dar, deodată, fu iarăși prins și aruncat într-o carceră împuțită, cu lumina pătrunzînd doar vreme de două ceasuri pe zi. Apare călăul și, cuprins de milă, îl cruță pentru ziua aceea. De atunci încolo, se vor mulțumi să-l țină captiv ; apa se scurgea pe pereți, îi putrezeau paiele, rănile nu voiau să i se închidă. Așa trecură mai multe luni : tăria constituției sale rezistă pînă la capăt. Un trup și un suflet astfel clădite par de porfir și de granit, pe cînd ale noastre sînt de cretă și ipsos.

Scanned with OKEN Scanner

Dar bogăţia firii lui e tot atît de mare cît tăria structurii. Nimic mai mlădios şi mai îmbelşugat decît sufletele acestea proaspete şi sănătoase. Găsea de altfel pilde în familie. Tatăl său era arhitect, bun desenator, muzicant pătimaş, cîntînd la violă şi din gură pentru plăcerea lui ; fabrica excelente orgi de lemn, clavecine, viole, lăute, harfe ; lucra bine în fildeş, era foarte îndemînatic la construitul maşinilor, cînta din flaut în fanfara senioriei, ştia un grăunte de latinească şi compunea versuri. Oamenii epocii sînt universali. Fără a pune la socoteală un Leonardo da Vinci, un Pico de la Mirandola, un Lorenzo de Medici, un Leon Battista Alberti şi toate geniile înalte, se văd pe atunci oameni de afaceri, negustori, călugări, meşteşugari, ridicîndu-se prin gustul şi obiceiurile lor la nivelul unor ocupaţii şi plăceri care azi par făcute numai pentru oamenii cei mai cultivaţi şi pentru firile cele mai gingaşe. Cellini se număra printre aceştia. Devenise un excelent cîntăreţ din flaut şi din corn, fără voia lui, avînd oroare de exerciţiile impuse şi aplicîndu-se lor doar pentru a-şi satisface părintele. Pe lîngă asta, foarte de timpuriu, ajunsese un excelent desenator, aurar, gravor în metal, smălţuitor, sculptor şi topitor. Totodată se pomeni inginer şi armurier, constructor de maşini, de fortificaţii, încărcînd, mînuind tunul şi ţintind mai bine decît oamenii de meserie. La asediul Romei de către conetabilul de Bourbon, cu bombardele sale făcu adevărate ravagii în rîndurile asediatorilor. Excelent trăgător cu archebuza, îl ucise el însuşi pe conetabil. Îşi fabrica singur armele şi pulberea şi nimerea cu glonţul o pasăre în zbor de la două sute de paşi. Geniul îi era atît de inventiv, încît descoperea în toate artele şi meşteşugurile procedee aparte pe care le păstra secrete şi care provocau „admiraţia tuturora". E timpul marilor inventii ; totul e spontan, nimic nu e rutină, iar spiritele sînt aşa de fecunde, încît nu se pot atinge de un lucru fără a-l fecunda.

Cînd firea e atît de puternică, atît de bogat înzestrată, atît de productivă, cînd jocul însuşirilor are atîta elan şi justeţe, cînd activitatea e aşa de continuă şi măreaţă, atunci simţămîntul obişnuit al sufletului e o bucurie supraabundentă, o vervă şi o veselie plină de forţă. Iată-l de pildă pe Cellini, după întîmplări tragice şi cumplite, pornind în călătorie ; tot drumul, spune el, „doar am cîntat şi am rîs".

Scanned with OKEN Scanner

Această grabnică refacere a sufletului e frecventă în Italia, mai cu seamă pe atunci, cînd sufletele erau încă simple. „Soră-mea Liperata", spune el, „după ce şi-a plîns puţintel împreună cu mine tatăl, sora, bărbatul şi un copilaş, pe care-i pierduse, se gîndi să pregătească cina ; toată seara n-am mai pomenit de moarte, ci de o mie de lucruri vesele şi nebunatice, astfel că masa noastră fu dintre cele mai plăcute". Cîte-o mînă de ajutor dată unuia sau altuia, asaltarea vreunei dugheni, primejdia de-a fi asasinat ori otrăvit în mijlocul căreia trăieşte el la Roma, se întrepătrund la fiece pas cu supeuri, mascarade, comicării, amoruri atît de libere, atît de pe şleau, total lipsite de vorbe dulci şi de secrete, încît seamănă cu marile nuduri veneţiene şi florentine din tablourile epocii. Le veţi citi în textul său ; sînt lucruri prea fără perdea ca să le arătăm în public ; dar numai atît ; josnica măscară sau obscenitatea rafinată nu le pătează cîtuşi de puţin ; omul rîde cum are poftă şi cît îi e cheful, aşa cum curge liberă apa la vale. Sănătatea sufletului şi a simţurilor sănătoase şi tinere, ardoarea animalică exuberantă izbucnesc în voluptatea sa precum în opere şi fapte.

Asemenea structură morală şi fizică duce, firește, la via închipuire pe care v-am descris-o nu de mult. Astfel de om nu percepe obiectele pe bucăţi şi prin mijlocirea cuvintelor, ci în bloc şi prin mijlocirea imaginilor. Ideile nu-i sînt dezarticulate, clasate, înţepenite în cuvinte abstracte ca la noi ; ele ţîşnesc întregi, colorate şi trăind. Noi raţionăm, în timp ce el *vede*. Iată pentru ce e adesea un vizionar. Aceste capete atît de pline, populate de imagini pitoreşti, fierb într-una, sînt mereu în furtună. Benvenuto are credinţe de copil, e superstiţios ca un om din popor. Un oarecare Pierino, care îl defăima, pe el şi familia, urlă într-o clipă de furie : „Dacă ce spun nu-i drept, să-mi cadă casa-n cap !" Într-adevăr, la puţin timp după aceea, casa i se prăbuşi, el alegîndu-se cu un picior rupt. Benvenuto nu se sfieşte să considere evenimentul drept opera Providenţei, care a vrut să pedepsească minciuna lui Pierino. Mai povesteşte, foarte serios, că a cunoscut la Roma un magician care, ducîndu-l o dată noaptea în Coliseu, cernu o anumită pulbere peste jeratic şi spuse cîteva cuvinte fermecate ; pe loc, toată incinta apăru înţesată de draci. Avusese, evident, o halucinaţie. În închisoare capul îi fierbe ; dacă nu piere de pe urma rănilor

Scanned with OKEN Scanner

,i aerului infect, pricina e numai că s-a înturnat către Domnul. Demult încă are întrevederi cu îngerul său păzitor ; tînjește după soare, să-l revadă fie în vis, fie în fapt, și într-o bună zi se simte plutind în dreptul unui soare strălucitor, din care ies întîi Hristos și apoi Fecioara, care-i dau semne de milostivire, iar dînsul, atunci, zărește cerul cu toată împărăția lui Dumnezeu. E un tip de imaginație frecvent în Italia. După o viață desfrînată și violentă, adesea chiar în toiul viciilor lui, omul se preschimbă ca din senin. Ducele de Ferrara, atins de-o boală grea, care vreme de patruzeci și opt de ceasuri în șir îl împiedică să-și golească bășica udului se bucură în cele din urmă de mila Domnului, și atunci voi să se plătească toate lefurile neplătite la timp. „Hercule d'Este, cînd sfîrșea cu vreo orgie, se ducea să facă o slujbă cu trupa lui de muzicanți francezi ; era în stare să crape cîte un ochi ori să taie cîte o mînă la două sute optzeci de prinși înainte de a-i vinde, pentru ca în joia sfîntă să iasă și să spele picioarele săracilor. Tot așa, papa Alexandru, aflînd de asasinarea fiului său, își izbea pieptul și-și mărturisea cardinalilor adunați crimele. Imaginația, în loc să mai lucreze în folosul plăcerii, trece cu asemenea prilejuri de partea fricii, iar printr-un mecanism înrudit spiritul li se ciocnește de imagini religioase, vii, cît și cele senzuale de care erau asaltați".

Din această ardoare și din această febră a inteligenței, din acest freamăt interior prin care imagini secătuitoare și orbitoare zguduie tot sufletul și toată mașina corporală, ia naștere un gen de acțiune propriu oamenilor acelui timp. Este acea acțiune impetuoasă căreia nimic nu-i rezistă, care merge de-a dreptul și dintr-odată pînă dincolo de limite, cu alte cuvinte pînă la luptă, omor și sînge. Avem în viața lui Benvenuto o sută de asemenea furtuni și trăznete. Se luase la ceartă cu doi aurari rivali, care începură să-l vorbească de rău, amenințîndu-l.

„Însă, cum eu nu știu ce-i aceea frica, puțin îmi păsa de amenințări... În timp ce vorbeam, un văr de-al lor, pe nume Gherardo Guasconti, poate chiar pus la cale de ei, văzînd cum trece prin preajma lui și-a mea un măgar încărcat cu cărămizi, îl îmbrînci către mine cu atîta putere încît fui lovit foarte rău. Mă întorsei cît ai clipi și, văzînd cum rîde, îi trăsei în tîmplă un pumn atît de greu, încît își pierdu

Scanned with OKEN Scanner

cunoştinţa şi căzu ca mort. «Iată, strigai eu către verii lui, cum se cuvine să te porţi cu o secătură laşă de soiul vostru !» Pe urmă, deoarece păreau că, fiind şi mulţi, vor să sară la mine, mă înecă mînia, scosei la iveală un mic cuţit şi le spusei : «Dacă ieşiţi vreunul din dugheană, să şi alerge altul după popă, căci doctorul n-are să aibă nimic de făcut». Cuvintele acestea le pricinuiră atîta spaimă, că nu-i mai arse nici unuia să se clintească în ajutorul vărului".

Drept urmare, e chemat înaintea tribunalului celor opt, — magistraţii însărcinaţi cu justiţia la Florenţa — şi e condamnat la o amendă de patru cîtimi de făină.

„Indignat, turbînd de furie, mă prefăcui într-o viperă şi luai o hotărîre... Aşteptai ora cinei celor Opt ; rămas singur şi dîndu-mi seama că nici un zbir nu era cu ochii pe mine, ieşii din palat alergînd la prăvălia mea, unde mă înarmai cu un pumnal. Apoi zburai pînă la casa duşmanilor mei. Erau aşezaţi la masă. Tînărul Gherardo, cauza dintîi a certei, se aruncă îndată asupră-mi. Îl lovii în piept cu pumnalul, care-i străbătu sus vesta, gulerul şi cămaşa, însă nici măcar pielea nu i-o zgîrie şi nu-i făcu cel mai mic rău. După uşurinţa cu care pătrunsese arma şi după pîrîitul îmbrăcăminţii sfîşiate de lamă, mi-am închipuit că-l rănisem greu pe duşmanul meu care, de groază, căzu la pămînt. «Trădătorilor ! strigai, iată şi ziua în care am să vă omor pînă la unul». Tatăl, mama şi surorile, crezînd că sunase ceasul judecăţii din urmă, se aruncară în genunchi cerşind milă. Văzînd că nu se-ncumetă să se apere, şi pe Gherardo zăcînd ca un leş, socotii că ar fi ruşinos să mă ating de ei, însă, tot furios, coborîi scara. În stradă găsii restul familiei, pe puţin o duzină de inşi. Unul avea o lopată de fier, altul o ţeavă groasă din acelaşi metal, ceilalţi — ciocane, nicovale, sau bîte. Mă repezii între ei ca un taur şi numai din izbitură dădui de-a berbeleacul patru sau cinci. Căzui şi eu deasupră-le, neîncetînd să împung cu pumnalul în dreapta şi-n stînga."

La dînsul, totdeauna gestul şi lovitura urmează pe loc gîndului, aşa cum explozia urmează scînteii. Prea puternicul tumult interior exclude reflecţia, teama, simţămîntul dreptăţii, toată această intervenţie a calculelor şi raţionamentelor care, într-un creier civilizat sau într-un temperament flegmatic,

Scanned with OKEN Scanner

pun o distanță și ca un fel de puf moale între prima mînie și hotărîrea finală. Un hangiu, neliniștit, și fără îndoială pe bună dreptate, îi ceru plata înainte de a-i fi dat cele trebuincioase : „N-am putut închide ochii o clipă, spune el, toată noaptea mi-am petrecut-o căutînd un mijloc de răzbunare. Întîi m-am gîndit să pun foc casei, pe urmă să spintec caii cei frumoși din grajdul hangiului. Toate acestea îmi păreau ușor de făcut, însă nu la fel de ușor să fugim, eu și tovarășul meu.“ Se mulțumește să ciopîrțească și să sfîșie cu un cuțit patru paturi. Într-o altă zi, pe cînd tocmai își turna la Florența *Perseul*, îl cuprinse febra ; excesul de căldură și veghea îndelungată pentru supravegherea topirii metalului îl storseseră pînă-ntr-atîta, încît îl credeau pe moarte. Apare în goană un servitor, strigînd că treaba nu merge. „Dădui un răget atît de înfiorător, că s-ar fi putut auzi din cel de-al șaptelea cer. Sării din pat, îmi luai hainele și începui să mă îmbrac împărțind o grindină de picioare și de pumni servitorilor, servitoarelor și tuturor celor ce se apropiau să m-ajute.“ Altă dată era bolnav și medicul interzisese să i se dea de băut ; o slujnică, din milă, îi dădu apă. „Mi s-a spus mai tîrziu că la această veste bietul meu Felicio era cît pe ce să leșine. Puse apoi mîna pe o bîtă și începu s-o croiască fără pic de milă pe fată, urlînd : «Ah ! mîrșavo, tu l-ai omorît !»“. Slugile erau și ele gata să sară la bătaie, ca și stăpînii lor, și nu doar cu bîta, ci și cu sabia. În timp ce Benvenuto era închis la castelul Sant'Angelo, ucenicul său, Ascanio, întîlni pe un oarecare Michele, care-l batjocori și spuse că Benvenuto era cu siguranță mort. «Ba trăiește, îi răspunse Ascanio, dar tu, tu ai să piei ! Și pe loc îi trase două lovituri cu sabia în cap. Prima îl culcă la pămînt, a doua, abătîndu-se, îi tăie trei degete de la mîna dreaptă». Întîlnim o infinitate de pilde asemănătoare. Benvenuto rănește sau îl omoară pe ucenicul său Luigi, pe curtezana Pentesilea, pe dușmanul său Pompeio, diferiți hangii, seniori, bandiți, în Franța, în Italia, pretutindeni. Să ne oprim la una din aceste întîmplări și să considerăm cu grijă acele detalii ale povestirii care dezvăluie sentimentele.

Se află de uciderea lui Bertino Aldobrandi, ucenic al lui Benvenuto.

Scanned with OKEN Scanner

„Bietul meu frate dădu atunci un răcnet aşa de cumplit, că s-ar fi putut auzi de la zece mile depărtare. Pe urmă îl întrebă pe Giovanni: «Îmi poţi măcar spune cine l-a omorît?» — Giovanni răspunse că da şi că era unul dintre cei înarmaţi cu paloş, şi că avea o pană albastră la baretă. Sărmanul meu frate porni şi, recunoscînd pe ucigaş după semnul ştiut, se repezi neîntîrziat şi cu îndrăzneala lui minunată, fără a putea fi oprit, drept în mijlocul pîndarilor, împunse dintr-o lovitură burta celui cu pricina, răzbindu-l, şi-l îmbrînci la pămînt cu garda săbiei. Atacă apoi restul pîndarilor cu atîta curaj, încît el singur i-ar fi pus pe fugă dacă un archebuzier, apărîndu-se, nu şi-ar fi descărcat arma şi nu l-ar fi atins pe nenorocosul tînăr deasupra genunchiului drept. Căzu, iar pîndarii trecură la o retragere grabnică, de teamă să nu se ivească «un al doilea voinic la fel de straşnic.»"

Bietul tînăr e dus acasă la Cellini; operaţia nu-i reuşeşte: chirurgii erau ignoranţi la vremea aceea, şi el moare din pricina rănii. De unde turbarea lui Cellini, şi un vîrtej de gînduri care nu-i mai dau pace.

„Singura mea plăcere era să trag cu coada ochiului, ca o femeie îndrăgostită, la archebuzierul care-mi ucisese fratele..." Dîndu-mi seama că patima de a-l zări cît de des îmi fura somnul, îmi tăia pofta de mîncare şi mă topea, hotărîi să ies din chinul acesta, neţinînd seama că o atare treabă e prea puţin demnă de laudă.

Mă apropiai de el fără ocol, în mînă cu un mare pumnal asemănător unui cuţit de vînătoare. Speram să-i retez capul pe la spate, însă el se întoarse aşa de iute, că arma îi atinse doar umărul stîng plesnindu-i osul. Se ridică din căzătură, scăpă sabia din mînă şi, buimac de durere, începu să alerge. Îl urmării, din patru paşi îl ajunsei, şi îi potrivii în aşa fel pumnalul deasupra capului, pe care el îl înclina din cale-afară, că, lovind, lama pătrunse atît de adînc între oasele cefei, încît cu toate sforţările mele n-o mai putui smulge".

Se înaintează papei o plîngere; dar el are grijă să lucreze cîteva piese frumoase de orfevrerie înainte de a se duce la palat. „Cînd am apărut în faţa papei, el îmi aruncă o privire ameninţătoare care mă bagă în sperieţi; însă de cum mi-a văzut lucrarea, obrazul începu să i se lumineze."

Scanned with OKEN Scanner

Altă dată, și după un alt omor mult mai puțin scuzabil, papa răspunde prietenilor celui ucis de Cellini : „Aflați că oameni unici în arta lor cum e Cellini nu trebuie supuși legii, iar el mai puțin ca oricine, pentru că știu eu cîtă dreptate are". — Iată pînă la ce punct era înrădăcinată deprinderea omorului în Italia. Suveranul statului, vicarul lui Dumnezeu, găsește firesc să-și facă cineva singur dreptate, apărîndu-l pe ucigaș prin indiferență sau indulgență, prin părtinire sau iertare.

Astfel de stare a moravurilor și spiritelor are mai multe consecințe pentru pictură. Întîi, oamenii timpului sînt nevoiți să se intereseze de un lucru pe care noi nu-l mai cunoaștem, deoarece ori nu mai dăm cu ochii de el, ori nu-i mai dăm atenție, și anume de corp cu mușchii săi și cu diferitele atitudini pe care le oferă persoana umană în mișcare. Pentru că pe atunci un bărbat, oricît de însemnat, e obligat să fie un om de arme, să se priceapă în a mînui spada și pumnalul pentru propria lui apărare ; de unde, fără să vrea, întipărirea în memorie a tuturor formelor și atitudinilor corpului în acțiune sau în luptă. Contele Baldasare Castiglione, descriind societatea aleasă, enumeră exercițiile în care un om bine crescut trebuie să fie expert. Veți vedea că gentilomii vremii beneficiază de educația, și prin urmare de ideile, nu numai ale unui maestru de arme, ci și ale unui toreador, ale unui gimnast, ale unui scutier și ale unui paladin :

„Vreau ca omul nostru de lume să fie desăvîrșit în toate cele ; și, deoarece Italienii au mai mult decît alții îndemînarea de a-și struni calul în frîu, de a da pe brazdă de la bun început mai cu seamă caii cei nărăvași, de a lupta cu lancea călare și pe jos, îi cer să fie în toate acestea unul dintre cei mai buni printre italieni.

Cît despre turniruri, la deosebitele întreceri, să fie unul dintre cei buni printre francezi. În privința luptei cu bîta, a luptelor cu tauri, a aruncării cu darda și lancea, să strălucească printre spanioli... Se mai cade să știe sări și fugi cît mai sus și mai iute. Nobil e și jocul cu mingea, după cum nu-i puțin lucru să te știi ține-n picioare pe cal cînd aleargă."

Cele de mai sus nu sînt simple precepte bune numai de conversație și de citit în cărți ; erau practicate ; obiceiurile celor mai înalte personaje le erau conforme. Pe Giuliano de Medici, cel asasinat de Pazzi, îl laudă biograful său nu doar

Scanned with OKEN Scanner

pentru talentul de poet şi pentru ochiul de cunoscător, ci şi pentru îndemînarea de călăreţ, de luptător şi de aruncător cu lancea. Cezar Borgia, marele asasin şi om politic, avea tot atîta putere-n braţe cîtă avea în cap şi în voinţă. Portretul ne înfăţişează un ins elegant, istoria un diplomat ; dar biografia intimă ni-l arată şi ca pe un trufaş, cum găseşti în Spania lui de baştină. „Are douăzeci şi şapte de ani", spune un contemporan, „e mîndru la trup, şi tatălui său, papei, îi e foarte teamă de el. A ucis şase tauri sălbateci luptînd călare cu suliţa, iar unuia i-a sfărîmat capul dintr-o singură lovitură."

Gîndiţi-vă la nişte oameni crescuţi în felul acesta, cu experienţa şi gustul tuturor exerciţiilor fizice ; sînt gata pregătiţi să înţeleagă şi reprezentarea corpului, adică pictura şi sculptura ; un tors cambrat, coapsa unui picior îndoit, un braţ care se înalţă, relieful unui tendon, toate gesturile şi formele corpului omenesc trezesc în ei imagini familiare lor. Sînt apţi să se preocupe de anatomie şi se descoperă cunoscători din instinct, nu dau greş.

Pe de altă parte, lipsa justiţiei şi poliţiei, viaţa de luptători, prezenţa continuă a primejdiei extreme umplu sufletul de pasiuni energice, simple şi mari. E dispus prin urmare să guste în atitudini şi în fizionomii energia, simplitatea şi măreţia ; căci sursa gustului e simpatia şi, pentru ca un obiect expresiv să ne fie pe plac, expresia trebuie să fie potrivită stării noastre sufleteşti.

În fine, şi pe acelaşi temei, sensibilitatea e mai vie, fiind refulată în adînc de oribila apăsare a tuturor ameninţărilor ce înconjură viaţa omului. Cu cît acesta a pătimit, s-a înfricoşat ori s-a chinuit mai mult, cu atît e mai mulţumit să se deschidă oricînd. Cu cît sufletul i-a fost mai muncit de temeri ascuţite sau de gînduri întunecate, cu atît încearcă mai mare plăcere înaintea frumuseţii armonioase şi nobile. Cu cît s-a încordat ori s-a înfrînat mai tare în sforţări sau în prefăcătorie, cu atît e mai bucuros să poată fi el, să-şi poată da drumul. O blîndă şi înfloritoare madonă deasupra patului, corpul plin de forţă al unui tînăr pe vreuna din mobile îi încîntă şi mai mult ochii la smulgerea din preocupările-i tragice şi din gîndurile-i funebre. Lipsindu-i conversaţia cea lesnicioasă, liberă, bogată, mereu înnoită şi felurită prin care şi-ar descărca sufletul, face, în liniştea care-l desparte de

Scanned with OKEN Scanner

lume, în sinea lui, un schimb cu formele şi culorile, iar gravitatea curentă a vieţii, mulţimea pericolelor, dificultatea mărturisirii adîncului, nu fac decît să-i întețească şi să-i afineze impresiile pricinuite de artă.

Să încercăm strîngerea acestor trăsături de caracter într-un tot şi să considerăm, pe de o parte, un om bogat şi educat din timpul nostru, pe de altă parte, un mare senior din anul 1500, ambii din categoria în care sînt de căutat cunoscătorii. — Contemporanul nostru se trezeşte dimineaţa la opt, îşi pune halatul, îşi bea ciocolata, intră în bibliotecă, răsfoieşte cîteva dosare cu hîrtii dacă e om de afaceri, sau cîteva cărţi noi dacă e om de lume, după care, întîi se plimbă cu spiritul potolit, fără nici-o neliniște, pe un covor moale şi îşi ia dejunul într-un apartament încălzit de calorifere, apoi iese la plimbare pe bulevard, îşi fumează trabucul, intră la club ca să citească ziarele, discută literatură, cotele bursei, politică sau chestiunea căilor ferate. Cînd se întoarce acasă, fie şi pe jos, la ora unu din noapte, ştie prea bine că bulevardul e garnisit cu sergenţi şi că n-are ce păţi. Sufletul îi e liniştit şi se culcă cu gîndul că a doua zi totul va începe din nou. Iată dar viaţa de astăzi. Ce a văzut omul acesta în materie de anatomie ? A fost la băi şi a contemplat mlaştina grotescă în care se bălăcesc toate diformităţile umane ; poate că, fiind curios, a privit de două, trei ori în viaţă atleţii de bîlci ; iar ce-a văzut mai limpede în materie de nud, sînt balerinele de la operă. Cît despre marile pasiuni, căror încercări a fost supus ? Poate că susceptibilităţii şi grijilor băneşti ; a făcut o speculaţie nepotrivită la bursă, n-a obţinut postul rîvnit, prietenii au declarat în lume că n-are spirit ; nevasta îi e prea risipitoare, fiu-său face prostii. Însă marile pasiuni ce i-ar pune-n joc viaţa, a lui şi alor săi, ce i-ar aşeza capul pe butuc sau i-ar vîrî gîtul în laţ, ce l-ar zvîrli în carceră, l-ar duce la tortură şi supliciu, habar n-are de ele. E din cale-afară de liniştit, din cale-afară de ferit, din cale-afară de împrăştiat în mărunte senzaţii fine şi agreabile ; exceptînd rara şansă a unui duel însoţit de ceremonii şi de politeţuri, el ignoră starea lăuntrică a unui om care va omorî sau va fi omorît. Consideraţi dimpotrivă acum pe unul dintre acei mari seniori de care vă vorbeam mai sus, Oliveretto di Fermo, Alfonso d'Este, Cezar Borgia, Lorenzo de Medici, gentilomii de la curţile lor, toţi cei din fruntea

Scanned with OKEN Scanner

treburilor. Pentru un nobil sau un cavaler din Renaştere, grija de căpătîi e să se despoaie dis-de-dimineaţă, împreună cu maestrul său de arme, şi să ia un pumnal într-o mînă, iar în cealaltă o sabie ; aşa îl vedem reprezentat în stampe. Cu ce-şi va umple viaţa şi care e plăcerea lui cea mai de seamă ? Sînt cavalcadele, mascaradele, primirile publice, înscenările mitologice, turnirurile, vizitele suveranilor, momente cu prilejul cărora apare pe cal, magnific învestmîntat, etalîndu-şi dantelele, tunica de velur, broderiile de aur, mîndru de frumoasa-i prestanţă şi de înfăţişarea-i viguroasă, prin care, el şi însoţitorii săi, pun în lumină demnitatea prinţului lor. Cînd umblă prin cetate, chiar ziua, are cel mai adesea sub vestminte zale pe tot trupul ; e silit să se pună astfel la adăpost de loviturile de pumnal şi de spadă ce-l pot pîndi de după colţul unei străzi. Nici în palatul său n-are linişte ; ungherele de piatră, ferestrele cu zăbrele groase, soliditatea militară a întregii construcţii, arată că o casă, asemeni unei platoşe, trebuie şi ea să-şi apere stăpînul de lovituri. Un om ca acesta, cînd e bine zăvorît în locuinţa lui şi se află în faţa vreunui obraz frumos de curtezană sau de fecioară, în faţa vreunui Hercule sau vreunui Dumnezeu drapat măreţ ori cu musculatură trainică, e mai în stare decît un modern să le priceapă frumuseţea şi perfecţia corporală. Va simţi, fără nici o instrucţie de atelier, printr-o simpatie involuntară, nudurile eroice şi musculaturile fioroase ale lui Michelangelo, sănătatea, pacea, privirea simplă a unei madone de Rafael, vitalitatea îndrăzneaţă şi firească a unui bronz de Donatello, atitudinea neaşteptată, straniu seducătoare a unei figuri de da Vinci, superba voluptate animală, mişcarea impetuoasă, forţa şi bucuria atletică a personajelor lui Tiţian şi Tintoretto.

CAPITOLUL VI

O stare de spirit potrivită picturii, cu alte cuvinte situată între noţiunile pure şi imaginile pure, apoi caractere energice şi moravuri violente — proprii cunoaşterii formelor corporale

Scanned with OKEN Scanner

frumoase și gustului pentru ele — iată circumstanțele temporale care, adăugate aptitudinii înnăscute a rasei, au produs în Italia marea și desăvîrșita pictură a trupului omenesc. Nu ne-a mai rămas acum decît să coborîm în stradă sau să pătrundem în ateliere, pentru a o vedea născîndu-se de la sine. Ea nu e, ca la noi, fructul școlii, obiect al criticilor, trecere de vreme pentru curioși, manie de amatori, o plantă artificială cultivată cu mari cheltuieli, sfrijită în pofida îngrășămintelor, înstrăinată și cu greu menținută pe un pămînt și într-un aer făcut să poarte științele, literaturile, manufacturile, jandarmii și fracurile. Ea e o parte dintr-un întreg. Cetățile, care-și acoperă pereții primăriilor și ai bisericilor cu figuri pictate, o împrejmuie cu sute de tablouri vii, mai trecătoare dar mai pompoase : ea nu face decît să le rezume. Oamenii de-atunci iubesc pictura nu timp de-o oră, în vreo clipă izolată a vieții lor, ci cît trăiesc, neîntrerupt, în desfășurarea ceremoniilor religioase, a serbărilor naționale, a recepțiilor publice, a treburilor și plăcerilor.

Să-i vedem la lucru ; sîntem împiedicați numai de greutatea alegerii : corporațiile, cetățile, principii, prelații își fac o glorie și o destindere din parăzile și cavalcadele pitorești. Iată, dintre douăzeci, una ; apreciați Dumnevoastră înșivă aspectul străzilor și piețelor încărcate de mai multe ori pe an cu asemenea pompă.

„Lorenzo de Medici vru ca strălucirea companiei Broncone, al cărei șef era, s-o depășească pe a companiei Diamant. Recurse la Iacopo Nardi, nobil și învățat gentilom florentin, care îi înjghebă șase care.

Primul, tras de doi boi acoperiți de frunziș, înfățișa vremea lui Saturn și a lui Ianus. În vîrful carului erau Saturn cu coasa lui și Ianus în mînă cu cheile templului păcii. Sub picioarele acestor zeități, Pontormo pictase Furia înlănțuită și mai multe subiecte privitoare la Saturn. Carul era întovărășit de doisprezece păstori îmbrăcați în piei de jder și hermină, încălțați ca în vechime actorii, purtînd desagi de merinde și pe cap coroane din ghirlande frunzoase. Caii încălecați de acești păstori aveau, în loc de șa, piei de leu, de tigru și de rîs, ale căror ghiare păstrate erau aurite ; poitrilurile erau din fir de aur, scările aveau forma unor capete de berbec, de cîne, ori de alte animale ; frîiele erau din împletituri de fir argintat și nuiele frunzoase. Fiecare păstor

era urmat de alţi patru, mai simplu îmbrăcaţi şi purtînd nişte torţe care aduceau a creangă de pin.

Al doilea car îl trăgeau patru boi acoperiţi de stofe somptuoase. Din coarnele lor aurite atîrnau ghirlande de flori şi mătănii. În car era Numa Pompilius, al doilea rege roman, pe lîngă el cu scriptele sacre, cu toate podoabele sacerdotale şi cu uneltele trebuitoare jertfelor. Veneau înapoia carului şase preoţi călărind tot atîţia catîri minunaţi. Aveau pe cap văluri împodobite cu frunze de iederă ţesute în aur şi argint. Vestmintele, croite după cele antice, le erau împodobite cu ciucuri de aur. Unii duceau cîte-o căţuie de parfumuri, alţii cîte-un vas de aur sau ceva asemenea. Pe lîngă ei păşeau preoţi mai de rînd, care duceau vechi candelabre.

Pe cel de-al treilea car, avînd înhămaţi cai cum nu se poate mai mîndri şi fiind pictat de Pontormo, se zărea T. Manlius Torquatus, care fusese consul după primul război împotriva cartaginezilor şi a cărui guvernare înţeleaptă făcu Roma să înflorească. Carului acestuia îi păşeau înainte doisprezece senatori, călărind cai cu cîte-o teltie din postav de aur, urmaţi de o grămadă de lictori purtînd fascii, securi şi alte însemne ale justiţiei.

Patru bivoli, cu meşteşug prefăcuţi în elefanţi, trăgeau al patrulea car, într-însul cu Iulius Caesar. Pontormo pictase cele mai vestite fapte ale cuceritorului pe carul în urma căruia veneau doisprezece călăreţi purtînd arme lucitoare şi smălţate cu aur, şi fiecare dintre ei cîte o lance proptită în coapsă. Scutierii lor purtau torţe închipuind trofee.

Pe al cincilea car, tras de cai înaripaţi cu înfăţişare de grifoni, era Octavian August. Doisprezece poeţi, călare şi încoronaţi cu lauri îl însoţeau pe împărat, nemuririi căruia operele lor îşi aduseseră prinosul. Fiecare dintre aceşti poeţi avea o eşarfă cu numele lui în litere.

Într-al şaselea car, pictat de Pontormo şi tras de opt junci bogat înhămate, era aşezat împăratul Traian. Îi deschideau drumul doisprezece învăţaţi ori oameni ai legii, călare şi îmbrăcaţi în togă lungă. Scribi, copişti, păstrători de scripte duceau în cîte-o mînă torţe, iar în cealaltă cărţi.

Pe urma celor şase care venea carul sau *triumful* vîrstei de aur, pictat de Pontormo şi împodobit cu numeroase figuri în relief de Baccio Bandinelli, printre altele cu cele patru

Scanned with OKEN Scanner

virtuţi cardinale. In mijlocul carului se vedea un uriaş glob de aur, pe acesta zăcînd un cadavru într-o armură de fier ruginit. Dintr-o latură a cadavrului se ivea un copil despuiat şi aurit, ce însemna învierea vîrstei de aur şi moartea veacului de fier, pe care lumea le datora urcării lui Leon al X-lea în scaunul papal. Tulpina uscată de laur, ale cărei foi înverzeau iarăşi, însemna acelaşi lucru, deşi mai mulţi erau de părere că-ţi purta gîndul la Lorenzo de Medici, duce de Urbino. Trebuie să adaug că micuţul suflat în aur muri curînd, tocmai din pricina auririi lui, pe care o îndurase ca să cîştige zece scuzi."

Moartea copilului acestuia, totodată comică şi lugubră, e un mărunt episod de încheiere. Cît de seacă e această enumerare, totuşi vă ilustrează gustul pitoresc al epocii. Nu era doar al nobililor şi bogătaşilor ; îl avea şi poporul ; Lorenzo dădea astfel de serbări tocmai pentru a i se impune. Erau şi altele, numite Cînturi sau Triumfuri carnavaleşti. Lorenzo le amplificase şi le diversificase ; lua el însuşi parte la ele ; uneori îşi cînta versurile şi figura în primul rînd al somptuoasei ceremonii. Gîndiţi-vă, domnilor, că Lorenzo de Medici era la vremea aceea bancherul cel mai de frunte, cel mai generos protector al artelor, întîiul producător al oraşului, fiindu-i în acelaşi timp şi primul magistrat. Persoana sa reunea însuşirile pe care azi le găsiţi împărţite la Domnul duce de Luynes, la Domnul de Rothschild, la prefectul Senei, la conducătorii Academiei de belle-arte, Academiei de arheologie, Academiei de ştiinţe morale şi politice, Academiei franceze. Un asemenea om, fără a se teme că-şi compromite demnitatea, ieşea pe străzi în fruntea mascaradelor. Gustul vremii era aşa de ferm şi viu în acest sens, încît respectivul zel, departe de a-l face ridicol, îi făcea onoare. Seara, trei sute de călăreţi şi tot atîţia pedeştri ieşeau din palatul său purtînd torţe şi străbăteau pînă la trei şi patru dimineaţa străzile Florenţei. Printre ei se aflau coruri de zece, douăsprezece şi cincisprezece voci ; micile poeme cîntate cu prilejul acestor mascarade au fost imprimate alcătuind două volume masive. Nu voi cita decît unul, *Bachus şi Ariana*, pe care l-a compus el însuşi. E întrutotul păgîn ca simţămînt estetic şi morală. De fapt, păgînismul antic, cu artele şi spiritul său, înfloreşte atunci a doua oară.

Scanned with OKEN Scanner

„Tinereți diamantine, / cum vă treceți iute! Cine / vrea să fie vesel, fie: / ce e mîine — nu se știe!

Bachus, mîndra Ariană, / iată-i vin — ard în iubire... / Vremea fuge, ni-i dușmană, / să trăim în mulțumire! / Nimfe-n ape cristaline, / vesele-s într-una... Cine / vrea să fie vesel, fie: / ce e mîine — nu se știe!

Vesel, satirul așterne / calea nimfei diafane / din boschete, din caverne, / cu ispite și capcane, / și aprins de Bachus, vine, / saltă și dansează! Cine / vrea să fie vesel, fie: / ce e mîine — nu se știe!

. . . . . .

Tinerilor, inimi treze, / vivat Bachus și Amorul! / Fiecare să danseze: / ardă-n piept plăcerea, dorul! / Vi-s durerile streine: / fiți cu viață dar! Și cine / vrea să fie vesel, fie: / ce e mîine — nu se știe!

Mîndră-i tinerețea — dară / iute-i dat să mai dispară!" [1])

În afara corurilor pomenite, mai erau încă unele formate din țesătoare, altele din cerșetori, din femei tinere, din călugări, cizmari, catîrgii, tarabagii, fabricanți de ulei, stupari, Feluritele corporații ale cetății veneau să ia parte la festivitate. Astăzi, spectacolul ar fi cam același dacă Opera, Opera comică, Circul olimpic și cei de la Châtelet ar ieși pe străzile noastre mai multe zile în șir; s-ar ivi totuși o deosebire, pentru că la Florența nu era vorba de figuranți, de niște bieți oameni plătiți ca să pună pe ei costume de împrumutat, ci cortegiul îl formau cetățenii; cetatea descindea în stradă pentru a se contempla și admira, la fel cu o fată frumoasă ce se oferă privirilor în toată splendoarea gătelilor ei.

Nimic mai eficace pentru progresul facultăților umane decît o asemenea comuniune de idei, sentimente și gusturi. S-au remarcat două condiții necesare producerii marilor opere: prima e vivacitatea unei simțiri spontane, proprii și personale, exprimată așa cum e trăită, netemătoare de vreun

[1]) Trad. de C. D. Zeletin, Lirica Renașterii Italiene, Ed. Tineretului. 1966.

control, nici supusă vreunei directivări ; a doua e simpatia între suflete, ajutorul neîncetat dinafară al ideilor vecine, prin care ideile vagi purtate în sinea ta capătă căldură, sînt hrănite, împlinite, înmulțite, îmboldite. Adevărul acesta se aplică pretutindeni, în creația religioasă și în întreprinderile militare, în operele literare și în plăcerile lumești. Sufletul e ca un lemn în flăcări ; pentru a fi activ, trebuie întîi să ia foc el însuși, dar și să aibă în preajmă alt jăratec încins. Contactul mutual le întețește, iar fierbințeala însutită răspîndește incendiul de jur împrejur. Gîndiți-vă la acele brave și mici secte protestante care, părăsind Englitera, au întemeiat Statele Unite ale Americii. Erau compuse din oameni care îndrăzneau să creadă, să simtă, să gîndească profund, original și pătimaș, fiecare dintr-o convingere puternică și proprie lui, și care, odată la un loc, străbătuți de aceleași sentimente și susținuți de același entuziasm, deveneau capabili să colonizeze regiuni sălbatice și să întemeieze state civilizate.

Același lucru în armată. Cînd, la sfîrșitul secolului trecut, armatele franceze atît de prost organizate, atît de novice în arta războiului, pe mîna unor ofițeri aproape la fel de neștiutori ca soldații, s-au pomenit în fața batalioanelor disciplinate ale restului Europei, ceea ce le-a susținut, ceea ce le-a împins înainte, ceea ce a sfîrșit prin a le aduce victoria, a fost întîi mîndria și forța interioară prin care fiece soldat se socotea superior celor cu care lupta și sortit să ducă adevărul, rațiunea, justiția dincolo de orice fel de obstacole, drept în inima tuturor națiunilor ; de asemenea frăția lor generoasă, încrederea mutuală, simpatia reciprocă și comunitatea aspirațiilor prin care toți, de la cel dintîi pînă la cel din urmă, soldați, căpitani, generali, se simțeau devotați aceleiași cauze, fiecare oferindu-se voluntar, fiecare pricepînd starea de lucruri, pericolele, nevoile, fiecare gata să îndrepte greșelile, cu toții nefiind decît un suflet și o voință, și depășind, prin inspirație nativă ca și printr-un consens involuntar, perfecțiunea mecanismelor pe care tradiția, parăzile, bîta și ierarhia prusiană le fabricaseră de partea cealaltă a Rinului.

În artă și plăcere, lucrurile nu decurg altfel decît în interese și afaceri. Oamenii de spirit n-au niciodată mai mult spirit decît atunci cînd se găsesc laolaltă. Pentru a avea opere de artă e nevoie în primul rînd de artiști, dar și de ateliere. Pe vremea aceea erau ateliere, și, de altfel, artiștii își înjghe-

Scanned with OKEN Scanner

bau corporații. Toți erau legați între ei și, în marea lor societate, societăți mai mici uneau strîns și liber pe membrii lor. Afinitatea îi apropia, rivalitatea le dădea pinteni. Atelierul e pe-atunci o prăvălie, și nu, ca astăzi, un salon pompos destinat provocării comenzilor. Elevii sînt ucenici care iau parte la viața și gloria maeștrilor, și nu amatori care îndată ce și-au plătit lecția se simt dezlegați de orice. Copilul învăța la școală cititul, scrisul și un pic de ortografie. Apoi, pe la doisprezece, treisprezece ani, intra neîntîrziat la un pictor, la un aurar, la un arhitect, la un sculptor ; de obicei maestrul era toate acestea împreună, așa că tînărul studia la el nu un sector al artei, ci toată arta. Lucra pentru maestru, făcea trebile mai ușoare, fondul tablourilor, ornamentele mărunte, personajele accesorii ; participa la capodoperă, îngrijindu-se ca de propria lui operă ; era fiul și sluga casei ; i se spunea creatura [1]) maestrului. Mînca la masa acestuia, făcea fel de fel de servicii, dormea într-o chițimie, la catul de sus, înghițea palmele și vorbele răstite ale stăpînei [2]).

„Rămăsei, povestește Rafaello di Montelupo, între doisprezece și treisprezece ani, adică în total doi ani la Michel Agnolo Bandinelli, unde, cea mai mare parte din timp, îl ajutam pe maestru la lucru mînuind foalele ; din cînd în cînd desenam. Într-o zi, maestrul mă pusese să trec prin al doilea foc podoabele de aur la niște zăbale poruncite de ducele Lorenzo de Medici, duce de Urbino. El le bătea pe nicovală și, în timp ce el bătea la una, eu o încingeam pe cealaltă. Oprindu-se ca să șoptească ceva unuia dintre prietenii săi, și nedîndu-și seama că eu o luasem pe cea rece și-o pusesem pe cea fierbinte, o apucă și-și fripse cele două degete cu care o prinsese ; după care, urlînd și sărind prin toată dugheana, vroia cu orice chip să mă ciomăgească, iar eu, dînd din colț în colț, reușii să nici nu m-atingă. Dar, la ora prînzului, trecînd pe dinaintea maestrului, mă luă de păr și-mi cîrpi cîteva cu sete."

Acestea sînt obiceiuri de meseriași, lăcătuși ori tîmplari, fără ifose, directe, vesele și amicale ; elevii călătoresc cu maestrul, se bat în pumni și în săbii alături de el, la drumul mare. Îl apără de atacuri și de ocări ; ați văzut cum disci-

[1]) Il creato (N.a.)
[2]) Printre altele, cele ale Lucreției, soția lui Andrea del Sarto. (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

polii lui Rafael şi ai lui Cellini pun mîna pe pumnal sau pe sabie pentru onoarea casei.

Între maeştri domneşte aceeaşi familiaritate şi intimitate fecundă. Unul din grupurile lor florentine se numea „al Căldăruşei" şi nu putea cuprinde mai mult de doisprezece membri ; principalii erau Andrea del Sarto, Gian Francesco Rustici, Aristot de San Gallo, Domenico Puligo, Francesco di Pellergrino, gravorul Robetta, muzicianul Domenico Bacelli. Oricare dintr-înşii avea dreptul să vină cu trei-patru persoane. Fiecare aducea un fel de mîncare inventat de el şi, dacă se nimerea acelaşi cu al altuia, plătea o amendă. Iată acum verva şi seva acestor spirite reciproc animate, şi în ce fel arta desenului îşi avea locul pînă şi la o cină prietenească. Într-o seară, Gian Francesco îşi alese drept masă o cuvă enormă în care-şi aşează convivii ; îndată, din centrul ei răsare un arbore ale cărui ramuri prezentau fiecăruia farfuria cuvenită, în timp ce de pe după margini, dedesubt, muzicanţii cîntă. Felul prezentat e un voluminos pateu în care se zăreşte „Ulise fierbîndu-şi tatăl pentru a-i reda tinereţea" [1] ; de fapt, figurile sînt doi claponi rasol, antropomorfizaţi şi garnisiţi cu tot soiul de bunătăţi. Cît despre Andrea del Sarto, dînsul aduce un templu cu opt feţe, susţinut de coloane, a cărui pardosea e o întinsă farfurie cu piftie, divizată în compartimente ce figurează un mozaic ; coloanele, ca de porfir, sînt nişte cîrnaţi lungi şi groşi ; temelia şi capitelurile sînt de parmezan, cornişele din aluat îndulcit, iar amvonul din marţipan. În mijloc e o strană din carne rece, pe ea o carte de rugăciuni din fidea şi cu boabe de piper drept litere şi note de muzică ; dascălii de prinprejur sînt sturzi fripţi, cu ciocurile deschise ; înapoia lor, doi hulubi rotofei fac pe başii, iar şase ortolani pe sopranii. Domenico Religo dă un purceluş de lapte drept o ţărancă torcînd şi păzindu-şi puii, Spillo, un lăcătuş modelat într-o gîscă grasă. Vă imaginaţi desigur hohotele de rîs izvorîte dintr-o asemenea bună dispoziţie fantască şi bufonă. — Un alt grup, acela al Mistriei, adaugă acestor întruniri mascaradele. Convivii se amuză reprezentînd ba răpirea Proserpinei de către Pluton, ba amorul dintre Venus şi Marte, ba *Mandragora* lui Machiavelli, *I Suppositi* de Ariosto, *Calandra* cardinalului Bibbiena. Altădată, fiindcă

[1]) Vasari nu e prea exact cu mitologia, şi-l ia pe Ulise drept Oeson, tatăl lui Iason. (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

emblema lor e mistria, președintele poruncește tuturor membrilor să apară în vestminte de zidari, cu toate uneltele meseriei, și le cere să ridice un edificiu de cărnuri, pîine, plăcinți și zaharicale. Preaplinul imaginației se revarsă în aceste ospețe pitorești. Omul pare un copil, atît îi e de tînăr sufletul; pretutindeni, întruchipează formele materiale la care ține; se face actor și mimează, se joacă cu arta lui, pînă-ntr-atîta e plin de ea.

Cuprinzînd aceste asociații limitate, sînt altele mai largi, ce reunesc pe toți artiștii într-un același efort. Ați dat în întrunirile lor de voioșie, expansiune, camaraderie, de o simplitate și o bună dispoziție ca a lucrătorilor simpli; au însă și patriotismul municipal al acestora. Vorbesc cu orgoliu de „glorioasa lor școală florentină". După ei, în altă parte desenul nu se poate învăța. „Acolo, spune Vasari, sosesc bărbații în toată firea ai tuturor artelor, și mai cu seamă pictorii, știind bine că în această cetate ești îmboldit de trei lucruri: cel dintîi este critica fără ocol și mereu înnoită; deoarece aerul locului creează spirite prin natura lor libere, care nu se pot mulțumi cu lucrări numai mijlocii și care au în vedere mai de grabă ce e bun și frumos decît numele artistului. — Cel de-al doilea este nevoia de a munci pentru a trăi; altfel spus, trebuie neîncetat să descoperi și să judeci, să te pricepi și să fii iute în lucrul tău, pe scurt, să știi să-ți cîștigi viața, pentru că locurile, nefiind bogate și darnice, nu pot să-și hrănească oamenii prea ușor, ca altele. — Cel de-al treilea, care nu e mai puțin însemnat decît primele două, este o anumită lăcomie de glorie și de cinstire, pe care țara aceasta o naște foarte mare în oamenii tuturor meseriilor, și care îi răscoală împotriva gîndului de a fi egalii, nu spun inferiorii, celor pe care-i recunosc maeștri dar îi și văd oameni la fel cu ei; ambiție și stăruință atît de mari, că dacă nu sînt înțelepți și buni din fire, ajung nerecunoscători și guri rele." — Dacă e vorba să-și cinstească orașul prin ce fac, se înțeleg toți să o facă bine; iar rivalitatea care îi îndeamnă la a se depăși unii pe alții, îi duce la mai bine. Cînd veni în 1515 papa Leon al X-lea să viziteze Florența, locul său de baștină, cetatea își convocă toți artiștii pentru o primire magnifică. Se construiră în oraș douăsprezece arcuri de triumf, împodobite cu statui și picturi; pe intervale se înălțau diverse monumente, obeliscuri, columne, grupuri asemănătoare celor din Roma. „În Piazza dei Signori, Antonio da San

Scanned with OKEN Scanner

Gallo ridică un templu în opt fețe, iar Baccio Bandinelli un gigant în Loggia. Între Badia și palatul podestatului. Granaccio și Aristot de San Gallo clădiră un arc de triumf, iar pe colțul dei Bischeri, Il Rosso clădi un altul cu nenumărate și frumos ordonate figuri felurite. Dar, ceea ce se prețui mai mult, fu fațada Sfintei Maria del Fiore, construită în lemn și pictată de Andrea del Sarto cu atîtea scene minunate în clar-obscur, că nici nu s-ar fi putut mai frumos. Arhitectul Iacopo Sansovino o împodobise cu mai multe scene în basorelief și în sculptură plină, după planul răposatului Lorenzo de Medici, tatăl papei. Același Iacopo făcu de asemenea în piața Sfintei Maria Novella un cal aproape la fel cu cel din Roma, și care păru foarte frumos. Locuința papei în strada della Scala fu și ea decorată cu o mulțime nesfîrșită de podoabe, iar jumătate din strada aceasta era plină de minunate imagini lucrate de mulți artiști, însă desenate în cea mai mare parte de Baccio Bandinelli".

Vedeți dar că jerba talentelor e completă, și la ce înălțime ajunge prin asociere. Cetatea lucrează pentru a se înfrumuseța ; astăzi, întreagă, pregătește un carnaval ori primirea unui principe ; mîine, și în toate zilele anului, grupuri pe cartiere, pe corporații, pe confrerii sau mînăstiri, fiecare purtat de zelul său, „cu mai mult suflet decît bani" [1]), făcînd o glorie din a-și împodobi frumos mînăstirea, porticul și locul de întîlniri, vestmintele și drapelele de turniruri, carele și însemnele Sfîntului Ioan. Niciodată animarea mutuală n-a fost mai întinsă și mai puternică ; niciodată temperatura în care nasc artele desenului n-a fost mai potrivită ; niciodată nu s-au văzut un moment și un mediu ca acestea. Întrunirea împrejurărilor e unică : o rasă înzestrată cu imaginație ritmică și figurativă atinge cultura modernă păstrîndu-și obiceiurile feudale, împacă instinctele energice cu ideile distilate, gîndește prin forme sensibile și, ridicată pînă la culmea geniului ei de elanul spontan, simpatetic, molipsitor al micilor grupuri libere ce o compun, dă modelul ideal căruia numai perfecțiunea corporală poate să-i exprime nobilul păgînism înviat de ea pentru o clipă. — De acest mănunchi de condiții depinde în întregime arta care înfățișează formele cor-

[1]) Căutați în Viața lui Andrea del Sarto, de Vasari, circumstanțele comenzilor. (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

pului. De acest mănunchi de condiţii depinde marea pictură Întrucît el lipseşte ori se descompune, lipseşte ori se descompune şi ea. N-a putut să apară atîta vreme cît n-a fost deplin el. S-a alterat de cum a început să se destrame el. A urmat pas cu pas formării, plenitudinii, dezmembrării şi ruinei lui. A rămas simbolică şi mistică pînă la finea secolului al XIV-lea, sub domnia ideilor teologice şi creştine. A prelungit şcoala simbolică şi mistică pînă la jumătatea secolului al XV-lea [1]), cît a durat lunga luptă dintre spiritul creştin şi cel păgîn. Şi-a găsit către mijlocul secolului al XV-lea interpretul ei cel mai îngeresc într-un suflet sfînt şi ferit, în singurătatea mînăstirii, de noul păgînism [2]). A fost atrasă, potrivit exemplului sculpturii, de corpul real şi palpabil încă din primii ani ai secolului al XV-lea, descoperind perspectiva, studiind anatomia, perfecţionînd relieful formelor, portretizînd, întrebuinţînd uleiul, acestea concomitent cu îmblînzirea războaielor, aşezarea cetăţilor, dezvoltarea industriilor, creşterea bogăţiei şi bunei stări, cu restaurarea literaturii şi ideilor antice, care toate laolaltă readuceau către viaţa prezentă privirile întoarse către viaţa viitoare şi înlocuiau speranţa într-o fericire celestă cu căutarea fericirii umane. A trecut de la imitarea exactă la invenţie, atunci cînd, pe vremea lui Leonardo da Vinci şi a lui Michelangelo, a lui Lorenzo de Medici şi a lui Francesco della Rovere, cultura definitivă, lărgind spiritul şi împlinind ideile, produse literatura naţională alături de restaurarea celei clasice, şi păgînismul complet depăşindu-şi izvorul elenistic. S-a prelungit la Veneţia o jumătate de secol mai mult decît în alte părţi, în mijlocul unei oaze ocolite de barbari, într-o cetate independentă, căreia i se menţinuse toleranţa ca replică papei, patriotismul ca replică spaniolilor, şi moravurile militare ca replică turcilor. S-a moleşit pe vremea lui Correggio, s-a răcit pe vremea succesorilor lui Michelangelo, atunci cînd invaziile şi mizeriile acumulate sfărîmaseră resortul voinţei omeneşti, cînd monarhia laică, inchiziţia ecleziastică, pedanteria academică regularizaseră şi scăzuseră seva inventivităţii înnăscute, cînd obiceiurile luară un aer decent iar spiritele

[1]) În 1444 încă, Parro Spinelli şi Fraţii Bicci mai făceau pictură în felul lui Giotto (N.a.)

[2]) Beato Angelico (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

unul sentimental, atunci cînd pictorul, care fusese un meşteşugar naiv deveni un curtezan cu purtări alese, cînd dugheana şi ucenicii făcură loc „Academiei", cînd artistul liber şi îndrăzneţ, care se jucase şi-şi sculptase bufoneriile la cinele „Mistriei" [1]) deveni un curtezan diplomat, pătruns de importanţa sa, atent la etichetă, apărător al regulilor, linguşitor vanitos al prelaţilor şi al celor mari. — Această corespondenţă exactă şi continuă ne arată că, dacă marea artă şi mediul ei sînt contemporane, nu hazardul le uneşte, ci cel de-al doilea o schiţează, o dezvoltă, o maturizează, o strică şi o descompune conform lui pe prima, printre accidentele marelui talmeş-balmeş uman şi printre ţîşnirile neprevăzute ale originalităţii personale. Mediul naşte sau răpune arta, aşa cum răceala mai mare sau mai mică a aerului depune sau suprimă roua, aşa cum lumina mai mult sau mai puţin slabă nutreşte sau ofileşte părţile verzi ale plantei. Un trai asemănător şi, în felul său, mai desăvîrşit, produsese cîndva o artă asemănătoare şi mai desăvîrşită în micile cetăţi războinice şi în nobilele gimnazii ale Greciei vechi. Un trai asemănător, dar în felul său ceva mai puţin desăvîrşit, a produs, statornicindu-se în Spania, în Flandra şi chiar în Franţa, o artă asemănătoare, deşi alterată sau deviată de predispoziţiile proprii respectivelor rase ; şi se poate conchide cu certitudine că, pentru a fi readusă din nou pe scena lumii o artă de acelaşi fel, ar trebui ca mersul secolelor să înjghebe iarăşi un mediu ca acela.

[1]) „Petrecerile de acest fel, spune Vasari, au fost nenumărate ; dar azi, aceste tovărăşii sînt, pentru a vorbi astfel, distruse. Vedeţi, spre deosebire, Vieţile lui Guido Lanfranco şi ale celor trei Carracci. Lodovico Carracci a fost primul care în loc de *Messer* a pretins să i se spună *Magnifico*". (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

Leonardo da Vinci

Lecţie ţinută la şcoala de Belle-Arte

Leonardo da Vinci este primul maestru desăvîrşit al Renaşterii, omul în care aflăm exprimat pentru întîia oară, într-un mod complet, acel sistem de idei, acel ansamblu de dispoziţii pe care l-am putea denumi „naturalism“ [1]).

I. VIAŢA

S-a născut în 1452, aproape de Empoli, orăşel florentin. Era fiul natural al lui Ser Pietro d'Antonio, notar al republicii Florenţei, şi al unei oarecare Catarina di Cartabriga. Începu să înveţe aritmetica de copil şi, în cîteva luni, făcu asemenea progrese, încît îl încurca pe profesorul său punîndu-i întrebări dificile. Gustul acesta pentru cifre, neobişnuit la artişti, e caracteristic lui Leonardo da Vinci şi se acordă cu dispoziţiile sale pentru ştiinţele mecanice. Îi vom mai găsi încă multe talente fără nimic comun cu artele. Spiritul său era universal. Muzician îndemînatec, excela în cîntatul din liră, şi se acompania cu ea improvizînd „dumnezeieşte“, spun contemporanii. Datorită unei aplicări cu totul spontane, desena şi modela înainte de-a fi primit vreo lecţie. Tatăl său, martor al uimitoarelor lui aptitudini, îi duse desenele la pictorul Verrocchio, acesta le admiră şi-l luă pe tînăr ca elev. Leonardo da Vinci studie cu pasiune pictura la dînsul ; dar,

[1]) „naturalism“ — aici strict în sensul unei atitudini de observare atentă, riguroasă şi nuanţată a naturii.

Scanned with OKEN Scanner

urmînd unui obicei pe care-l păstră toată viața, nu se mulțumea să picteze, ci și sculpta, modela în lut capetele de femei și de copii după care desena. Pe lîngă asta, devenise un excelent geometru și trasa planuri de clădiri. Fiind încă foarte tînăr, concepuse proiectul unui canal între Pisa și Florența, executase planuri de mașini urmînd a fi puse în mișcare de forța apei, și meditase la mijloacele de nivelare a munților, de săpare a subteranelor, de curățire a porturilor, de ridicare a greutăților mari, de secare a mlaștinilor : astfel încît creierul nu i se mai odihnea tot inventînd.

În acea epocă, orișicare atelier de pictură era un fel de dugheană. Elevii lucrau ca niște ucenici, iar maestrul le încredința executarea unor părți însemnate din tablourile sale. Într-o zi, Leonardo fu însărcinat să picteze un înger dintr-un tablou al lui Verrocchio care înfățișa botezul lui Hristos. Îngerul acesta, care mai poate fi văzut și azi la Florența, păru atît de frumos pe lîngă celelalte personagii ale lui Verrocchio, încît maestrul nu mai vru să se atingă de penel. Într-adevăr, are un alt caracter decît personagiile osoase și anatomice ale lui Verrocchio : e dulce, suav ; are într-o măsură acel ceva topit, molatec, pe care Leonardo da Vinci l-a pus mai tîrziu în toate creațiile sale.

Aici își au locul cîteva anecdote, printre altele una care dovedește cît era Leonardo de inventiv, ingenios și căutător din fire. Tatăl său îl rugase să picteze o pavăză rotundă, pe care un țăran, vecinul său, o cioplise în lemn de smochin. Leonardo își aduse într-o cameră ferită șopîrle, șerpi, lilieci, lăcuste, vietățile cele mai hidoase care-i veniră în minte ; apoi se retrăgea zilnic în această cameră și, în pofida blestematei putori răspîndite de cadavrele acestor animale, se apucă să picteze un cap al Meduzei, căruia vietățile acestea îi alcătuiau coama. Îl așeză cît mai în lumină și, așa, opera sfîrșită se arătă ochilor ca un monstru adevărat. Figura părea că iese dintr-o cavernă, prin ochi țîșnindu-i foc, prin nări fum și astfel otrăvind aerul. Așezată cum am spus și cu expresia descrisă, fu prezentată tatălui său. Acesta se dădu înapoi de spaimă. „Am reușit oare ?“ întreabă Leonardo — „Iau pavăza cu mine, răspunse tatăl, și-o duc vecinului ; socot că-i va face plăcere“. Însă, cum avea spirit negustoresc, comandă unui meșter un alt scut

Scanned with OKEN Scanner

pe care fu pictată o inimă străpunsă de o săgeată, îl dădu vecinului, iar capul Meduzei îl vîndu cu 100 de ducaţi unui negustor care, şi mai abil, îl revîndu cu 300 de ducaţi ducelui de Milano.

Către 1483, avînd cam treizeci de ani, Leonardo îşi dădu seama că nu poate să-şi facă o stare la Florenţa, comenzile şi favorurile casei Medici fiind toate rezervate cîtorva favoriţi. Atunci îi scrise ducelui de Milano, Lodovico Sforza. Scrisoarea ne-a rămas, şi vă va arăta numărul de proiecte şi de invenţii, legitimul orgoliu şi geniul care mocneau în acest spirit.

Iată cîteva extrase :

„Prea strălucitul meu senior, fiindcă am văzut şi am cîntărit îndeajuns lucrările tuturor celor vestiţi drept maeştri şi inventatori ai uneltelor de război, şi fiindcă mi-am dat seama că aceste invenţii şi ceea ce se poate face cu zisele unelte nu sînt ceva neobişnuit, voi încerca, fără a lovi în cineva, să mă fac preţuit de Înălţimea Voastră, descoperindu-i tainele mele...

Am găsit un fel de a face poduri foarte uşoare şi lesne de purtat, bune la urmărirea şi cîteodată la punerea duşmanului pe fugă ; şi altele ferite şi de neatins de către foc şi luptă, lesnicioase şi uşoare la ridicat şi la lăsat. Pe lîngă aceasta, un fel de a le arde şi nimici pe ale duşmanului...

Dacă, fiind înălţimea meterezelor, puterea şi buna aşezare a locului, nu s-ar putea folosi bombardele la cucerirea acestuia, am eu mijlocul de a preface în ruină orişice stîncă sau cetate, cînd ar fi aşezată pe o stîncă...

Mai am mijloace ca, prin căi subpămîntene, săpate fără nici un zgomot, să se ajungă la un anume punct, fie şi pe sub şanţuri sau pe sub un rîu.

Pot face care acoperite, pentru ca, întregi şi nevătămate, pătrunzînd cu tunurile lor rîndurile duşmanului, să nu fie mulţime atît de mare de soldaţi cît să n-o frîngă. Iar de dinapoi ar putea veni, adăpostiţi şi neîmpiedicaţi, pedeştrii.

La nevoie, aş face bombarde, mortiere şi baliste de o foarte frumoasă întocmire şi peste măsură de folositoare...

Iar dacă lupta se dă pe apă, am mijlocul de-a face multe arme de lovire şi de apărare, şi pentru corăbii platoşe care ar ţine piept celor mai grele bombarde.

Scanned with OKEN Scanner

În timp de liniște, cred că aș face față, cît oricare altul, în arhitectură, în ridicarea clădirilor publice și particulare, precum și în scurgerea apei dintr-un loc într-altul.

La fel în sculptură, pot face lucrări în marmură, bronz și pămînt ; nu mai puțin în pictură, tot ce se poate face, cît oricare altul, oricine ar fi.

Mai mult, aș putea lucra în bronz o statuie călare, ce ar fi o glorie nepieritoare și o faimă veșnică pentru fericita amintire a tatălui Domniei Voastre și a strălucitei case Sforza.

Și dacă vreun lucru din cele pomenite ar părea cu neputință cuiva, sînt gata să mă supun încercării în parcul Domniei Voastre sau în orișice alt loc vă va fi voia, voie căreia mă înfățișez cum nu se poate mai smerit."

Vedeți dar, se oferea singur să înfăptuiască un program care azi ar ocupa nu doar Academia de Belle-Arte ci și o parte considerabilă a Academiei de Științe.

Primit la Milano, iată cum a debutat Leonardo. Ceea ce plăcea la dînsul mai mult era talentul de muzician. Sosise tocmai cînd un concurs reunea în fața principelui pe cei mai îndemînateci muzicieni ai Italiei. Cîntă pe o liră făcută de mîna sa și aproape în întregime de argint ; ea avea forma unui craniu de cal, deoarece Leonardo descoperise că această formă e cea mai prielnică redării unor sunete pline și vibrante. Învingător în turnirul muzicienilor, fu proclamat și cel mai bun improvizator de versuri și de melodii. Totodată, cîștigă favoarea ducelui prin bogăția ideilor, prin frumusețea conversației lui și prin deosebit de plăcutul mod al judecății și cuvintelor sale.

Era o curte ciudată cea la care venise, nu pentru că s-ar fi deosebit prea mult de alte curți italiene ale timpului, ci pentru noi ciudată, de vreme ce trăim într-un mediu de moravuri foarte deosebite. Predecesorul lui Lodovico Sforza, Felipe Galeazzo Visconti, fusese asasinat în 1476 de trei tineri, deoarece avea obiceiul, spun istoricii, nu numai să necinstească femeile, dar să le și facă publică dezonoarea, și nu numai să ucidă oameni, dar să-i și facă să piară în chinuri foarte alese și rafinate. Altfel, om de gust și de spirit, citit și iubitor al frumoaselor vestigii latine. Iată ce caracteristică sare în ochi : spirit, sceleratețe și moliciune. Se în-

Scanned with OKEN Scanner

tîlneau des în epocă oameni gata să-şi asasineze sau să-şi otrăvească aproapele, însă curajul militar părea pierdut în toate straturile societăţii, chiar în cele înalte. „Principii italieni, spunea Machiavelli, contemporanul lor, socoteau, înainte de-a fi fost înţelepţiţi prin loviturile războinice de peste munţi, că unui principe îi ajunge să ştie gusta în scrieri o replică ascuţită, alcătui o scrisoare frumoasă, arăta în cuvintele sale vioiciune şi fineţe, a ţese o viclenie, a se împodobi cu pietre scumpe şi cu aur, a lua masa şi a domni în mai multă splendoare ca alţii şi a se înconjura de tot soiul de plăceri.“ Lodovico Moro, protectorul lui Leonardo da Vinci, sfîrşise prin a deveni de-a dreptul bicisnic şi se mîndrea doar cu preocupările literare şi cu abilitatea ; niciodată n-a vrut să audă vorbindu-se de război şi, de cîte ori se povestea dinaintea lui o acţiune cît de cît violentă, nervii i se crispau dureros. Însă era fermecător, foarte plăcut în toată purtarea sa ; gusturile îi erau îngrijite şi elegante. Clădi Universitatea din Milano şi aduse acolo profesori vestiţi — Demetrius Calchondylas, Merula şi alţii încă. Secretarul său, pe nume Calchi, era un latinist şi un elenist de prim ordin, cu o memorie prodigioasă, de o erudiţie desăvîrşită, demn, prin speţa şi numărul titlurilor lui, să fie secretarul unei ilustre academii. În plus, Lodovico aduse la Milano şi pe marele arhitect Bramante. Îi plăcea să se găsească în mijlocul oamenilor de litere şi al artiştilor iluştri, al vorbitorilor talentaţi şi al erudiţilor timpului său, şi să-i facă să discute tot felul de chestiuni savante sau spinoase. Iată una propusă de el şi pe care a tratat-o Leonardo într-o carte astăzi pierdută : care artă e mai nobilă, a pictorului sau a sculptorului ? Leonardo se decise în favoarea picturii, spunînd (cer iertare sculptorilor) că superioară e arta care cere „mîinilor cea mai puţină osteneală“.

Puteţi să vă daţi seama ce activitate putea să aibă un om ca Leonardo la o asemenea curte. Nu i se cerea numai să fie util, ci şi plăcut. Se povesteşte că, venind odată regele Franţei la Milano, Leonardo primi sarcina să imagineze în cinstea aceluia ceva ingenios. Alcătui un leu mecanic care păşea el singur, şi care, ajuns dinaintea regelui, îşi desfăcu pieptul, arătîndu-şi-l în întregime plin de crini, flori heraldice ale casei domnitoare franceze. În 1489, construi pentru serbările lui Giovanni Galeazzo şi ale Izabelei

Scanned with OKEN Scanner

de Aragon o maşinărie numită de el *Paradisul,* din care ieşeau cele şapte planete (pe atunci nu erau decît şapte), reprezentate una cîte una de către cîntăreţi învestmîntaţi cum vor poeţii şi recitînd fiecare versuri. În alte împrejurări, desenase ornamentele şi supraveghease executarea picturilor din încăperile locuite de Lodovico în palatul din Milano ; de asemenea plănuise şi supraveghease construirea unor băi în parc, pentru ducesa Beatrice, iar dacă-i parcurgeţi cartea de desene păstrată la Luvru, veţi afla în ea un număr infinit de tufe, animale, care festive, fantezii compuse în vederea serbărilor, al căror principal organizator el era.

În pofida acestor ocupaţii, nu părăsea pictura. Portretiză două metrese ducale. Erau persoane foarte nobile : una se numea Cecilia Galerani, cealaltă Lucrezia Grivelli. Se crede că al doilea dintre portrete nu e altul decît *La belle Ferronière* de la Luvru. O pictă şi pe soţia ducelui, Beatrice d'Este, şi pe Lodovico însuşi. Sculptura, şi ea, îi lua o parte din timp. A făcut în pămînt modelul unei statui ecvestre în bronz, reprezentîndu-l pe ducele Francesco Sforza ; urma să aibă douăzeci şi trei de picioare înălţime şi să cîntărească două sute de mii de livre. Lucră la acest model şaisprezece ani ; găsim printre notele sale : „Astăzi am reînceput calul". Studiase anatomia ecvestră şi făcuse nenumărate desene pentru a reuşi ceva perfect, însă nu era niciodată mulţumit şi întîrzia mereu. Cînd fu detronat Lodovico, doar modelul în pămînt era gata. Sosiră la Milano francezii. La vremea aceea erau foarte grosolani : calul fu lăsat în grija arbaletierilor gasconi, care făcură din el ţintă şi-l sfîrtecară cu săgeţile.

Menţionez numai marile lui lucrări hidraulice şi mecanice. Dărui navigaţiei 200 de mile din Adda ; datorită numeroaselor lucrări de irigare întreprinse sub conducerea sa deveni Lombardia fecundă şi se acoperi cu grîne atît de frumoase cum nu găseşti în tot restul Italiei.

Dar cea mai însemnată operă a lui de la curtea lui Lodovico, ştiţi şi dumneavoastră, este *Cina cea de taină,* gravată mai tîrziu de Morgens şi pe care o mai putem vedea încă, mult deteriorată şi prea mult restaurată, la mînăstirea Santa Maria delle Grazie. Daţi-mi voie să vă citez un

Scanned with OKEN Scanner

pasaj dintr-un autor contemporan lui, care arată cîtă grijă punea el în realizarea acestei capodopere :

„Pe vremea lui Lodovico, într-o zi, cîţiva gentilomi care se aflau în Milano se întîlniră la mînăstirea Santa Maria delle Grazie, în refectoriul fraţilor dominicani. Îl priveau tăcuţi pe Leonardo da Vinci, care tocmai îşi sfîrşea minunatul tablou al *Cinei*. Pictorului acestuia îi plăcea foarte tare să i se spună de către cei care-i vedeau lucrările părerea pe şleau. Venea adesea la mînăstire dis-de-dimineaţă, după cum l-am văzut eu însumi. Urca în mare grabă pe schela lui, iar acolo, uitînd şi să mănînce, nu mai lăsa din mînă penele din zori şi pînă-n noapte, care întunecată fiind îl împiedica de la lucru. Alte dăţi treceau trei sau patru zile fără ca el să se mai atingă de unelte ; venea numai, şi stătea acolo o oră sau două, cu braţele încrucişate, privindu-şi figurile şi, se vede, cîntărindu-le în de sine. L-am mai văzut şi la amiază, cînd soarele dogorîtor goleşte străzile, ieşind din cetate, unde îşi modela în pămînt calul cel uriaş, îndreptîndu-se către mînăstire fără a căuta umbra, pe calea cea mai scurtă, şi, ajuns acolo, adăugînd în grabă cîte ceva cu pensula, o dată sau de două ori, vreunui cap de-al figurilor lui, iar apoi plecînd îndată.

Leonardo zugrăvise în întregime pe Hristos şi unsprezece apostoli, însă din Iuda numai trupul ; capul rămînea tot lipsă şi lucrarea nu înainta. Stareţul, nemairăbdînd să-şi vadă refectoriul încurcat de tacîmul pictorului, veni cu plîngeri la ducele Lodovico, care-i plătea foarte cu dărnicie lui Leonardo munca. Atunci ducele îl chemă şi-i spuse că îl uimeşte atîta întîrziere. Leonardo îi răspunse că şi el avea de ce se uimi ascultînd cuvintele Excelenţei Sale, deoarece adevărul era că nu trecuse o zi fără ca dînsul să fi lucrat la tablou două ore încheiate.

Venind la rînd călugării, ducele le înfăţişă răspunsul lui Leonardo. „Stăpîne, îi spuse abatele, nu mai are de făcut decît un singur cap, al lui Iuda ; dar de mai mult de un an de zile, nu numai că nu s-a atins de tablou, nici n-a venit să-l mai privească măcar.“ Ducele, scos din fire, îl chemă iarăşi pe Leonardo. „Ştiu călugării ce înseamnă a picta ? răspunse acesta. Au dreptate, a trecut vreme multă de cînd n-am mai pus piciorul în mînăstirea lor ; însă n-au dreptate cînd spun că nu folosesc zi de zi măcar două ore

Scanned with OKEN Scanner

pentru lucrarea cu pricina. — Cum aşa, dacă nici nu dai pe-acolo ? — Excelenţa Voastră va voi să afle că nu-mi mai rămîne de făcut decît capul lui Iuda, vicleanul acela pe care-l ştie toată lumea cum a fost. Se cuvine aşadar să dau o înfăţişare cît mai potrivită unei atît de mari ticăloşii. Pentru aceasta, de un an şi poate mai mult, în fiece zi, dimineaţa şi seara, umblu prin *Borghetto* [1]), unde ştie prea bine Excelenţa Voastră că mişună toată pleava capitalei sale ; totuşi n-am putut găsi încă un obraz de scelerat care să fie pe măsura gîndului meu. Odată găsit acest obraz, sfîrşesc tabloul numai într-o singură zi. Dacă se va dovedi cu toate acestea vană căutarea mea, voi împrumuta trăsăturile stareţului care m-a pîrît Excelenţei Voastre şi care de altminteri răspunde întocmai gîndului meu. Atîta doar că eu mă sfiam să-l fac de rîs în mînăstirea lui chiar".

Ducele se puse pe rîs şi, dîndu-şi seama cu cîtă adîncime a judecăţii îşi alcătuia Da Vinci operele, înţelese cum de trezea tabloul acestuia încă de pe acum admiraţia atîtora. Cîtva timp după aceasta, Leonardo, întîlnind o figură cum o căuta el, îi desenă pe loc trăsăturile cele mai însemnate care, adăugate la ce mai culesese tot timpul anului, îi dădură putinţa să sfîrşească repede toată fresca."

Prin urmare vedeţi că vestitul Iuda, care poate fi privit în mînăstirea Santa Maria delle Grazie şi care are o autentică figură de netrebnic, nu este stareţul.

Lodovico acordase lui Leonardo un stipendiu de 2 000 de ducaţi ; însă, cum finanţele acestor mari seniori italieni, care trăiau ca să se amuze şi risipeau, erau adesea încurcate, pensiunea aceea de 2 000 de ducaţi era departe de a ajunge la timp cui se cădea. Într-o zi, fiind foarte strîmtorat, îi scrise ducelui că n-are cu ce-şi plăti lucrătorii, că va fi silit să-i concedieze, şi că vrea să părăsească o artă care nu-l poate hrăni. Lui Lodovico îi fu ruşine şi, neavînd bani la îndemînă, îi dărui o vie de şaisprezece prăjini în împrejurimile oraşului. Însă curînd fu detronat de francezi, care revendicau drepturile regelui Ludovic al XII-lea asupra ducatului, iar Leonardo, după căderea protectorului său, plecă la Florenţa unde spera să găsească de lucru.

---

[1]) Suburbie.

Scanned with OKEN Scanner

Acolo aşteptă un timp şi, în lipsă de altceva, primi să fie numit de Cezar Borgia (acest duce vestit, întîiul printre asasinii şi otrăvitorii vremii sale), ca inginer şef al armatei aceluia. Vedeţi că folosea pe atunci să ştii şi altceva decît pictură. Pentru Cezar Borgia, călători şi făcu un număr de studii în vederea fortificaţiilor. Revenit, Leonardo, la Florenţa în 1499, pictorul Filippino, avînd tocmai să o picteze într-o mînăstire de călugări pe sfînta Ana, şi plin de admiraţie pentru Leonardo, îi cedă acestuia comanda. Leonardo desenă deci pe un mare carton, aflat acum în Anglia, o schiţă a sfintei Ana. Cartonul expus în atelier, admiraţia fu atît de universală, încît două zile defilă toată Florenţa pe dinainte-i ca să-l privească. Dar Leonardo se dezgusta uşor de propriile-i opere ; în loc de a-l termina, îi făcu plăcere să picteze frumuseţile societăţii florentine, anume pe Ginevra di Benci şi pe celebra Mona Lisa, soţia lui Francesco del Giocondo, gentilom florentin. Se povesteşte că i-au trebuit patru ani pentru a sfîrşi portretul acesta. În timp ce Mona Lisa îi poza, ca să-i menţină pe buze surîsul atît de fermecător şi delicat pe care i-l mai vedem şi noi azi, el o înconjura cu muzicanţi instrumentişti, cu cîntăreţi şi cu bufoni, pentru a o înveseli. În legătură cu aceasta, trebuie să menţionez o presupunere a erudiţilor. Cînd se vîndură tablourile lui Ludovic-Filip, un panou din lemn de cedru, suport al unei picturi sub-mediocre, fu cumpărat de un negustor parizian care, convins fiind că un lemn atît de preţios n-a putut fi întrebuinţat la o pictură atît de proastă, se gîndi s-o radă şi astfel descoperi chipul unei femei tinere pe jumătate culcată şi aproape goală, al cărei cap era chiar al Giocondei. Se mai găsesc în Europa alte două portrete în care, deasupra bustului nud, e reprodus în mod evident capul aceleiaşi. Criticii şi iscoditorii de hîrtii, inşi teribili şi care se încăpăţînează să caute acte de naştere şi de căsătorie, au descoperit că Mona Lisa era a treia soţie a soţului ei, că prin urmare acesta nu mai era foarte tînăr ; şi apropiind toate astea de cele ştiute despre Leonardo, despre frumuseţea, darurile, gloria lui, socotind apoi că a zăbovit cu portretul patru ani, că luase asupră-şi toată cheltuiala punerii în scenă de care am vorbit, conchiseră că surîsul

Scanned with OKEN Scanner

Giocondei se adresa poate batjocoritor bărbatului ei, poate binevoitor lui Leonardo, şi poate dintr-o dată ambilor.

Tot atunci, gonfalonierul Florenţei îi comandă lui Leonardo, pentru primărie, un carton mare ce urma să reprezinte bătălia de la Anghiari cîştigată de florentini împotriva lui Niccolo Piccinino, general al ducelui milanez. Leonardo se puse pe lucru cu mare grabă, şi cum se pricepea la cai, înfăţişă mai ales călăreţi luptîndu-se. În acelaşi timp i se ceru şi lui Michelangelo să picteze o bătălie în acelaşi gen şi, printr-un neobişnuit contrast, dînsul reprezentă bărbaţi goi ieşind din corturi la sunetul trompetei. Compoziţia lui Leonardo fu admirată, însă a lui Michelangelo mai mult. Leonardo se simţi jignit ; şi ceea ce-l făcu de-a binelea să se strice cu Michelangelo e faptul că, apucîndu-se să-şi picteze cartonul, culorile preparate se alterară şi îngălbeniră cu totul.

Plecă din Florenţa şi se retrase pentru un timp la Milano, care era sub stăpînire franceză. Fu bine primit, îndrăgit şi foarte admirat de mareşalul de Chaumont, guvernatorul, şi făcu diferite portrete, printre altele pe al lui Trivulzio. Cînd fură francezii alungaţi, văzînd că evenimentele îl tot obligă să-şi schimbe locul şi să ducă o viaţă hoinară, porni spre Roma, unde spera să fie folosit de papă. Însă ar fi trebuit să ceară, să se roage, iar Leonardo era prea mîndru ca să se coboare la rugăminţi umile. Făcu pentru cancelarul papei două tablouri, o Madonă şi un Hristos copil ; mai făcu şi unul mic care se găseşte la Roma în biserica Sant'Onofrio. Papa sfîrşi prin a-i comanda ceva. După obiceiul său de a rafina toate, Leonardo se puse să-şi prepare singur uleiurile şi să-şi distileze ierburile pentru verniuri, ca să-i iasă cît mai de soi. Aşa ceva nu plăcu papei, care spuse : „Omul acesta nu va sfîrşi nimic, deoarece începe cu sfîrşitul". Leonardo, rănit, părăsi treaba. Şi tocmai atunci Francisc I, care-l preţuia mult pe Leonardo şi care, de-ar fi putut, ar fi adus *Cina* în Franţa, îi oferi titlul de prim pictor al curţii sale. Leonardo primi, îşi luă cu sine mai mulţi elevi, în primul rînd pe Melzi, şi se instală la Amboise. Era bătrîn acum, trist şi amărît ; o mare schimbare avusese loc în dispoziţiile lui sufleteşti şi în credinţele sale. Nu pictă nici un tablou, nici barem cartonul acela cu sfînta Ana, pe care regele ţinea să-l

Scanned with OKEN Scanner

termine ; nu se mai ocupă decît de lucrări hidraulice şi muri la Amboise în 1519, dar nu în braţele lui Francisc I, cum vrea legenda. S-a păstrat o scrisoare a lui Melzi, elevul său favorit, care-i deplînge moartea ca pe a unui tată, şi un testament în care Leonardo, lăsînd de o parte speculaţiile filozofice cărora li se dăruise în cursul vieţii, se întoarce la ideile primei lui tinereţi. Se încredinţează sfîntului Mihail, cere liturghii pentru odihna sufletului, treizeci de liturghii mici în trei biserici din Amboise şi, pe lîngă ele, mai multe liturghii mari. Astfel de reconvertiri radicale sînt dese în Italia ; şi poate mai acasă decît oriunde la un geniu ca acesta, universal, căutător, uşor de scîrbit, voluptuos, care a luat de la viaţă tot ce are ea mai bun, şi a cărui soartă atît de strălucită, atît de întreagă, nu pare să-l fi mulţumit.

II. CARACTERUL ŞI SPIRITUL

Pentru începuturile Renaşterii sînt greu de găsit documente care să permită portretizarea satisfăcătoare a marilor artişti ; persoana le seamănă operelor : e numai o schiţă. Pentru timpul lui Leonardo, lucrurile nu mai stau aşa ; e o epocă privitor la care avem texte destul de numeroase ca să putem repune în lumină figuri exacte şi complete, şi putem să ni-i închipuim pe marii pictori tot atît de clar cît şi pe marii scriitori care trăiseră alături de ei. Dacă-i credem pe biografi, Leonardo da Vinci avea „o frumuseţe trupească nu îndeajuns de lăudată şi o graţie mai mult decît nesfîrşită în tot ce făcea". Părul îi era foarte frumos, barba bogată. „Părea un al doilea Hermes ori un al doilea Prometeu". Observaţi aceste două nume foarte nimerite şi semnificative ; ele desemnează pe primii născocitori ai ştiinţelor şi artelor, şi de fapt l-am putea aşeza pe Leonardo da Vinci alături de ei. „Sufletul său avea ceva regesc, curajul îi era măreţ". Călărea cu multă îndrăzneală. Se pricepea de minune să-şi îndemne calul la săriturile cele mai primejdioase. Avea atîta vigoare încît răsucea o limbă

Scanned with OKEN Scanner

de clopot şi încovoia o potcoavă de parcă din plumb ar fi fost făcute. Îndemînarea îi era maximă. Se pare că nici unul dintre talente, nici chiar cel al vorbirii, nu i-a lipsit. Geniul, sfîrşesc prin a spune panegiriştii, îi era atît de mare, încît „pretutindeni unde l-a folosit, în lucrări grele, a dat opere desăvîrşite". Într-un cuvînt, oferă unul din exemplele cele mai depline ale acelui soi de spirit pe care italienii îl denumesc *ingegno*, şi care e fericita uşurinţă a născocirii fireşti. Se poate spune despre el ceea ce spunea un autor comic despre gentilomul fără cusur : „Se pare că ştie tot fără a fi învăţat nimic".

Caracterul său era foarte nobil. Zice, în al său *Tratat asupra picturii :* „N-aduceţi drept scuză sărăcia, că nu v-ar lăsa să studiaţi şi să deveniţi pricepuţi ; studiul artei nutreşte şi trupul, nu numai sufletul, la fel de bine. Cîţi filozofi nu s-au văzut care, deşi născuţi în sînul bogăţiei, s-au lepădat bucuros de ea ca să nu fie îndepărtaţi de ţinta lor !" Şi acestea nu sînt doar fraze : faptele i-au fost în armonie cu vorbele. A fost pentru elevii săi un amic şi un tată ; totdeauna l-au întovărăşit în numeroasele lui călătorii, ca şi cum i-ar fi fost copii. „Neavînd, ca să spunem aşa, nici o avere şi producînd puţin, ţinea cu toate acestea slugi şi cai şi nu vru să-i îndepărteze nici în clipele de mare strîmtoare". Şi alte trăsături se adaugă pentru a completa caracterul acesta atrăgător. — „Avea un surîs plăcut care-i lumina faţa şi însenina spiritele cele mai triste ; era atît de convingător, încît cele mai împietrite voinţe se lăsau învinse de argumentele lui, de asemenea avea cuvinte cu care aducea, după voie, la da sau la nu, voinţele acestea împietrite. În convorbiri era atît de plăcut, încît atrăgea toate inimile". Iubea mult toate animalele, şi se povesteşte că, trecînd pe dinaintea negustorilor de păsări, le scotea din colivii, plătea preţul cerut şi le lăsa să zboare, înapoindu-le astfel libertatea pierdută. Amintiţi-vă duritatea obiceiurilor acelei epoci, asprimea şi insensibilitatea oamenilor acelora într-una expuşi la pericole mari şi martori la suplicii crude ; era nevoie de ceva deosebit de gingaş, blînd, de ceva aproape feminin la un bărbat, pentru a fi în stare de asemenea acţiuni.

Mă întorc la cuvîntul *feminin.* Leonardo pare să fi avut voioşii, capricii, fantezii, nervi întru totul altfel rafinaţi

Scanned with OKEN Scanner

decît oamenii de arme şi de război care-l înconjurau. Îi plăcea să petreacă într-un fel aparte, ingenios, adesea şi copilăresc. Alcătuia din ceară animale foarte uşoare, pline de aer, pe care le lua vîntul. Procurîndu-şi într-o bună zi o şopîrlă foarte ciudată, îi făcu din argint viu şi din solzii altor şopîrle aripi care băteau în ritmul mersului; îi mai adăugă ochi cu totul deosebiţi, o barbă, coarne; o domestici, o ţinu într-o cutie şi se distra speriindu-şi prietenii cu ea. Altădată aduse nişte băşici într-o sală ce comunica printr-o ţeavă cu camera în care locuia; de aici le umfla cu atît de mult aer, încît cei ce se aflau în sală erau siliţi s-o părăsească nemaiavînd loc. Făcea o mulţime de nebunii, de copilării dacă vreţi, drăgălăşenii de felul acesta: e vorba de ţîşniri vii ale originalităţii fantastice; aceasta zboară pe deasupra vieţii grave şi o uită pentru o clipă.

Multe alte trăsături permit să i se zărească acelaşi suflet straniu, disproporţionat şi visător. Cel mai bun prieten al lui a fost Botticelli, pictorul acesta ale cărui figuri au ceva maladiv, o delicateţe atît de încîntător fragilă, o personalitate atît de arzătoare şi reculeasă. Unul dintre tovarăşii săi a fost Credi, căruia Luvrul îi păstrează cîteva lucrări şi ale cărui capete au acelaşi caracter suferind, meditativ şi de vis intim. De la Leonardo însuşi ne-a rămas un sonet cu o formă cam greoaie (nu se ştia încă mînui limbajul), însă al cărui sens şi morală denotă un suflet mult şi bine aplecat asupra lui însuşi, care, fiind prea simţitor la lumea din afară, a sfîrşit prin a se desprinde ca să ajungă la o resemnare blîndă şi tristă şi care, nemaiaspirînd la fericire, se mulţumeşte cu plăcerea de a observa şi de-a privi. „*Cel ce nu poate ceea ce vrea, trebuie să vrea ceea ce poate. /Căci a vrea ceea ce nu poţi înseamnă nebunie./ Deci înţeleptul se cade a-şi face un precept, / Anume de a-şi feri voinţa de ceea ce nu are cum atinge./ Dar nici ceea ce poate, să nu dorească totdeauna omul: /Adesea lucruri ce par dulci se prefac în amare / Eu am şi plîns avînd ceea ce îmi dorisem*". Spiritul său seamănă caracterului său; aceeaşi înclinare firească l-a împins către ştiinţa universală cu o curiozitate care în toate căuta rafinatul, alesul, completul, care nu se satisfăcea cu nimic, care voia să înainteze mereu, să o întreacă pe-a altora, să se întreacă pe sine, şi care-şi avea tot timpul ochii fixaţi înspre infinit şi către o altă lume.

Scanned with OKEN Scanner

Sînt trei categorii de oameni printre cei dedaţi muncii spiritului. Putem să-i distingem întîi pe cei care se umplu de erudiţie şi se înarmează cu procedee, care-şi fac din cap o bibliotecă şi din mîini o maşină de scris ori de pictat; într-un cuvînt, cei care rămîn simpli muncitori. Deasupra acestora îşi au locul cei cu un talent autentic, însă care se închid în talentul lor: aceştia sînt specialiştii. Îşi stăpînesc arta, îşi cunosc ştiinţa, dar, dincolo de ele nu mai pricep nimic. Dacă sînt sculptori, sînt zidari perfecţionaţi; dacă sînt literaţi, sînt simpli anticari. Au o utilitate; dar, închizîndu-se singuri într-un gen mărginit, parcă au ochelari de cal şi nu văd nimic dincolo de îngustul lor orizont.

Însă mai e o a treia categorie, aceea a oamenilor superiori, care, atunci cînd studiază detaliile unei arte sau ale unei fiinţe, nu le află decît pentru a se servi de ele, ca de un piedestal, ori ca de o scară, pentru a putea atinge unghiul de vedere cel mai deschis asupra întregii naturi. Cunosc un chimist eminent care-mi spunea: „Mă credeţi că am utilizat cincisprezece, douăzeci de ani din viaţă studiind reacţiile, cîntărind alcoolurile, dozînd amestecurile, pentru a rămîne aci? Asta n-ar merita să risipeşti atîta timp; m-am gîndit însă că e imposibil să-ţi faci o idee despre ştiinţă şi natură dacă te rezumi la noţiuni vagi, la informaţii de a doua mînă. Am vrut să pipăi eu însumi amănuntele cele mai intime ale ştiinţei; pornind de aici, pot lumina în toate părţile, oricît de departe, servindu-mă de studiile mele speciale ca de specimene şi exemple, pentru a mă îndrepta către concluzii generale asupra ansamblului lucrurilor“. Am avut cinstea să-l cunosc, în ultimul an al vieţii sale, pe Eugène Delacroix şi să discut cîteodată cu el. Deşi nu prea expansiv, ieşea totuşi la o vreme din rezerva-i obişnuită, mai ales cînd îl atrăgeai pe tărîmul lui sensibil, arta. Îmi relata o dată studiile sale anatomice. Desenase mult timp, cu sculptorul Barye, animale la muzeu; li se dăduse un ecorşeu de leu pe care-l luminau seara cu lămpi. Delacroix l-a desenat în toate atitudinile, încercînd să înţeleagă jocul celui mai mărunt muşchi. Ce-l izbise mai mult e că laba anterioară a leului nu era decît braţul monstruos al unui om, însă răsucit şi întors. După dînsul, se află astfel în toate formele umane forme animale mai mult sau mai puţin vagi care trebuie discernute, şi mai adăuga că, urmînd studiul acestor analogii între animale şi om, ajungi să

Scanned with OKEN Scanner

descoperi în acesta instincte mai mult sau mai puțin vagi prin care natura lui adîncă îl apropie de cutare sau cutare animal. Dacă-i veți examina acum tablourile, veți remarca rezultatul acestor studii și divinații zoologice. Leii sînt *pisici* grandioase, pentru că într-adevăr leul e o subdiviziune particulară a marii specii care cuprinde toate pisicile. Monstrul gata s-o devore pe Angelica nu e unul de operă, o figură de carton fără viață, ci un batracian enorm, rudă cu acele șopîrle fosile care s-au tîrît în mocirla și prin feriga mlaștinilor antedeluviene. Prin revelații de felul acesta, izbește și cel mai mic dintre tablourile sale. Goethe proceda la fel, și tot așa cei mai mulți oameni mari. Aproape toți cei ce-au vrut să-și deschidă, fie într-o știință, fie într-o artă, drum larg și glorios, au făcut să conveargă către această știință ori artă toate studiile care puteau avea vreo legătură cu ea. Au venit nu numai cu specialitatea lor, ci și cu totalitatea documentelor și informațiilor pe care reușiseră să le adune din toate părțile. Numai în felul acesta au ajuns să înțeleagă, să asimileze, să exprime complexitatea naturii și, drept urmare, să o regăsească, să o reproducă, să o refacă în arta lor. Căci nici o operă a naturii, animal sau plantă, nu e izolată ; e scăldată, muiată într-un val de influențe trecute și prezente. Astfel că cine vrea s-o picteze satisfăcător e silit să refacă în spirit creația respectivei plante sau respectivului animal, adică să descurce și să cuprindă această multiplicitate și încîlceală de diferite cauze încrucișate în toate abisurile trecutului și prezentului pentru a o forma și nutri.

De aceea, trebuie să lucrezi mereu toată ziua. Leonardo da Vinci avea, se zice, totdeauna asupra lui o cărțulie în care lua note, oricare ar fi fost obiectul ce-i apărea în cale. Își alcătuia un fel de magazin și avea în acest fel, ca să-l citățm pe marele nostru Balzac, „cămara totdeauna plină". Manuscrisele lui constituie treisprezece volume scrise deandoaselea, pentru a se sustrage privirii curioșilor. Prieteniile îi erau tot atît de alese cît și studiile. Se legase cu Marco-Antonio di Torre, filozof eminent care profesa la Paris, scria despre anatomie, și a aplicat cel dintîi în medicină doctrina lui Galenus. Leonardo făcu sub îndrumarea sa un volum de desene în creion roșu și în peniță, înfățișînd la început scheletul, apoi, rînd pe rînd, diversele învelișuri

Scanned with OKEN Scanner

ale mușchilor și tendoanelor. De asemenea, fu prietenul matematicianului Fra Luca Paciolo și desenă șaizeci de figuri pentru cartea acestuia *De divina proportione*. Proprile lui caiete conțin nenumărate plante și animale : maimuțe, șoareci, cămile, lei, catîri, măgari ; într-un cuvînt, toate studiile pe care le-ar face un naturalist, zoologul cel mai curios, cel mai persistent, cel mai neobosit. Voia să pătrundă orice figură și orice formă. În fine, spun biografii săi, „curiozitatea îi era atît de mare, încît, filozofînd asupra celor naturale, încercă să înțeleagă proprietățile plantelor, să urmărească și să observe mișcarea cerului, calea lumii, precum și venirile și plecările soarelui".

Însă ceea ce merită mai mult să fie reținut din căutările lui științifice, este spiritul cu totul modern în care sînt concepute. El e precursorul lui Bacon în științele experimentale. Acest mare edificiu sub care trăim noi astăzi, aceste solide cunoștințe de tot felul pe care se sprijină nu numai viața noastră speculativă, ci și cea corporală și practică, trebuie să-l recunoască drept întemeietor nu pe Galilei sau pe Bacon, ci pe Leonardo, care le-o luase înainte. Nu i-a lipsit decît să creeze o școală ; dar, cu toate că n-a generat o colonie de succesori în stare să-i continuie opera, nu rămîne mai puțin primul care, din inițiativa lui, a săpat tocmai acolo unde urma să se înalțe monumentul.

Opus obiceiului vremii sale, îi combate pe filozofii partizani ai autorității și laudă numai experiența. „Dacă eu nu știu, ca dînșii, să invoc autori, invoc un lucru mult mai mare și mai demn de a fi ascultat, experiența. Oamenii aceștia pășesc umflați și pompoși, îmbrăcați și înarmați nu cu ostenelile lor ci cu ale altora, iar mie nu-mi dau dreptul la roadele mele. Sînt inventator și ei mă ponegresc, n-o recunosc. Cu cît mai mult nu trebuiesc ei certați, ei care nu sînt inventatori, ci recitatori și trîmbițași ai operelor altora".

Sprijinit pe acest mare principiu, a făcut descoperiri uluitoare. Venturi, care în secolul trecut a descifrat numai o parte din manuscrisele rămase, a dat peste raționamente și teorii admise în știință abia după un veac. Așa, în mecanică, Leonardo cunoaște teoria forțelor aplicate oblic brațului de pîrghie, legile frecării, influența centrului de greutate asupra corpului în repaus ori în mișcare, aplicarea

Scanned with OKEN Scanner

principiului vitezelor virtuale la multe cazuri pe care analiza superioară le-a generalizat abia de curînd. În optică, descrie *camera optică* înaintea lui Porta, explică înaintea lui Maurolico imaginea soarelui, obținută din trecerea luminii printr-un orificiu poligonal. În hidraulică, inventează tot ce-a regăsit Castelli peste un secol, și nu numai atît. Explică cochiliile fosile prin retragerea mării ; premerge teoriei moderne a combustiei în respirație ; descoperă că scînteierea stelelor vine nu din ele însele, ci din ochiul nostru ; face tot felul de descoperiri privind canalele și fortificațiile ; inventează un compas de proporții cu centru mobil, un fel de higrometru pentru măsurarea densității și determinarea constituției aerului, o cască de înotător pentru pescuitorii de perle ; proiectează aripi și mașini de zburat, adaugă pendulei de orologiu limba ; în sfîrșit, nu e mașină pe care să n-o fi inventat. Și, din toate, trage consecințele. Citea Dante, Albertus Magnus, îl preocupa filozofia și cu siguranță cunoștea filozofii antici. Marile spirite ale epocii, Ficino, Poliziano, Pico della Mirandola și Lorenzo de Medici făceau eforturi de înviere a nobilei înțelepciuni antice ; fondaseră o academie platonică. Doamnele, chiar, cereau să li se explice doctrinele cele mai înalte ale lui Platon, deosebirea dintre pasiuni, scopul și principiile moralei, adevărata virtute, adevărata fericire. Cărturarii tălmăceau creștinismul în sensul platonizării lui maxime. Se vede din cartea lui Castiglione, *Curteanul*, cît erau de la modă speculațiile înalte și discuțiile subtile pe la curțile vremii ; Italia devenea elină și liber-cugetătoare. Nu ne putem deci împiedica să credem că Leonardo da Vinci, atît de mare iubitor al antichității, atît de curios, de gînditor, nu a rămas străin acestor căutări, și că, printre restauratorii marii culturi vechi, putem să-i apropiem numele, fără a aduce vreo injurie, de ale unor Ficino, Valla, Pico della Mirandola și Lorenzo de Medici.

III. OPERA

Să facem acum un mănunchi din toate aceste trăsături și să vedem cum s-a exprimat în operă felul acesta de spirit.

Scanned with OKEN Scanner

E vorba de un geniu complet, care are gust și iubire pentru natură în nemărginita ei diversitate ; și, mai mult, de un geniu nemaipomenit de gingaș, căutător de rafinamente și de tot ce e ales, aproape feminin. Din aceste două date se pot deduce mai toate caracteristicile picturii sale, și înainte de toate procedeele.

Felul său de a-și executa lucrările era foarte complicat, iar preparativele durau mult. „El începu multe și nu sfîrși nimic, spune Vasari, deoarece închipuirea îi punea în față greutăți atît de subtile și nemaiîntîlnite, încît cu mîinile, fie și cu unele desăvîrșit de pricepute, ținta nu putea fi atinsă". Niciodată n-a sfîrșit cu adunarea materialului, și-și petrecea viața în studii. Cînd zărea pe stradă cutare cap aparte, era în stare să-i umble pe urme o zi întreagă, gravîndu-și-l așa de bine în minte, că odată ajuns acasă îl desena ca și cum l-ar mai fi avut aievea dinaintea ochilor. Într-o zi, vrînd să facă un tablou cu țărani rîzînd, alese cîțiva pe care-i găsi potriviți, se împrieteni cu ei și. cu ajutorul amicilor săi, le oferi o petrecere. Așezîndu-se lîngă ei, începu să povestească cele mai nebunești și mai glumețe lucruri din lume, în așa fel că-i făcu să rîdă cu hohote. În acest timp, observînd cu mare atenție toate gesturile lor, și le imprimă în spirit, iar cînd oaspeții plecară, îi desenă atît de perfect, încît privindu-i rîdeai și tu cît rîseseră ei. În afară de asta, revenea necontenit la aceeași lucrare ; și rafina, inova chiar mijloacele materiale ale artei. În loc de a rămîne la vechile procedee care ne-au păstrat proaspete ca în prima zi picturile fraților Van Eyck și ale lui Antonello da Messina, își distila el însuși uleiurile și verniurile ; după un timp tabloul crăpa și pica fărămițîndu-se, ori se înnegrea. Astăzi, unele din pînzele lui și-au schimbat culoarea, de pildă *Madona din grota cu stînci,* altele nu mai au decît griuri și negruri, ca Mona Lisa ; altele seamănă a fi acoperite de o ceață. În fine, tot ca urmare a firii acesteia nemulțumite și căutătoare, tablourile îi sînt puține la număr, și măcar din acest punct de vedere opera nu ni-l înfățișează cum a fost el în totul.

Nu ne dă totuși mai puțin o idee înaltă, iar un singur tablou de-al său ar ajunge să ne arate întreaga profunzime a inventivității sale. Ceea ce-l distinge înainte de toate e modelarea topită pe care a descoperit-o el și pe care n-a

Scanned with OKEN Scanner

mai posedat-o nimeni în asemenea grad, exceptîndu-l pe Correggio. O realiza prin tonuri sumbre şi printr-o lumină vesperală în descreştere. Remarcaţi cît e de în armonie cu caracterul său procedeul acesta. Un suflet gingaş nu se poate învăţa cu modul reliefat şi tăios în care se complăceau Pollajuolo şi toţi anatomizanţii care ocupau pe atunci primul rang. Leonardo o declară apăsat: „Pictorii de la începuturi, spune el, nu se dădeau înapoi, pentru a-şi demonstra cunoştinţele anatomice, să scoată în afară toţi muşchii, astfel ca nudurile să semene a saci plini de nuci sau de napi. Anatomia trebuie cunoscută, dar numai pentru a reliefa muşchii în mişcare şi a-i lăsa pe ceilalţi în pace".

O natură aleasă ca a lui are nevoie înainte de orice de un spectacol blînd şi plăcut, de contururi înlesnite şi fluide; simţurile nu trebuie să-i fie lovite, ci mîngîiate. Tocmai această delicateţe naturală îi dezvăluie lui Leonardo ceva care scăpase tuturor înaintea lui. Chiar între cele mai învecinate obiecte, nu e lipsă niciodată un strat de aer care, interpus între ochiul nostru şi cel mai îndepărtat obiect, îl colorează pe acela într-o nuanţă albăstrie. Se cere deci o treptuire continuă a tonurilor pentru a marca treptuirea insesizabilă a planurilor. Însă n-o poţi obţine perfect decît înnegrind mult porţiunile întunecate şi intercalînd nuanţe de clar-obscur, două sau trei sute, între lumina deplină şi întunericul deplin. Ţi se desfăşură un fel de visare în spirit cînd observi umbrele acestea descrescînde, această gradaţie infinită, tonurile acestea întunecate în care obiectele-şi pierd asperitatea lor seacă, pentru a se rotunji, a se afunda şi a se topi cu o dulceaţă ce atinge suavul. Priviţi la Sfîntul Ion: e, tot în umbră, afară doar de o uşoară linie luminoasă ce merge de la frunte pînă la braţ. Micului Isus din tabloul *Sfintei Ana*, numai un umăr, un obraz şi o tîmplă îi răsar din întunecimea fluidă. Leonardo da Vinci era un mare muzician. Am putea găsi, eventual, în această atenuare şi în această creştere plină de grijă a culorii, în această vagă magie tulburătoare şi fermecătoare a clar-obscurului, un efect asemănător *crescendo*-ului şi *descrescendo*-ului marilor opere muzicale.

Aceeaşi delicateţe l-a dus la observaţii morale: a descoperit psihologia feţelor. A fost primul pictor care să fi observat urma patimilor pe faţa şi în întreaga înfăţişare a

Scanned with OKEN Scanner

omului. Înainte se cunoştea foarte bine un corp şi un caracter ; însă nu se ştia reda preschimbarea fugitivă a trăsăturilor feţei pricinuită de o emoţie. Leonardo a studiat cu adîncime acest aspect al artei sale : studiile sale în această privinţă erau nenumărate. Mai ales, a rămas de la dînsul o serie de caricaturi violente şi minuţioase care arată cît studiase el efectul expresiv al diminuării sau exagerării fiecărei trăsături. Sînt experienţe practicate cu creionul pe muşchi, nu mult deosebite de cele pe care dl. Duchenne (din Boulogne) le face azi cu ajutorul electricităţii. N-ai cum cunoaşte valoarea unui organ decît izolîndu-l şi exacerbîndu-i funcţia. Pentru a vă da seama de acest tip de descoperiri, priviţi comparativ *Cina* lui Leonardo da Vinci, pe a lui Giotto şi pe a lui Ghirlandajo. În a lui Giotto, apostolii sînt imobili, toţi la fel aşezaţi, cu bustul drept, cu figuri demne, însă despuiate de orişice emoţie. În *Cina* lui Ghirlandajo, cea de la mînăstirea San Marco din Florenţa, personajele au mai multă varietate : sînt portrete cît se poate de individualizate şi desăvîrşite ; însă cuvîntul Mîntuitorului : „Unul dintre voi mă va vinde", nu pare să aibă în ei vreun ecou ; nu tresar. Ghirlandajo a găsit douăsprezece personaje florentine şi le-a făcut să figureze în *Cina* lui ; le-a desenat şi drapat cu noblеţe, asta e tot. Dimpotrivă, la Leonardo da Vinci, cei doisprezece apostoli au cu toţii o atitudine şi o expresie datorită spuselor lui Hristos. Este unul care pare a zice : „Oare eu, Doamne ?" Şi îşi duce, într-un elan de indignare, mîinile la piept. Alţii îşi repetă între ei cuvîntul lui Hristos cu o expresie de bănuială şi de oroare ; un altul se apleacă întrebător către vecinul său, temîndu-se că n-a auzit bine. În sfîrşit, Iuda, în loc de-a se retrage, vrednic de milă şi dispreţ ca măruntul iudeu pipernicit al lui Giotto, aruncă o privire adîncă asupra adunării, pentru a vedea întrucît a fost pricepută vorba lui Hristos şi dacă e cumva primejduit el. Nu e cap în tot tabloul care să nu indice un caracter aparte şi să nu exprime o nuanţă de emoţie distinctă. Cu Leonardo sînt pentru prima oară fixate pe pînză accidentul, neprevăzutul, o clipă ori alta din cursul pasiunilor omeneşti ; nu mai aveţi doar reprezentarea unor personaje grave şi anatomic autentice, ci, lucru însemnînd cel din urmă progres şi limita

Scanned with OKEN Scanner

extremă a adevărului naturii, unduirea mereu alta a sentimentului care doar străbate sufletul şi în trecere îi dă viaţă.

Ce personaj convine ideal unui asemenea talent ? Pentru fiecare pictor e întotdeauna unul anume, iar figura pe care, voit sau nevoit, a ales-o şi a reprodus-o, îi exprimă mai bine decît oricare alta caracterul şi gustul. La Leonardo, tipul acesta care revine neîncetat e al unei făpturi senzitive, fine, aproape feminină, de o distincţie şi de o graţie neasemuite.

Priviţi, la Luvru, *Bachus*, dar mai cu seamă *Sfîntul Ioan*. Corpul e svelt şi elegant. Se răsuceşte într-o mişcare fermecătoare, ciudată, de cochetărie voluptuoasă, iar ochiul ne lunecă peste moile şi delicatele forme ale acestui nud. De n-ar avea în mînă crucea, l-ai lua drept un adolescent frumos din Platon. Însă e într-adevăr un bărbat ? E o femeie, un trup de femeie, sau cel mult unul de adolescent ambiguu, asemănător androginilor epocii imperiale, şi care, ca şi ei, par să anunţe o artă mai nouă, mai puţin sănătoasă, aproape bolnăvicioasă, pînă-ntr-atît avidă de perfecţiune şi fără limită doritoare de fericire, încît nu se mai mulţumeşte să atribuie bărbatului forţa, femeii gingăşia, ci, topind laolaltă şi multiplicînd, printr-un amestec straniu, frumuseţea celor două sexe, se pierde în visările şi căutările epocilor decadenţei şi imoralităţii. Comparaţi acest sfînt Ion cu tînărul simplu şi sănătos al lui Rafael, de la Florenţa, şi veţi percepe deosebirea. Şi nu e singura dată cînd a căutat Leonardo tipul acesta feminin ; Bachus al său îi e pe-aproape ; portretul lui Melzi, elevul său favorit, primul cap din marea lui carte de desene, are figura unei frumoase femei tinere ; multe desene şi studii indică acelaşi lucru. Şi cînd în altă parte rămîne la tipul viril, îl îmblînzeşte ; nu-l lasă niciodată forţei, ci graţiei, eleganţei, originalităţii alese. Figurile sale exprimă un suflet şi un spirit incredibile, sufocate de senzaţii. Pe lîngă ele, personajele lui Michelangelo nu sînt decît gladiatori eroici ; fecioarele lui Rafael, copile calme al căror suflet netulburat n-a trăit. Ale lui Leonardo da Vinci au atracţia nesfîrşitei sensibilităţi şi a inteligenţei înalte. Priviţi-i pudica şi fermecătoarea Leda, ochii ei plecaţi, mijlocul svelt, şi apoi prin contrast tragica zeiţă a lui Michelangelo. Priviţi, la Roma, *Vanitatea* : probabil că nimeni, cu cele cîteva tonuri şi contururi, n-a mai pus atîta simţire şi seducţie într-o figură omenească.

Scanned with OKEN Scanner

Am căutat să-mi dau seama de procedeul prin care ajunge la un atare nivel al expresiei ; iată ce dă, după mine, figurilor sale caracterul acela absolut unic și nemaiaflat de un altul. Întîi, n-au decît foarte puțină carne, deoarece carnea înseamnă viață animală și indică abundența hranei. Totul e în trăsături, care sînt cît se poate de marcate și fine, astfel că fața vorbește și gîndește prin fiece linie a ei. Nimic nu e lăsat vieții vegetative, totul o exprimă pe cea intelectuală. Pentru același motiv, culoarea strălucește cu pondere ; roșul și rozul, semne ale prosperității trupești, lipsesc aproape cu desăvîrșire. În sfîrșit, acele părți ale feței destinate acțiunilor pur animale sînt atenuate cît de mult cu putință. Bărbia și gura sînt foarte fine și micșorate ; buza superioară e foarte subțire ; bărbia ușor scobită și adesea îngustă, foarte diferită de aceea largă și pătrată a statuilor grecești, care le dă un aer de măreție și liniște, dar în același timp ceva energic și material. De altfel, Leonardo dăltuiește și reliefează obrazul în întregime, prin tot felul de umbre ce dau fiecărei trăsături o valoare deosebită ; adînciturі, iregularități apar și întrerup uniformitatea sculpturală ori luxurianta rotunjime a obrajilor. Totdeauna sapă și dezvăluie arcadele frunții ; lărgește cît se poate ochiul, organul expresiei și al vieții, adăugîndu-i *lui* vecinătatea feței. Foarte des, în *Vanitatea*, în *Bachus*, în *Sfîntul Ioan* și în multe studii, încoronează capul cu un păr minunat încrețit, cu necrezut de multe răsucituri, împletituri în tonul hiacintului, întrepătrunse și suprapuse, vegetație îmbelșugată și atrăgătoare ca ceva nemaivăzut și fabulos. Dar mai cu seamă expresia și surîsul sînt stranii. Cînd te oprești dinaintea acestor figuri, îți trebuie un timp pentru a ajunge la un schimb între tine și ele ; cu aproape toți ceilalți pictori schimbul se realizează mai repede ; cu Leonardo e altceva ; nu că simțirea lor e mai puțin marcată : dimpotrivă, transpiră prin înveliș ; însă e prea subtilă, prea completă, prea înafară și depărtată de comun, insondabilă și inexplicabilă ; e dublă și triplă, iar dincolo de gîndirea lor vădită deslușești confuz o lume de idei ascunse ca o gingașă vegetație necunoscută sub stratul adînc al unei ape străvezii. Zîmbetul lor misterios, al sfintei Ana, al Vanității, al sfîntului Ioan, al Giocondei, dau o tulburare și o neliniște vagă : surîsuri sceptice, licențioase, epicureice, încîntător de

Scanned with OKEN Scanner

fragede, arzătoare, ori întristate, cîte iscodiri, aspiraţii, descurajări mai descoperi în ele! Da, cîţiva oameni ai vremii, şi mai ales acesta, după atîtea căutări în toate ştiinţele, în toate artele, în toate plăcerile, se întorc din călătoria lor printre lucruri cu un nu ştiu ce suferind, chinuit, vitreg şi melancolic. Vă apar sub aceste diferite feţe fără a fi voit să se arate de-a binelea; vă stau în faţă cu o pornire de zîmbet ironic şi binevoitor, după un fel de văl. Cît de expresivă ar fi pictura, nu permite să străbată din ei decît graţia îngăduitoare şi geniul înalt; abia mai tîrziu şi reflectînd recunoşti în orbitele adînci, în pleoapele ostenite, în cutele imperceptibile ale feţei, moleşirea voluptăţilor infinite şi oboseala dorinţei nepotolite.

Dintre toţi pictorii vechi, Leonardo e cel mai modern; dintr-o dată a mers pînă la capătul naturalismului: nimeni n-a înţeles mai adînc complexitatea şi delicateţea naturii; nimeni n-a înfăţişat-o cu o tehnică mai savantă şi cu procedee mai complete. După cum în opera lui ştiinţifică şi-a depăşit epoca, a stăpînit metode, a presimţit adevăruri, a întrevăzut un sistem pe care noi de abia astăzi le limpezim cu greu, tot aşa în structura corpurilor şi capetelor sale, în fineţea şi mobilitatea fizionomiilor, în strania şi maladiva frumuseţe a expresiilor, a descoperit dinainte acele simţiri complexe, sublime, rafinate şi încîntătoare, pe care au ajuns să le exprime poeţii aleşi ai secolului nostru: vreau să spun superioritatea şi exigenţele creaturii prea gingaşe, prea nervoase, prea pline, căreia nu-i lipseşte nimic şi găseşte că asta înseamnă puţin.

Aceste intuiţii impregnează figurile lui Leonardo da Vinci. Nici Michelangelo, nici Correggio, nici Rafael nu-l vor depăşi.

(*Revue des cours littéraires*, 27 mai 1865)

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL I

1

Cea mai mare parte a locuitorilor din Ţările de Jos ţin de rasa aceea care, în secolul al V-lea, a invadat imperiul roman şi care, pentru prima oară atunci, şi-a cerut locul sub soare alături de popoarele latine. În anumite regiuni: Galia, Spania, Italia, ei n-au adus decît un număr de capi şi un adaos populaţiei primitive. În altele, ca Anglia şi Ţările de Jos, ei au izgonit, au distrus şi au înlocuit pe vechii locuitori, aşadar sîngele, păstrîndu-li-se curat sau aproape curat, mai curge încă şi astăzi în vinele oamenilor ce trăiesc pe acelaşi pămînt. Tot timpul evului mediu, Ţările de Jos erau numite Germania de Jos. Limbile belgiană şi olandeză sînt dialecte ale germanei şi, în afara districtului valon unde se vorbeşte o franţuzească stricată, ele constituie vorbirea populară a fiecărei regiuni.

Să vedem trăsăturile comune ale acestei rase germanice în întregimea ei şi deosebirile prin care e opusă popoarelor latine. Fiziceşte, observăm o carnaţie mai albă şi mai moale, ochi de obicei albaştri, adesea de albastrul faianţei, ori de un ton deschis, cu atît mai deschis cu cît înaintăm spre nord, în Olanda sticloşi cîteodată, păr blond ca firul cînepei şi la copii aproape alb; vechii romani încă se mirau şi spuneau că la germani copiii au păr de bătrîni. Obrazul îl au de un trandafiriu încîntător, al fetelor gingaş nespus, al băieţilor tineri şi uneori chiar al vîrstnicilor rumenit şi aprins, dar cel mai adesea, în pătura lucrătorilor şi în anii maturităţii, l-am găsit palid, de culoarea napului şi, în Olanda, ca brînza, ba chiar şi ca brînza veche. Trupul le e cel mai adesea înalt, dar cioplit ca din topor sau în-

Scanned with OKEN Scanner

desat, greoi şi fără eleganţă. Tot aşa, trăsăturile feţei sînt de predilecţie iregulare, asta mai cu seamă în Olanda, reliefate, cu pometii ieşiţi şi fălcile bine marcate. În genere, finetea şi nobletea sculpturale lipsesc. Rar veţi întîlni figuri armonioase ca acele atît de plăcute ochiului şi des întîlnite la Toulouse ori la Bordeaux, ca acele capete frumoase şi mîndre ce abundă în cîmpia Florenţei şi a Romei ; veţi găsi mai curînd trăsături izbitoare, întruniri incoerente de forme şi tonuri, puhăviri bizare ale cărnii, caricaturi în natură. Luîndu-le ca opere de artă, aceste figuri vii ar trăda, prin desenul lor mai necorect şi mai puţin strîns, o mînă îngreuiată şi fantască.

Dacă le observăm acum trupul în acţiune, îi vom afla însuşirile şi nevoile animalice mai grosolane decît la latini ; materia şi masa par să predomine asupra mişcării şi sufletului ; e lacom şi carnasier chiar. Comparaţi pofta de mîncare a unui englez sau a unui olandez cu a unui francez sau a unui italian ; amintească-şi cei dintre dumneavoastră care au vizitat o ţară sau cealaltă, mesele de pe unde au fost găzduiţi şi cantităţile de hrană, de carne mai cu seamă, pe care le îngurgitează liniştit şi de mai multe ori pe zi un locuitor al Londrei, Rotterdamului ori Anversului ; în romanele englezeşti se mănîncă mereu, iar eroinele cele mai simţitoare, către sfîrşitul celui de-al treilea volum, au consumat nenumărate tartine cu unt, ceşti de ceai, bucăţi de pasăre şi sandwichuri. Contribuie şi climatul ; sub pîcla nordului n-ai cum subsista, ca un ţăran de rasă latină, cu o strachină de supă, sau cu o bucată de pîine muiată în mujdei, sau cu o farfurie doar pe jumătate plină de macaroane. Din acelaşi motiv, germanului îl plac băuturile tari. Şi Tacitus o remarcase, iar Lodovico Guicciardini, un martor ocular al celui de-al XVI-lea secol, pe care vi-l voi cita nu numai o dată, spune vorbind de belgieni şi olandezi : „Mai toţi sînt înclinaţi către beţie şi sînt pătimaşi cu viciul acesta ; se umplu de băutură seara, şi cîteodată de cu ziuă.“ Astăzi, în America şi în Europa, în cele mai multe ţări germanice, excesul de băutură e păcatul naţional ; jumătate din sinucideri şi din bolile mintale au această sursă. Şi la oamenii rezonabili, fie ei chiar de condiţie mijlocie, plăcerea de a bea e foarte mare ; în Germania şi în Anglia, nu e deloc ruşine pentru un om bine crescut să se scoale de la masă

cu un început de beţie ; din cînd în cînd, se îmbată de-a binelea ; la noi, dimpotrivă, e o pată ; la italieni, o ruşine în toată puterea cuvîntului ; în Spania ultimului secol, denumirea de beţiv era o injurie pe care un duel nu ajungea s-o spele : provoca o lovitură de cuţit. Nimic de felul acesta într-o ţară germanică. Aci berăriile atît de căutate şi de numeroase, nenumăratele localuri cu băuturi tari şi bere de tot soiul trădează gustul public. Intraţi la Amsterdam într-una din aceste cîrciumioare pline cu poloboace lustruite, unde se dau peste cap unul după altul pahare de rachiu alb, galben, verde, brun, adesea iuţit cu ardei ori piper. Aşezaţi-vă spre nouă seara la vreo berărie din Bruxelles, la una din mesele acelea de lemn întunecat împrejurul cărora se-nvîrt vînzătorii de crabi, de covrigi săraţi şi de ouă răscoapte ; priviţi-i pe cei paşnic aşezaţi, de unii singuri, uneori cîte doi, însă mai totdeauna în tăcere, fumînd, mîncînd şi bînd lungi înghiţituri de bere, din timp în timp încălzindu-se şi cu cîte-un păhărel de tărie ; veţi înţelege prin simpatie marea senzaţie de căldură şi de plenitudine animală pe care o gustă singurateci, fără nici o vorbă, pe măsură ce hrana solidă şi băutura supraabundentă înnoiesc în ei substanţa umană şi tot corpul participă la bunăstarea stomacului mulţumit.

Rămîne să mai arătăm o ultimă trăsătură a înfăţişării lor, cea care-i izbeşte în chip deosebit pe meridionali, anume încetineala şi felul greoi al impresiilor şi mişcărilor. Un tuluzan, neguţător de umbrele la Amsterdam, aproape mi se azvîrli în braţe auzindu-mă că vorbesc franţuzeşte, şi timp de un sfert de oră a trebuit să-i ascult plîngerile. Pentru un temperament vioi ca al său oamenii locului erau de netolerat : „ţepeni, de gheaţă, fără nici o simţire, sarbezi şi spălăciţi, adevăraţi napi, domnule, adevăraţi napi !“ Şi, ce-i drept, pălăvrăgeala şi soiul expansiv creau un contrast. Îţi pare, cînd li te adresezi, că ei nu pricep de la bun început, sau că maşinăria exprimării lor are nevoie de timp ca să pornească ; vezi un ghid de muzeu ori un slujbaş cum stau cu gura căscată cîte un minut pînă a-ţi răspunde. La cafenea, în vagoane, nepăsarea şi imobilitatea feţei sînt bătătoare la ochi ; pe ei nu-i încearcă, spre deosebire de noi, nevoia de a se mişca, de a intra în vorbă ; pot să nu se urnească ore întregi, singuri cu gîndurile lor sau cu pipa.

Scanned with OKEN Scanner

La o soarea din Amsterdam, doamnele împodobite ca niște cadre, nemișcate cum ședeau în fotolii, păreau statui. În Belgia, Germania, Anglia, fețele țăranilor ne par lipsite de viață, stinse sau amorțite. Unul din amicii mei, întorcîndu-se de la Berlin îmi spunea: „Oamenii aceia au cu toții ochi morți". Fetele, și ele, au un aer naiv și adormit. De mai multe ori m-am oprit la vitrina unei prăvălii privind fața trandafirie, liniștită, candidă a unei madone medievale ocupată cu moda; în sudul nostru și în Italia, unde ochii unei fetișcane au aerul că discută cu scaunele în lipsa unui interlocutor mai ca lumea, unde gîndul, în clipa cînd izvorăște, se și exprimă pentru început în gesturi, e tocmai invers. În țările germanice, căile senzației și ale expresiei par obturate; tot ce e delicatețe, emoție și agilitate pare cu neputință; un meridional nu suportă stîngăcia și neîndemînarea; și acesta era felul spontan de a judeca al tuturor francezilor noștri în războaiele Revoluției și Imperiului.

Cu privire la ce spuneam, toaleta și mersul sînt indiciile cele mai bune, în special dacă ne oprim asupra clasei mijlocii sau a celei de jos. Comparați fetele cochete de la Roma și de la Bologna, de la Paris și de la Toulouse, cu marile păpuși mecanice pe care le vedeți la Hampton Court [1]) duminica, umflate și țepene, purtînd eșarfele lor violete, mătăsurile lor țipătoare, centuri de aur, și în fine etalîndu-și tot luxul acela emfatic.

Îmi aduc aminte, chiar acum, două sărbători, una la Amsterdam, unde se înghesuiau țărăncile bogate din Friza, avînd înfundate pe cap bonete plisate deasupra cărora se înălțau convulsiv pălării semănînd a cabriolete, în timp ce, venind pe frunte și pe tîmple, două plăci de aur, un fronton de aur și cîrlionți tot de aur, încadrau fețele lor palide și nelalocul lor; alta la Freiburg în Brisgau, unde țărăncile, sprijinite pe picioarele lor solide, nu se așezau niciuna și, rămase astfel, cu niște priviri vagi, ofereau ochilor mei costumul lor național: fuste negre, roșii, verzi, violete, în cute țepene ca ale statuilor gotice, bluze umflate și-n față și-n spate, mîneci bufante, umplute pe dinăuntru asemeni unor plăpumioare, talii strînse aproape subțioară, păr de un gal-

[1]) Hampton Court — palat celebru la 18 km de Londra, construit de cardinalul Wolsey pe vremea lui Henric al VIII-lea. Regina Victoria l-a deschis publicului.

Scanned with OKEN Scanner

ben șters și adus pe creștetul capului, cocuri prinse în scufițe brodate cu aur și argint deasupra cărora cîte-o pălărie bărbătească își înalța pana portocalie, încoronare heteroclită a unor trupuri din topor și care sugerează întrucîtva imaginea unor stîlpi spoiți din gros. — Pe scurt, în această rasă, animalul uman e mai întîrziat și mai necioplit decît în cealaltă ; ești ispitit să-l judeci inferior atunci cînd îl compari cu italianul, cu francezul din sud, atît de sobri, prompți și care, cît se poate de firesc, știu să vorbească, să converseze, să-și joace în gesturi gîndirea, să aibă gust, să atingă eleganța, și care, la fel cu provensalii secolului al XII-lea și cu florentinii celui de-al XIV-lea, sînt ca de cînd lumea cultivați, civilizați, împliniți.

Nu trebuie totuși să cedezi acestei prime păreri ; ea ne prezintă doar o față a lucrurilor ; mai e una care o însoțește pe prima, așa cum lumina e însoțită cu umbra. Finețea și precocitatea popoarelor latine au multe urmări rele : creează nevoia senzațiilor agreabile. De aici, exigența pe tărîmul fericirii. Popoarelor acestora le trebuie plăceri numeroase, felurite, tari sau subtile, amuzamentul conversațiilor, grațiile politeței, satisfacerea vanităților, senzualitatea dragostei, încîntările noutății și ale neprevăzutului, simetriile armonioase ale formelor și frazelor ; se pomenesc ușor la porțile retoricii, devin cu ușurință diletanți, epicurei, voluptuoși, libertini, galanți și mondeni. În cele din urmă, acestea sînt viciile prin care li se corupe ori li se sfîrșește civilizația ; le veți vedea apărînd în declinul vechii Elade și vechii Rome, în Provența secolului al XII-lea, în Italia celui de-al XVI-lea, în Spania celui de-al XVII-lea și în Franța celui de-al XVIII-lea. Temperamentul lor mai iute afinat îi duce mai iute la rafinament. Caută să guste senzațiile alese ; nu se pot mulțumi cu cele terne ; sînt ca niște oameni care, obișnuiți cu portocalele, aruncă cît colo morcovii și napii ; și totuși din morcovi, napi și alte legume insipide e alcătuită viața de obicei. În Italia exclama o înalta doamnă, mîncînd o înghețată delicioasă : „Ce rău îmi pare că nu e și ăsta un păcat !“ În Franța spunea un înalt senior, vorbind despre un diplomat șiret : „Cine nu l-ar adora ? E doar atît de vicios !“ — Pe de altă parte vivacitatea impresiilor și promptitudinea acțiunii fac din ei improvizatori ; sînt prea repede și prea violent excitați de atingerea lucrurilor, pînă

Scanned with OKEN Scanner

la a-şi uita de datorie şi raţiune, pînă la lovitura de cuţit în Italia şi Spania, pînă la focul de armă în Franţa, de aceea prea puţin apţi de aşteptare, supunere şi ordine. Pentru a reuşi în viaţă, trebuie să ştii să rabzi, să te plictiseşti, să faci şi să desfaci, iar s-o iei de la capăt şi să continui, fără ca valul mîniei ori elanul închipuirii să întrerupă sau să schimbe direcţia sforţărilor de zi de zi. La urma urmei, dacă pui faţă-n faţă însuşirile lor şi mersul curent al vieţii, îl găseşti pe acesta mult prea mecanic, prea dur şi prea monoton pentru ele, iar pe ele mult prea vii, delicate şi strălucitoare pentru el. Totdeauna, la capătul cîtorva veacuri, dezacordul acesta iese la iveală în civilizaţia lor ; ei pretind prea mult de la cursul lucrurilor şi, prin nepotrivirea atitudinii, nu obţin nici măcar ce e cu putinţă.

Acum, înlăturaţi aceste daruri fericite şi, drept urmare, înclinaţiile acestea de nedorit ; imaginaţi-vă, deasupra corpului încet şi greoi al germanului, un cap bine orînduit, o inteligenţă întreagă, şi vedeţi ce decurge. Avînd impresii mai potolite, omul astfel clădit va fi mai aşezat şi mai chibzuit. Odată ce are o nevoie mai scăzută de senzaţii agreabile, va putea face lucruri plicticoase fără a se plictisi. Simţurile fiindu-i mai călite, va prefera formei fondul şi decorului exterior adevărul lăuntric. Cum e mai puţin prompt, e şi mai puţin pradă nerăbdării, izbucnirilor nesupuse judecăţii ; are legătură în idei şi poate persista în treburi cu termen îndepărtat. Pe scurt, la el inteligenţa e mai stăpînă, deoarece ispitele din afară sînt mai mici, iar răbufnirile dinăuntru rare : judecata domneşte mai lesne cînd înlăuntru e ascunsă mai puţină revoltă şi cînd numărul asalturilor din afară e mic. Într-adevăr, consideraţi popoarele germanice astăzi şi în tot cursul istoriei lor. Înainte de toate, sînt cele mai muncitoare din lume ; din acest punct de vedere, în lucrurile spiritului, nimeni nu-i egalează pe nemţi : erudiţie, filozofie, cunoaşterea celor mai rebarbative limbi, muncă editorială, dicţionare, colecţii, clasificări, cercetări de laborator, tot ceea ce în oricare ştiinţă e roboteală plictisitoare şi neîmbietoare, însă preparatorie şi obligatorie, lor le este propriu ; cu o răbdare şi o dăruire admirabile, ei ciioplesc poate pietrele edificiului modern. În cele materiale, englezii, americanii, olandezii fac aceeaşi treabă. Aş vrea să vă arăt un lucrător de stofe sau un ţesător englez în ac-

Scanned with OKEN Scanner

ţiune : e un automat perfect care lucrează de dimineaţă pînă seara fără o clipă de distragere, în cea de-a zecea oră la fel de bine ca în prima. Dacă în acelaşi atelier se află muncitori francezi, apare un contrast izbitor : aceştia nu ştiu să se conformeze ordinelor stereotipe ale maşinii ; devin repede neatenţi şi osteniţi : iată de ce, pînă la sfîrşitul zilei, au produs mai puţin : în loc de o mie opt sute de broşe, nu aduc decît o mie două. Capacitatea descreşte cu cît te laşi mai la sud : un provensal, un italian au nevoia să vorbească, să cînte, să danseze ; foarte uşor sînt gata să hoinărească şi să-şi facă de cap, preţ pentru care se mulţumesc tot atît de uşor cu un singur rînd de haine roase. La ei acasă lenevia pare naturală şi chiar demnă de cinste. *Viaţa nobilă*, trîndăvia omului care, pentru a-şi păzi onoarea, nu munceşte, trăieşte cum apucă şi nu rareori posteşte, a fost plaga Spaniei şi Italiei în ultimele două secole. Dimpotrivă, la aceeaşi epocă, flamandul, olandezul, englezul, neamţul şi-au făcut o glorie din a se chivernisi cu toate cele utile ; repulsia instinctivă ce-l face pe omul simplu să fugă de oboseală, vanitatea copilăroasă ce-l face pe omul cultivat să se vrea altfel decît muncitorul cu braţele, au dat înapoi la contactul cu bunul simţ şi cu judecata lor.

Aceeaşi judecată şi acelaşi bun simţ întemeiază şi menţin la ei diversele instituţii ale societăţii, şi în primul rînd căsătoria. Ştiţi că la popoarele latine nu prea e respectată : în Italia, în Spania, în Franţa, teatrul şi romanul şi-au găsit totdeauna în adulter subiectul principal ; cel puţin, literatura îşi alege acolo pasiunea drept erou şi îi dăruie toată simpatia, acordîndu-i toate drepturile. Dimpotrivă, în Anglia, romanul este înfăţişarea iubirii cinstite şi o laudă a căsătoriei ; în Germania galanteria nu e bine văzută nici măcar de studenţi. În ţările latine se iartă sau e tolerată, ba uneori şi aprobată. Supuşenia matrimonială şi monotonia casnică par acolo greu de îndurat. Ispita simţurilor e din cale afară de pătrunzătoare ; jocurile închipuirii sînt prea bruşte ; spiritul îşi toarnă un vis plin de încîntări, de plutiri şi extazuri sau barem un roman de senzualitate vie şi variată ; pe urmă, la prima ocazie, valul acumulat se revarsă răsturnînd toate digurile datoriei şi legii. Aruncaţi-vă ochii asupra Spaniei, Italiei şi Franţei secolului al XVI-lea ; citiţi nuvelele lui Bandello, comediile lui Lope, povestioa-

Scanned with OKEN Scanner

rele lui Brantôme, şi ascultaţi în acelaşi timp remarcile făcute de Guicciardini, un contemporan, asupra moravurilor din Ţările de Jos: „Au groază de adulter... Femeile sînt peste măsură de cuminţi, deşi lăsate în toată libertatea.“ Fac vizite şi chiar călătoresc singure, fără a le vorbi cineva de rău; îşi ajung pentru a se feri de vreo primejdie. De altfel sînt gospodine; îşi iubesc casa. Nu demult, un olandez bogat şi nobil îmi enumera mai multe femei tinere din familia sa, care nu vruseseră cîtuşi de puţin să vadă Expoziţia universală şi ca atare rămăseseră acasă, cît timp soţii şi fraţii lor veniseră să stea la Paris. O fire atît de calmă şi sedentară răspîndeşte din plin fericirea în viaţa unui cămin; prin felul potolit al curiozităţilor şi poftelor, ascendentul gîndurilor pure creşte; cînd nu te plictiseşti să fii mereu împreună cu una şi aceeaşi persoană, amintirea jurămîntului de credinţă, simţul datoriei, respectul de tine însuţi învinge uşor ispitele care, altundeva, triumfă fiind mai puternice. — Voi spune acelaşi lucru şi despre alte spete de asociaţii, mai ales despre asociaţia liberă. Aceasta e foarte anevoie de practicat, pentru ca mecanismul să funcţioneze neîntrerupt şi fără piedici, se cere ca oamenii ce o compun să aibă nervi calmi şi să se lase stăpîniţi de scop. Eşti obligat să ai răbdare în timpul unui *meeting*, să suporţi contrazicerea şi chiar defăimarea, să-ţi aştepţi rîndul la cuvînt, să răspunzi moderat, să înduri de douăzeci de ori în şir acelaşi raţionament ornat cu cifre şi documente pozitive. Trebuie să nu azvîrli ziarul cînd încetează de-a mai fi interesantă politica, să nu discuţi şi să nu perorezi de dragul artei, să nu te răscoli contra şefilor de cum au devenit nesuferiţi, după moda din Spania şi din alte părţi; de altfel dumneavoastră cunoaşteţi o ţară unde guvernul a fost răsturnat deoarece era prea puţin activ şi naţiunea „se plictisea“. La popoarele germanice, inşii se asociază nu pentru a vorbi, ci pentru a acţiona; politica e o treabă care se cade să ducă la bune rezultate; de aceea, acolo, o impregnează spiritul de afaceri, cuvîntul nu e decît un mijloc; oricît de îndepărtat, efectul e ţinta. Dînşii se subordonează acesteia şi sînt plini de deferenţă pentru persoanele ce o reprezintă. Lucru unic, aici cei care guvernează se bucură de respectul celor guvernaţi; cînd primii sînt răi, li se rezistă, însă legal,

răbdător şi, dacă instituţiile păcătuiesc, sînt îndreptate puţin cîte puţin, fără a fi sfărîmate. Ţările germanice sînt patria guvernămîntului parlamentar şi liber : iată-l stabilit astăzi în Suedia, Norvegia, Anglia, Belgia, Olanda, Prusia, pînă şi în Austria ; coloniştii care desţelenesc Australia şi vestul Americii îl implantează odată cu ei înşişi ; cît de brutali ar fi aceşti noi veniţi, el prosperă totuşi acolo fără întîrziere şi persistă fără greutate. Îl întîlnim chiar de la începuturile Belgiei şi Olandei ; bătrînele cetăţi ale Ţărilor de Jos erau republici, şi s-au menţinut aşa, în pofida suzeranilor feudali, tot evul mediu. Asociaţia liberă se stabileşte şi se menţine acolo fără sforţări şi din prima clipă, cea măruntă ca şi cea mare şi în cea mare. Prin secolul al XVI-lea dăm în fiecare oraş şi chiar orăşel peste societăţi de arche-buzieri şi de retori ; s-au numărat mai mult de două sute. Şi în Belgia de azi înfloresc nenumărate societăţi similare : pentru tras cu arcul, pentru coruri, pentru porumbei, pentru păsări cîntătoare. În Olanda, particulari uniţi de bună voie se îngrijesc de caritatea publică. A acţiona în grup fără ca cineva să oprime pe altcineva, iată un talent prin excelenţă germanic ; e acelaşi talent care îi face atît de eficienţi în cele materiale : a te potrivi cu răbdare şi reflexiune legilor naturii fizice şi umane, pentru ca în loc să-i mergi în răspăr, să tragi foloase.

Şi dacă trecem de la acţiune la speculaţie, altfel spus la felul de a concepe şi a imagina lumea, găsim şi aci amprenta acestui geniu reflexiv şi nu prea senzual. Popoarele latine au un gust foarte viu pentru exterior şi pentru partea decorativă a lucrurilor, pentru înfăţişarea pompoasă care bucură simţurile şi e pe placul vanităţii, pentru ordinea logică, simetria vizibilă, întocmirile frumoase, într-un cuvînt pentru formă. Cu totul altfel, popoarele germanice mai degrabă s-au apropiat de firea intimă a lucrurilor, de adevărul însuşi, adică de fond. Instinctul îi fereşte de ispitele aparenţei, îi îndeamnă la înălţarea pînzelor, la surprinderea lumii ascunse, fie ea respingătoare şi tristă, la a nu ocoli sau masca nici un amănunt, fie el vulgar şi urît. Dintre douăzeci de activităţi bizuite pe acest instinct, două îl dezvăluie în toată lumina lui, implicînd o foarte marcată opoziţie între formă şi fond : acestea sînt literatura şi religia. Literaturile popoarelor latine sînt clasice şi se leagă mai mult sau mai puţin de poezia elină, de eloc-

Scanned with OKEN Scanner

venţa romană, de renaşterea italiană, de secolul lui Ludovic al XIV-lea ; ele purifică şi înnobilează, înfrumuseţează şi selectează, ordonează şi proporţionează. Ultima lor capodoperă e teatrul lui Racine, pictor al felului princiar de a fi, al convenienţelor curţii, al personajelor mondene, al spiritelor cultivate, maestru al stilului oratoric, al compoziţiei savante, al eleganţei literare. Dimpotrivă, literaturile germanice sînt romantice, avînd drept prim izvor *Edda* şi străvechile *saga* nordice ; capodopera lor cea mai înaltă e teatrul lui Shakespeare, adică reprezentarea crudă şi integrală a vieţii reale, cu toate detaliile ei atroce, mîrşave şi searbede, cu toate instinctele ei sublime şi bestiale, cu tot relieful întregii naturi umane desfăşurat nouă într-un stil cînd familiar pînă la trivialitate, cînd poetic pînă la lirism, totdeauna liber de orice regulă, incoerent, excesiv, dar incomparabil de apt în a transfera sufletelor, caldă încă şi fremătătoare, pasiunea al cărei răcnet e. Să se observe concomitent religia, şi anume în momentul decisiv în care popoarele Europei sînt chemate a-şi alege credinţa : secolul al XVI-lea. Cei ce au parcurs documentele originale ştiu despre ce era vorba atunci, care preferinţe secrete i-au menţinut pe unii în calea cea veche şi care i-au împins pe ceilalţi în cea nouă. Popoarele latine au rămas catolice pînă la unul, deloc n-au vrut să iasă din vadul obişnuinţelor spirituale proprii ; au fost credincioase tradiţiei, au rămas supuse autorităţii ; erau mişcate de exteriorul sensibil, de pompa cultului, de frumoasa întocmire a ierarhiei bisericeşti, de ideea majestuoasă a unităţii şi perpetuităţii catolice ; au dat o însemnătate capitală riturilor, înfăptuirilor exterioare, actelor vădite prin care se manifestă pioşenia. Dimpotrivă, aproape toate naţiunile germanice au devenit protestante ; dacă Belgia, deşi înclina spre Reformă, a fost împiedicată, asta numai prin forţă, datorită victoriilor lui Farnese, morţii şi fugii atîtor familii protestante, şi unei crize morale particulare pe care o veţi întîlni în biografia lui Rubens. Celelalte popoare germanice au subordonat cultul exterior cultului intim ; au făcut să consiste salvarea în convertire şi în simţirea religioasă a inimii ; au făcut să se încovoaie autoritatea oficială a bisericii în faţa convingerii personale a individului ; prin această întîietate a fondului, forma a devenit accesorie, iar cultul, practicile, riturile s-au împuţinat pe potrivă. Vom vedea curînd că, în arte, aceeaşi

Scanned with OKEN Scanner

opunere a instinctelor a produs un contrast analog de gust şi de stil. Pînă atunci să ne mulţumim cu surprinderea caracterelor fundamentale ce disting cele două rase. Dacă cea de-a doua, comparată cu cea dintîi, prezintă o formă mai puţin sculpturală, pofte mai grosolane şi un temperament mai greoi, oferă totuşi, prin liniştea nervilor săi şi prin sîngele-i rece, un mai mare acces la inteligenţa pură ; gîndirea ei, mai puţin abătută din drum de plăcerea simţurilor, de bruscheţea improvizaţiilor, de iluzia frumuseţilor exterioare, ştie să se nimerească mai bine lucrurilor, cînd pentru a le înţelege, cînd pentru a le stăpîni după voie.

2

Această rasă, astfel dotată, a fost diferit pecetluită conform diferitelor medii în care şi-a dus traiul. Semănaţi mai multe grăunţe ale aceleiaşi specii vegetale în pămînturi şi la temperaturi deosebite ; lăsaţi-le să încolţească, să crească, să dea fructe, să se înmulţească nedefinit fiecare pe locul său, atunci fiecare se va adapta respectivului loc şi veţi avea mai multe varietăţi ale aceleiaşi specii, cu atît mai distincte cu cît contrastele diverselor climate vor fi fost mai mari. La fel şi cu istoria rasei germanice în Ţările de Jos : zece secole de trai pe acelaşi pămînt şi-au dat roadele ; către sfîrşitul evului mediu, recunoaştem în ea, pe lîngă firea înnăscută, una însuşită.

Ne e deci necesar să observăm pămîntul şi aerul ; în lipsa unei călătorii, aruncaţi-vă ochii măcar pe o hartă. În afara districtului muntos din sud-est, Ţările de Jos sînt o cîmpie îmbibată ; au format-o prin aluviuni trei fluvii mari, Meusa, Rinul şi Escaut-ul, apoi multe altele mici. Adăugaţi afluenţii, lacurile, numeroasele mlaştini ; regiunea e o scurgere de ape mari, care sosind încetinesc, ori, pentru că nu mai au înclinaţia trebuitoare, zac. Săpaţi ori unde vreţi o gaură şi veţi da de apă. Dacă priviţi peisajele lui Van der Neer, veţi avea o idee de ce înseamnă aceste vaste fluvii lenevite care, în

preajma mării, au o leghe lărgime. Dorm în albia lor înglodate, ca un uriaş peşte lipicios şi neted, lucind molîu, cu tonurile unor solzi şterşi ; adesea cîmpia e mai joasă ca ele şi nu mai are cum se apăra decît prin diguri de pămînt ; le simţi gata să se reverse ; spinările lor aburesc într-una, şi noaptea, sub lună, ceaţa îndesită acoperă toată cîmpia cu umezeala ei albăstrie. Urmaţi-le pînă la mare. Acolo o altă apă şi mai violentă, înălţată zilnic la vremea fluxului, încheie opera celei dintîi. Marea nordului e ostilă omului. Amintiţi-vă *Digul de ţăruşi* al lui Ruysdael şi închipuiţi-vă furtunile dese care bîntuie cu valurile roşcate şi cu monstruoasele lor coame de spumă îngusta fîşie de pămînt plat, încă dinainte pe jumătate sub apa gurii lărgite a fluviilor. Un brîu de insule, cîteva de mărimea unei jumătăţi de departament, dovedeşte pe toată lungimea coastei acest act de strangulare al apelor fluviale, precum şi asaltul apelor marine : Walcheren, Bevelandul nordic şi cel sudic, Tholen, Schouven, Vorn, Beyerland, Texel, Vlieland, altele încă. Cîteodată oceanul pătrunde şi naşte mări înlăuntru, ca a Harlem-ului, sau golfuri adînci, ca Zuyderzee. Dacă Belgia e toată o aluviune pe care au întins-o fluviile, Olanda nu e decît un morman de glod în mijlocul apelor. Mai adăugaţi acestei neîndurări a solului temperatura nemiloasă şi veţi fi ispitiţi să conchideţi că ţara nu e sortită omului, ci păsăretului împiciorongat şi castorului.

Cînd au venit aci să se aşeze primele triburi germanice, era şi mai rău. Pe vremea lui Cezar şi a lui Strabon nu era nimic altceva decît o pădure mlăştinoasă ; noii veniţi socoteau că vor putea zbura din arbore în arbore fără a atinge pămîntul prin toată Olanda. Stejarii dezrădăcinaţi, care picau în fluvii, constituiau plute, ca azi pe Mississipi, şi lunecau lovind flotele romane. În fiecare an Wahal, Meusa şi Escaut se revărsau acoperind pînă departe solul neted. În fiecare an furtunile de toamnă înceau insula Batavilor ; faţa coastelor olandeze se schimba mereu. Ploaia era necontenită, iar ceaţa de nestrăbătut, ca în America rusă ; ziua nu ţinea decît trei-patru ceasuri. Un strat gros de gheaţă acoperea Rinul în fiecare an. Totdeauna civilizaţia, deştelenind pămîntul, îndulceşte clima ; Olanda sălbatică avea pe atunci clima Norvegiei. Patru veacuri după năvălire, Flandra se mai numea încă „Pădurea fără de sfîrşit şi fără de milă". În

Scanned with OKEN Scanner

1197, locurile numite Waes, care astăzi sînt o grădină de zarzavaturi, erau necultivate, iar pe călugări îi atacau lupii. În secolul al XIV-lea, mai rătăceau încă prin Olanda herghelii de cai sălbatici. Marea încălca pămîntul. Gand era în secolul al IX-lea port la mare, tot așa Thérouanne, Saint Omer și Bruges în al XII-lea, Dam în al XIII-lea, Ecluse în al XIV-lea. Cînd privești Olanda pe vechile hărți n-o mai recunoști. [1]) Și astăzi locuitorii sînt siliți să-și apere pămîntul împotriva fluviilor și mării. În Belgia, malul oceanului e mai scăzut decît marea în flux ; marșa cîștigată astfel cu timpul, își desfășoară întinsele cîmpii argiloase, ogorul ei cleios, bătînd în violet, între niște diguri care și acum sînt uneori surpate. În Olanda pericolul e și mai mare, orice e viu îți pare acolo nesigur. De treisprezece veacuri încoace, s-au numărat, în medie, la șapte ani cîte o mare inundație, afară de cele mici : 100.000 de persoane au fost înecate în 1230, 80.000 în 1287, 20.000 în 1470, 30.000 în 1570, 12.000 în 1717. În 1776, în 1808, în 1825, și chiar mai aproape de noi, s-au înregistrat dezastre asemănătoare. Golful Dollard, larg de 12 kilometri și lung de 35, Zuyderzee, cu o suprafață de 44 leghe pătrate, sînt invazii ale mării datînd din secolul al XIII-lea. Pentru a se proteja Friza, au trebuit 22 leghe de stîlpi înfipți pe trei șiruri în fundul apei, fiecare din ei costînd cîte 7 florini. Pentru apărarea coastei Harlem-ului a trebuit un dig de granit norvegian lung de 8 kilometri, înalt de 40 de picioare și înfundat la 200 de picioare sub valuri. Amsterdam, care numără 260.000 de locuitori, este în întregime clădit pe stîlpi a 30 de picioare cîteodată. Toate așezările de orașe și sate în Friza sînt construcții artificiale. Se consideră că lucrările de apărare dintre Escaut și Dollard au costat șapte miliarde și jumătate. Cu prețul acesta trăiesc oamenii în Olanda ; și, cînd ai zărit din Harlem sau din Amsterdam enormul talaz galben cum clipocește și îmbrățișează cît vezi cu ochii subțirateca-i limită de noroi, îți spui că, orișicît, aruncînd monstrului această hrană, omul scapă destul de ieftin. [2])

[1]) Michiels, *Istoria picturii flamande*, T. I, p. 230 ; și Schayes, *Țările de Jos înainte și după stăpînirea romană*. (N.a.)

[2]) Vezi. Alph. Esquiros, *Neerlanda și viața neerlandeză*, 2 vol. in 8 (N. a.)

Scanned with OKEN Scanner

Acum, imaginaţi-vă în această mlaştină vechile triburi germanice, pescari şi vînători, rătăcind pe luntri de piei tăbăcite, în zăbune de piele de focă, şi calculaţi, dacă puteţi, efortul pe care au trebuit să-l facă barbarii aceştia pentru a-şi fabrica un sol locuibil şi a se preface într-un popor civilizat. Oameni cu un altfel de caracter n-ar fi reuşit ; prea era mediul neprielnic. În condiţii similare, seminţiile inferioare ale Canadei şi Americii Ruse au rămas sălbatice ; alte seminţii bine dotate, Celţii Irlandei şi ai Scoţiei de Sus n-au ajuns decît la obiceiuri cavalereşti şi la legende poetice. Se cereau capete chibzuite, în stare să supună senzaţia ideii, să îndure cu răbdare necazul şi osteneala, să-şi poruncească jertfe şi munci cu gîndul la roade îndepărtate ; pe scurt, o rasă germanică : vreau să spun oameni făcuţi să se întovărăşească, să sufere, să lupte, să reînceapă şi să îmbunătăţească fără odihnă, să îndiguiască fluviile, să pună mării piciorul în prag, să sece solul mlăştinos, să folosească vîntul, apa, netezimea pămîntului, noroiul argilos, să sape canale, să-şi înjghebe nave, mori, cărămidării, turme, industria, negoţul. Cum greutăţile erau uriaşe, inteligenţa s-a dăruit toată victoriei ; s-a înturnat toată în partea aceasta, aşadar şi cu spatele la rest. A subsista, a se adăposti, a se îmbrăca, a mînca, a se feri de frig şi umezeală, a-şi aduna toate cele de trebuinţă, a se îmbogăţi : la altceva n-aveau nici cît ai clipi timp să viseze ; spiritul a devenit cu totul pozitiv şi cu totul practic. Imposibil, într-o ţară ca asta, să filozofezi nemţeşte, să călătoreşti printre himerele fanteziei şi sistemele metafizicii. [1]) Eşti iute readus pe pămînt ; prea e universală chemarea la acţiune, prea urgentă şi prea fără zăbavă ; de gîndeşti, în slujba faptelor gîndeşti. Subt această constrîngere de secole se structurează caracterul, ce era obişnuinţă ajunge instinct ; forma, la părinte cîştigată, la copil o aflăm moştenită ; muncitor, industriaş, comerciant, om de afaceri, gospodar, om de bun simţ pur şi simplu, fiecine este din naştere şi neforţat ceea ce străbunii lui au fost prin necesitate siliţi să fie. [2])

[1]) Alfred Michiels, *Istoria picturii flamande*, T. I. p. 238. Acest prim volum conţine multe idei generale, toate demne de atenţie. (N.a.)

[2]) Prosper Lucas, *Despre ereditate*, şi Darwin, *Despre selecţia naturală*. (N.a.).

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, spiritul acesta pozitiv s-a pomenit calm. Comparat altor naţiuni din aceeaşi matcă şi al căror spirit nu e mai puţin practic, omul Ţărilor de Jos ni se arată mai echilibrat şi mai uşor de satisfăcut. Nu dăm la el peste patimi aprinse, peste vocaţia de luptător, peste voinţa crispată, peste instinctele de buldog, peste orgoliul grandios şi sumbru împlîntate englejilor de trei cutropiri definitive şi de supravieţuirea seculară a conflictului politic. Tot atît de puţin peste nelinişte şi peste nevoia exagerată de acţiune, împlîntate Americanilor din Statele Unite de uscăciunea aerului, de bruscele alternări ale căldurii şi frigului, de electricitatea supraabundentă. Dînsul trăieşte într-un climat umed şi uniform, care destinde nervii, dezvoltă temperamentul limfatic, moderează revoltele, izbucnirile şi ardoarea sufletului, îndulceşte asprimea pasiunilor şi înclină firea către sensibilitate şi bună dispoziţie. Aţi mai întîlnit efectul acesta al climatului cînd am alăturat geniul şi arta veneţienilor, geniului şi artei florentine. În cazul de faţă şi evenimentele au venit să ajute climatului, istoria a lucrat în acelaşi sens cu fiziologia. Oamenii ţării acesteia n-au avut de suferit, ca vecinii lor de peste Canalul Mînecii, două sau trei invazii, cutropirea de către un întreg popor, saxoni, danezi, normanzi instalaţi pe pămîntul lor ; n-au moştenit ura, pe care împilarea, împotrivirea, îndîrjirea, sforţarea prelungă, războiul, la început deschis şi violent, apoi surd şi legal, le-au transmis generaţiilor. Din cele mai vechi timpuri, îi aflăm ocupîndu-se, ca în secolul lui Plinius, cu producerea sării, „întovărăşiţi, după vechiul lor obicei, pentru a face cultivabile terenurile mlăştinoase“ [1]), liberi în ghildele lor, revendicîndu-şi independenţa, drepturile, privilegiile imemoriale, preocupaţi în primul rînd de pescuitul pe scară mare, de comerţ şi industrie, denumindu-şi oraşele porturi ; pe scurt, aceiaşi pe care îi găseşte şi Guicciardini în secolul al XVI-lea, „foarte doritori de cîştig şi cu luare aminte la profit“, fără însă ca nevoia aceasta de a-şi purta de grijă să aibă ceva febril sau nesăbuit. „Firea lor e liniştită şi cu desăvîrşire aşezată. Se bucură precauţi şi după cum se cuvine de avere şi de alte bunuri lumeşti, şi nu se tulbură cu uşurinţă, ceea ce se vede întîi şi-ntîi în vorbirea şi înfăţişarea lor. Nu sînt prea aplecaţi

[1]) Moke, *Obiceiurile şi datinele belgienilor*, 111, 113. (N.a.).

Scanned with OKEN Scanner

către mînie şi nici prea mîndri ; convieţuiesc ca oameni de treabă, şi mai cu seamă au inima uşoară şi sînt veseli". După dînsul, ei n-au o ambiţie neiertătoare şi nemărginită. Mulţi dintre ei îşi părăsesc destul de tineri afacerile, plăcîndu-le să clădească, să-şi acorde răgazuri, să trăiască. Toate împrejurările fizice şi morale, geografia şi politica, prezentul şi trecutul, au dus la acelaşi lucru, adică la dezvoltarea unei însuşiri şi unei înclinaţii în defavorul altora : îndemînare în toate, cumînţenie a inimii, minte practică şi dorinţi limitate ; ştiu să amelioreze lumea reală şi, odată mulţumiţi, nu mai caută nimic dincolo de ea.

Într-adevăr, judecaţi-le opera : prin împlinirile şi lacunele ei, aceasta dovedeşte concomitent marginile şi virtuţile spiritului lor. Marea filozofie atît de firească în Germania, marea poezie atît de înfloritoare în Anglia, le-au fost străine. Nu ştiu să uite lumea sensibilă şi interesele pozitive pentru a se dărui speculaţiei pure, a urma îndrăznelilor logicii, a despica firul în patru analizînd, a se afunda în adîncimile abstracţiunii. Ignoră acele agitaţii ale inimii, acele izbucniri ale simţirilor zăvorîte, care imprimă stilului un accent tragic, şi acea fantazie hoinară, acele visuri dulci sau sublime care, străpungînd ieftinătăţile vieţii, deschid privirilor un nou univers. La ei, nici un filozof de înaltă speţă ; Spinoza al lor e un evreu elev al lui Descartes şi al rabinilor, solitar, desprins, de un altfel de geniu şi de o altă rasă. Niciuna din cărţile lor n-au devenit europene, ca ale lui Burns, ca a lui Camoëns, date totuşi de popoare la fel de mici. Unul numai dintre autorii lor a fost citit de toţi oamenii secolului său, Erasmus, literat fin, care însă a compus în latină şi care, prin educaţie, gusturi, stil, idei, intră în familia umaniştilor şi eruditilor Italiei. Bătrînii poeţi olandezi, spre exemplu Iacob Cats, sînt moralişti gravi, cu cap, cam înceţi, care laudă bucuriile domestice şi viaţa de familie. Poeţii flamanzi ai secolelor al XIII-lea şi al XIV-lea îşi anunţau auditoriul că nu vor înfăţişa povestiri cavalereşti, ci adevărate ; pun în versuri sentinţe practice sau evenimentele timpului. Aşazisele lor camere de retorică au încercat mult şi bine să cultive şi să răspîndească poezia, dar degeaba ; nici un talent nu şi-a nutrit pe calea asta vreo operă mare şi frumoasă. Li se naşte un cronicar ca Chatelain, un pamfletar ca Marnix de Sainte-Aldegonde ; însă naraţiunea lor păstoasă

Scanned with OKEN Scanner

e umflată ; iar elocinţa lor supraîncărcată, brutală şi crudă, aminteşte, fără a o egala, culoarea abundentă, felul greoi dar energic al picturii lor naţionale. Astăzi au o literatură aproape nulă. Singurul romancier, Conscience, deşi îndeajuns de bun observator, ne apare şi destul de împiedecat şi vulgar. Cînd te duci acolo şi le citeşti ziarele, măcar pe cele netipărite la Paris, îţi pare că ai picat în provincie sau şi mai rău. Polemica e grosolană, florile de stil veştede, gluma trasă de păr, vorbele de spirit tocite ; totul nu e decît o jovialitate ordinară şi o furie ordinară ; caricaturile şi ele ne par nătîngi. Dacă vrei să determini partea lor de contribuţie la edificiul gîndirii moderne, găseşti că, răbdători, metodici, ca nişte muncitori buni şi cinstiţi ce sînt, au cioplit şi ei cîteva pietre. Pot veni cu o savantă şcoală de filologie, cea din Leyda, cu jurisconsulţi ca Grotius, naturalişti şi medici ca Leuvenhoeck, Swammerdam şi Boerhaave, fizicieni ca Huyghens, cosmografi ca Ortelius şi Mercator ; în fine, un contingent de specialişti utili, cîtuşi de puţin însă spirite creatoare, dintre acelea care deschid noi şi originale orizonturi sau îşi toarnă concepţiile în forme frumoase ce se impun întregii lumi. Ei au lăsat naţiunilor vecine rolul împlinit de Maria cea visătoare la picioarele lui Isus ; şi l-au păstrat pe al Martei : în secolul al XVII-lea au dat catedre erudiţilor protestanţi exilaţi din Franţa, au dat o patrie gîndirii libere persecutate în toată Europa, editori pentru toate cărţile de ştiinţă şi de polemică ; mai tîrziu şi-au pus la dispoziţia întregii noastre filozofii din secolul al XVIII-lea tipografiile ; în cele din urmă, la dispoziţia întregii literaturi moderne, librarii, autorii de prescurtări şi chiar pe cei de contrafaceri. Din toate acestea ei trag foloase : căci cunosc limbile, citesc, sînt instruiţi ; instruirea e şi ea o achiziţie, o aprovizionare tot atît de bună ca altele. Însă la asta rămîn, şi nici operele lor vechi, nici cele moderne nu manifestă nevoia şi facultatea de a contempla lumea abstractă dincolo de lumea sensibilă şi lumea imaginară dincolo de lumea reală.

Dimpotrivă, au excelat întotdeauna şi excelează încă în artele numite utile. „Printre transalpini, spune Guicciardini, întîii care au făcut stofe de lînă au fost ei". Pînă în 1404, erau singurii în stare a le ţese şi a le fabrica ; Anglia le furniza lîna ; englezii încă nu ştiau decît să crească şi să tundă oile. La sfîrşitul secolului al XVI-lea, fapt unic în

Scanned with OKEN Scanner

Europa, „aproape toți, pînă și țăranii, știau scrie și citi: cea mai mare parte cunosc chiar temeiurile gramaticii". Astfel găsim „camere de retorică", adică niște societăți de vorbire frumoasă și de reprezentații teatrale, pînă și în tîrgurile mai mici. Ceea ce indică gradul de perfecție la care își ridicaseră civilizația. „Au, spune Guicciardini, un dar și o îndemînare a lor de născocire a tot soiul de mașinării ieftine și potrivite ușurării, scurtării, sfîrșirii grabnice a tuturor treburilor, fie și a celor de bucătărie". La drept vorbind ei sînt, alături de italieni, primii care au atins în Europa prosperitatea, bogăția, securitatea, libertatea, confortul și toate binefacerile pe care le atribuim epocii moderne. În secolul al XIII-lea, Bruges echivala Veneția; în secolul al XVI-lea, Anvers era capitala industrială și comercială a Nordului. Guicciardini nu mai prididește cu laudele; într-adevăr, l-a apucat încă neatins și în floare, înaintea cumplitului asediu din 1585. În secolul al XVII-lea, Olanda, rămasă liberă, ia pentru o sută de ani locul deținut azi în lume de Anglia. Degeaba a picat Flandra în mîinile spaniolilor, a fost călcată de toate războaiele lui Ludovic al XIV-lea, a fost dată Austriei, a servit drept cîmp de bătălie războaielor revoluției franceze: ca Italia și Spania tot n-a ajuns; prosperitatea mijlocie pe care o păstrează, străbătînd mizeria invaziilor succesive și despotismul neîndemînatic, denotă energia și vivacitatea bunului său simț, fecunditatea muncii sale neprecupețite.

Astăzi, dintre toate țările Europei, Belgia e aceea care, proporțional cu suprafața, hrănește cei mai mulți locuitori: de două ori cît Franța; cel mai populat dintre departamentele noastre, cel nordic, e o bucată cucerită de Ludovic al XIV-lea tot de la ei. Apropiindu-te de Lille și Douai ai și văzut cum se desfășoară nelimitat de jur împrejur marea grădină plată, pămîntul rodnic și adînc împestrițîndu-se cu pale gălbii de grîu, cîmpurile de mac și de sfeclă cu foaia grea, din plin nutrită de un cer jos, umed, în care plutesc aburii. Între Bruxelles și Malines începe bărăganul, doar ici-colo dungat de cîte-un șir de plopi, sau tăiat de șanțuri umede și de hotare, între ele cu turme păscînd tot anul, depozit inepuizabil, întîi de pășune, apoi de lapte, brînză și carne. Regiunea Waes, cu Gand și Bruges drept centre,

Scanned with OKEN Scanner

e „pămîntul clasic al agriculturii", îngrăşat cu tot ce se adună din toate împrejurimile şi cu bălegar adus din Zeelanda. La fel, Olanda nu e decît o păşune, cultură naturală care, în loc de a slei solul, îl tot înnoieşte şi dă proprietarilor ei produsele cele mai bogate, preparînd consumatorului hrana cea mai întăritoare. În Olanda, la Buicksloot, sînt văcari milionari, şi dintotdeauna, în ochii unui străin, Ţările de Jos au părut patria ospeţelor şi a munţilor de mîncare. Dacă vă întoarceţi privirile de la munca agricolă la cea industrială, veţi întîlni pretutindeni aceeaşi artă a exploatării şi folosirii lucrurilor. La ei obstacolele s-au prefăcut în auxiliare. Solul acesta era neted şi îmbibat : l-au folosit ca atare pentru a-l acoperi cu o reţea de canale şi de căi ferate ; nicăieri în Europa căile de comunicaţie şi de transport nu sînt mai numeroase. Duceau lipsă de lemn : au săpat în măruntaiele pămîntului, şi minele de huilă din Belgia sînt tot atît de bogate cît cele din Anglia. Fluviile îi necăjeau cu revărsările, lacurile interioare le furau din teritoriu : au secat lacurile, au îndiguit fluviile şi au profitat de aluviunile grase, de lentele depuneri de humă pe care marile ape curgătoare sau stătătoare le întinseseră pe pămîntul lor. Canalele îngheţau : pe patinele lor făceau iarna cinci leghe la oră. Îi ameninţa marea : după ce au zăgăzuit-o, s-au servit de ea ca să intre în comerţ cu toate naţiunile. Vîntul alerga în voie pe faţa netedă a ţării şi pe oceanul furtunos : l-au folosit ca să-şi umfle pînzele corăbiilor, ca să-şi rotească aripile morilor. În Olanda veţi zări la fiece cotitură de drum cîte una din aceste enorme zidiri, înaltă de o sută de picioare, înarmată cu tot felul de angrenaje, maşinării, pompe, pentru eliminarea prea-plinului apelor, pentru fierăstruirea grinzilor, pentru făcut uleiul. De pe un vas cu aburi, trecînd prin dreptul Amsterdamului, îţi apare cît vezi cu ochii o imensă pînză de păianjen, o ţesătură fragilă, nelămurită şi complicată, catarge de vase, aripi de mori, care încing orizontul cu nenumăratele lor raze. Impresia rămasă e aceea a unei ţări preschimbate din cap pînă-n picioare de munca şi priceperea omului, cîteodată întrutotul fabricată, pînă la a deveni confortabilă şi productivă.

Să înaintăm mai mult, să ne apropiem de om şi să ne oprim întîi la ce ne sare în ochi de la bun început : locuinţa lui. Nici urmă de piatră în ţara asta ; n-aveau decît un

Scanned with OKEN Scanner

pămînt lipicios, bun numai pentru a-şi îngloda oamenii şi caii picioarele. Dar au avut ideea de a-l coace, şi dintr-odată cărămida, olanele, cele mai bune mijloace împotriva umidităţii, sînt în mîna lor. Găsiţi clădiri bine gîndite şi plăcute la vedere, ziduri roşii, brune, roze, strălucitor spoite, faţade albe şi lăcuite, cîteodată împodobite cu flori şi animale sculptate, cu medalioane şi colonete. În oraşele vechi, casa îşi are adesea pinionul ei ornat cu arcade, cu crengi simetric modelate, cu reliefuri fel de fel, toate în vîrf cu vreo măciulie, o pasăre, un bust ; ea nu e ca în oraşele noastre o prelungire a casei vecine, un compartiment abstract al uriaşei cazărmi, ci un lucru aparte, avînd un caracter al său, personal, laolaltă interesant şi pitoresc. Nimic mai bine întreţinut şi mai curat : la Douai, şi cei mai săraci îşi zugrăvesc casa pe dinafară şi pe dinăuntru anual, iar pe zugravi trebuie să-i angajezi cu şase luni înainte. La Anvers, la Gand, la Bruges, şi mai ales în oraşele mici, cele mai multe faţade par mereu făcute chiar atunci, sau împrospătate ieri. Peste tot se spală şi se mătură. În Olanda grija e îndoită şi exagerată. De la cinci dimineaţa vezi slujnicele spălînd trotuarul. În împrejurimile Amsterdamului satele par decoruri de operă bufă, cît sînt de puricate şi de spilcuite. Dai peste grajduri de vaci, cu parchet ; nu intri decît în papuci ori în saboţi anume puşi la intrare ; o urmă de noroi ar scandaliza, cu atît mai mult un gunoi ; vacilor li se înalţă coada cu o sforicică tocmai la timp, pentru a nu se umple cumva. Vehiculelor le e interzisă intrarea în sat ; trotuarele de cărămidă şi de faianţă albastră sînt mai fără de cusur ca la noi un vestibul. Toamna, copiii adună frunzele căzute pe străzi şi le vîră în găuri anume pregătite. Oriunde, în cămăruţele asemănătoare cabinelor de vas, ordinea şi aşezarea lucrurilor sînt chiar ca pe un vas. Se spune că la Broeck fiece casă are o cameră principală în care nu se intră decît odată pe săptămînă pentru ştergerea şi lustruirea mobilelor, pentru ca îndată după aceea să fie ermetic închisă ; într-o ţară atît de umedă, o pată face pe loc un mucegai stricător sănătăţii ; omul constrîns la o curăţenie meticuloasă, se deprinde cu ea, îi simte nevoia şi, pînă la urmă, tirania. Însă v-ar face plăcere să vedeţi în cea mai umilă dugheană din ultima străduţă a Amsterdamului butoaiele ei brune, tejgheaua imaculată, scăunaşele bine şterse, totul la locul său, strîmtul spaţiu

Scanned with OKEN Scanner

atît de bine utilizat, dispunerea savantă și comodă a tuturor ustensilelor. Remarca și Guicciardini „casele lor curate, frumoase, bine gospodărite, mulțimea mobilelor, ustensilelor, obiectelor casnice, toate minunat întreținute în ordine și strălucind, mai mult decît în oricare altă țară". Trebuie să vezi ce înseamnă confortul apartamentelor, mai ales în casele burgheze : covoare, pînze cerate pentru parchet, cămine economice și călduroase de fier sau de faianță, perdele întreite la ferestre, geamuri sclipind de curățenie, vase cu flori roz și plante verzi, multe bibelouri indicînd gustul sedentar și făcînd plăcută viața de interior, oglinzi astfel așezate încît reflectă trecătorii și fața schimbătoare a străzii. Fiecare amănunt ascunde înlăturarea unui inconvenient, satisfacerea unei trebuințe, asigurarea unei mici plăceri, o precauție ; într-un cuvînt, domnia universală a muncii prevăzătoare și a bunului trai minuțios.

Iar omul e într-adevăr cum îl dezvăluie activitatea sa. Astfel înzestrat și pregătit, se bucură de viață și știe cum. Pămîntul rodnic îi dă o hrană bogată, carne, pește, legume, bere, rachiu ; mănîncă, bea din gros și, în Belgia, pofta germanică de mîncare rafinîndu-se fără a scădea, devine sensualitate gastronomică. Bucătăria e savantă, perfectă chiar la pensiuni ; acestea, cred eu, sînt cele mai bune din Europa. Există un hotel în Mons, la care vin sîmbăta locuitorii orășelelor vecine anume pentru o masă cu bucate alese. Vinul le lipsește, dar îl aduc din Germania și Franța, lăudîndu-se cu cele mai bune soiuri franțuzești ; după ei, noi nu ne tratăm vinurile cu respectul meritat ; trebuie să fii belgian pentru a le îngriji și savura cum se cuvine. Nu este hotel mai acătării să nu aibe o provizie variată și aleasă, asortiment care-i face gloria și-i aduce mușteriii. În tren lesne lunecă discuția asupra meritelor unor beciuri rivale. Cutare negustor chibzuit are în cramele lui cu nisip douăsprezece mii de sticle bine clasate : biblioteca sa. Cutare primar al nu știu cărui orășel olandez are un poloboc de Johannisberg autentic, recoltat într-un an din cei buni, și polobocul acesta e un adaos la respectabilitatea stăpînului său. La ei, cineva care dă o masă știe să înșiruie vinurile în așa fel încît nu te satură, ci bei cît de mult. În privința plăcerilor auzului și văzului se pricep tot atît de bine ca și în ale burții. Iubesc muzica din instinct, în timp ce noi numai prin educație. În secolulal XVI-lea sînt

Scanned with OKEN Scanner

fruntea muzicienilor Europei ; Guicciardini spune că instrumentiştii şi cîntăreţii lor au căutare la toate curţile creştinătăţii ; în străinătate profesorii lor fac şcoală, iar compoziţiile lor sînt lege. Şi azi, marele dar muzical, aptitudinea de a cînta pe mai multe voci, se întîlnesc chiar la oamenii din popor ; minerii îşi au societăţilor lor corale ; am ascultat muncitori din Bruxelles şi din Anvers, călăfătuitori şi mateloţi din Amsterdam, cîntînd în cor fără greş, la lucru sau întorcîndu-se seara acasă, pe străzi. Nici unui oraş belgian mare nu-i lipseşte o garnitură de clopote, cocoţată într-un turn,şi care la fiece sfert de oră să nu bucure cu armoniile stranii ale sonorităţilor metalice urechile meseriaşului lucrînd la bancul său, ori ale burghezului în prăvălia sa. Tot aşa primăriile, faţadele caselor, chiar şi paharele cele vechi plac ochilor prin ornamentaţia lor complicată, linia lor arcuită, prin felul original şi cîteodată fantasc în care au fost concepute. Mai adăugaţi şi culorile tari sau bine potrivite ale zidurilor de cărămidă, bogăţia de tonuri brune şi roşii, pusă în valoare de alb, a acoperişurilor şi faţadelor ; indiscutabil, oraşele Ţărilor de Jos sînt în felul lor tot atît de pitoreşti ca şi cele italiene. Au iubit dintotdeauna chermesele, serbările în cinstea lui Gayant [1]), defilările corporaţiilor, parada şi desfăşurarea vestmintelor şi stofelor ; vă voi arăta pompa de-a dreptul italiană a primirilor şi ceremoniilor în secolul al XV-lea şi al XVI-lea. Au, în privinţa bunului trai, gust delicat pe cît le e pofta de mare, şi fără abatere, în linişte, fără entuziasm şi agitaţie, culeg toate armoniile agreabile ale bucatelor gurii, ale băuturii, ale sunetelor, culorilor şi formelor ce nasc în mijlocul prosperităţii şi belşugului lor precum dintr-un sol gras lalelele. Toate acestea înseamnă un bun simţ cu răsuflarea cam scurtă şi cu o fericire cam pămînteasca ; un francez ar începe să caşte curînd, însă ar păcătui ; civilizaţia aceasta pe care o vede îndopată şi vulgară are un merit unic : este sănătoasă ; oamenii care trăiesc aici au ceea ce nouă ne lipseşte mai mult, înţelepciunea, şi o răsplată nouă nemaicuvenită, mulţumirea.

[1]) Gayant (variantă a termenului „géant"-gigant) : personaj legendar. Anual i se consacră în oraşul Donai o sărbătoare devenită celebră. Gayant, înalt de 8 m., apare costumat tradiţional, alături de soţie, aceasta înaltă de 7 m., şi de cei trei copii ai lor, ceva mai scunzi.

Scanned with OKEN Scanner

Iată deci planta umană a locului ; ne rămîne să vedem arta acesteia, floarea ei. Numai una din tulpini a dat o floare deplină : pictura, care se dezvoltă atît de minunat, firesc, în Ţările de Jos, şi care la celelalte naţiuni germanice avortează ; iar temeiul acestui preţios privilegiu e de căutat tocmai în caracterul naţional pe care l-am constatat.

Pentru a pricepe şi iubi pictura, ochiul trebuie să simtă formele şi culorile, să aibă plăcerea de a vedea un ton în preajma altuia, fără nici o educaţie sau ucenicie prealabile, să fie fraged în privinţa senzaţiilor vizuale ; cel ce va fi pictor trebuie să fie apt a se uita pe sine însuşi dinaintea bogatei consonanţe a unui roşu şi a unui verde, dinaintea degradării unei luminozităţi care se întunecă preschimbîndu-se, dinaintea unei mari bucăţi de mătase ori de satin care, după frîngerile, după surpările, după valurile sale mai înalte sau mai scunde, mai apropiate între ele sau mai depărtate, capătă reflexe opaline, vagi luciri, albăstrimi imperceptibile. Ochiul, ca şi gura, e un rafinat al gustului, iar pictura constituie pentru el un festin nobil. Iată pentru ce nici Germania, nici Anglia n-au avut pictură. În Germania, dominarea prea puternică a ideilor pure n-a permis sensualitatea ochiului. Prima lor şcoală, cea din Colonia, a pictat nu corpuri, ci suflete mistice, pioase şi simţitoare. Marele artist german al secolului al XVI-lea, Albrecht Dürer, a putut el mult şi bine să-i cunoască pe maeştrii italieni, nu păstrează totuşi mai puţin formele disgraţioase, cutele unghiulare, urîtele lui nuduri, coloritul său fără strălucire, figurile sălbatice, triste sau umbrite ; fantezia stranie, adîncul sentiment religios, nelămuritele intuiţii filozofice care-i străbat opera, ne arată un spirit căruia forma nu-i ajunge. Priviţi la Luvru un mic Isus de Wohlgemuth, maestrul său, şi o Evă de Lucas Cranach, contemporanul său : veţi simţi că oamenii care grupau cum grupau şi făceau asemenea trupuri erau născuţi pentru teologie, nu pentru pictură. Şi astăzi încă ei preţuiesc lăuntricul, nu înfăţişarea ; Cornelius şi şcoala de la München consideră principală ideea, execuţia secundară ; maestrul concepe, elevul pictează ; opera lor, numai simbol şi filozofie, are drept scop atragerea reflexiunii spec-

Scanned with OKEN Scanner

tatorului asupra unor înalte adevăruri morale sau sociale. În acelaşi sens, Overbeck are un scop edificator şi predică ascetismul sentimental ; iarăşi în acelaşi sens, Knauss e un atît de îndemînatec psiholog, încît tablourile lui sînt idile sau comedii. Iar englezii, pînă în secolul al XVIII-lea, nu fac nimic altceva decît să aducă de aiurea tablouri şi pictori străini. În această ţară, temperamentul e prea militant, voinţa prea crispată, spiritul prea utilitar, omul prea împietrit, prea vîrît în treburi şi surmenat pentru a întîrzia asupra frumoaselor şi finelor nuanţe ale culorilor şi a se delecta cu ele. Pictorul lor naţional, Hogarth, n-a făcut decît caricaturi morale. Alţii, ca Wilkie, îşi pun penelele în slujba definirii caracterelor şi sentimentelor ; chiar în peisaj, tot sufletul îl pictează ; obiectele corporale nu sînt pentru ei decît indiciu şi sugestie. Ceea ce se vede şi la cei doi mari peisagişti ai lor, Constable şi Turner, de asemeni la cei doi mari portretişti ai lor, Gainsborough şi Reynolds. Astăzi cel puţin, coloritul lor este de o brutalitate ţipătoare şi desenul de o minuţie literală. Numai flamanzii şi olandezii au iubit formele şi culorile pentru ele însele, sentiment ce mai ţine şi azi : pitorescul oraşelor şi aerul plăcut al interioarelor o dovedesc, iar anul trecut la Expoziţia universală aţi putut vedea că adevărata artă, pictura liberă de intenţii filozofice şi de divagaţii literare, în stare să mînuiască forma fără servilitate şi culoarea fără barbarisme, nu mai subsista nicăieri altundeva decît la ei şi la noi.

Graţie acestei înzestrări naţionale, în cel de-al XV-lea, cel de-al XVI-lea şi cel de-al XVII-lea secol, cînd circumstanţele istorice deveniseră prielnice, au putut avea, faţă-n faţă cu Italia, o mare şcoală de pictură. Însă, fiindcă erau germani, şcoala lor a urmat calea germanică. Ceea ce distinge rasa lor de rasele clasice, este, cum am mai văzut, că preferă formei fondul, adevărul-adevărat împodobirii frumoase, lucrul real, complex, iregular, natural, celui potrivit, esenţializat, curăţit şi modificat. Instinctul acesta, a cărui însemnătate pentru religia şi literatura lor aţi constatat-o, le-a diriguit şi arta, dar mai cu seamă pictura.

„Marea semnificaţie a şcolii flamande, spune foarte bine D-l Waagen [1]), provine de acolo că această şcoală, străină

[1]) *Manual de istorie a picturii*, t. I. p. 79 (N.a.)

de orişice influenţă, ne relevă contrastul dintre sentimentele rasei greceşti şi cele ale rasei germane, cele două columne ale civilizaţiei în lumea antică şi în lumea modernă. Pe cînd grecii căutau să idealizeze nu numai concepţiunile lumii ideale, ci chiar şi portretele lor, simplificînd formele şi accentuînd trăsăturile cele mai importante, primii flamanzi, dimpotrivă, au făcut portrete din personificările ideale ale Fecioarei, apostolilor, profeţilor, martirilor, şi s-au sforţat să reprezinte cît mai exact micile amănunte ale naturii. În timp ce grecii exprimau detaliile peisajului, ale rîurilor, fîntînilor, arborilor, în forme abstracte, flamanzii au creat o şcoală realistă, o **şcoală a peisajului. Sub acest unghi, întîi germanii, apoi en**glezii, le-au urmat drumul". Priviţi într-un muzeu de stampe toate operele de origină germanică, de la Albrecht Dürer, Martin Schongauer, fraţii Van Eyck, Holbein şi Lucas de Leyda, pînă la Rubens, Rembrandt, Paul Potter, Jan Steen şi Hogarth ; dacă vă e plină imaginaţia de nobilele forme italiene sau de elegantele forme franceze, ochii vă vor fi şocaţi, cu greu vă veţi găsi punctul de vedere nimerit, vă va părea adesea că artistul urmăreşte dinadins urîtul. Adevărul este că el nu e respins de trivialităţile şi neaşteptatul vieţii. Orînduirile simetrice, mişcarea lesnicioasă şi calmă, proporţiile armonioase, sănătatea şi repeziciunea membrelor goale, deloc nu le pricepe ca fireşti. Cînd flamanzii secolului al XVI-lea s-au apucat să înveţe de la italieni, n-au reuşit decît să-şi altereze stilul original. Şapte decenii de imitaţie sîrguincioasă s-au produs doar avortoni hibrizi. Această lungă perioadă de insucces, situată între două lungi perioade strălucite, mărturiseşte şi limitele şi virtuţile propriilor aptitudini originale. Ei nu ştiau să simplifice natura ; aveau nevoie să o reproducă toată. Nici nu se gîndeau să o concentreze în nud, dădeau o importanţă egală tuturor aspectelor sale, peisaje, edificii, animale, vestminte, accesorii de tot felul [1]). Nu

[1]) În această privinţă, judecata lui Michelangelo e foarte instructivă : „În Flandra, spunea el, se pictează de preferinţă ceea ce se numeşte peisagiu şi multe figuri răspîndite prin el... Lipseşte şi raţiunea, şi arta ; nicio simetrie, nicio grijă în alegere, nicio măreţie... Dacă spun atîta rău despre pictura flamandă, n-o fac pentru că ar fi în întregime proastă, dar ea vrea să redea la perfecţie atîtea lucruri dintre care şi unul singur ar ajunge prin însemnătatea sa, încît pe nici unul n-apucă să-l realizeze *într-un mod satisfăcător.*" Se recunoaşte geniul italian, clasic şi „simplist" *(N.a.)*

Scanned with OKEN Scanner

puteau înţelege şi iubi corpul ideal ; erau făcuţi pentru a picta şi exalta corpul real.

Acestea fiind, discernem uşor acum prin ce diferă de alţi maeştri ai aceleiaşi rase. V-am descris geniul lor naţional, atît de cuminte şi bine echilibrat, neangajat în aspiraţii superioare, ci în prezent, gata să se bucure de lucruri. Asemenea artişti nu vor născoci figurile triste, dureros visătoare, copleşite de viaţă, resemnate cu încăpăţînare ale lui Albrecht Dürer. Nu va fi în firea lor, ca în a pictorilor mistici ai Coloniei, sau în a pictorilor moralişti ai Angliei, să reprezinte suflete ori caractere ; nu se va simţi cîtuşi de puţin la ei disproporţia dintre spirit şi trup. Într-o ţară fertilă şi bogată, cu obiceiuri joviale, dinaintea lor cu feţe paşnice, pline de cumsecădenie, sau înfloritoare, îşi vor găsi modele conforme geniului lor. Aproape întotdeauna, vor picta pe omul cu trai bun şi bucuros de soarta lui. Cînd îl hiperbolizează, o fac fără a-l ridica deasupra vieţii terestre. Şcoala flamandă a secolului al XVII-lea nu face decît să-i lărgească poftele, rîvnirile, forţa şi bucuria ; cel mai adesea îl lasă aşa cum e. Şcoala olandeză se mărgineşte să reproducă liniştea interiorului burghez, confortul dughenii ori al fermei, voioşia străzii şi a crîşmei, toate micile satisfacţii ale vieţii potolite şi rînduite. Nimic mai prielnic picturii ; prea multe gînduri şi emoţii dăunează. Astfel de subiecte concepute într-un astfel de spirit prilejuiesc opere de o armonie rară ; numai grecii şi cîţiva mari artişti italieni au mai dat cîteva asemenea pilde ; la nivel mai scăzut, pictorii Ţărilor de Jos fac acelaşi lucru : ne înfăţişează integral omul corespunzător tipului său, adaptat lucrurilor împrejmuitoare, de aceea fericit fără vreun efort.

Mai rămîne să examinăm un punct. Unul din meritele de căpetenie ale acestei picturi este calitatea fără seamăn şi fineţea coloritului. Asta pentru că educaţia ochiului în Flandra şi Olanda a avut ceva aparte. Locurile sînt o deltă umedă precum a Padului, iar Bruges, Gand, Anvers, Amsterdam, Rotterdam, Haga, Utrecht, prin fluviile, canalele, marea şi atmosfera lor, aduc cu Veneţia. Aci, ca şi acolo, natura l-a făcut pe om colorist. Luaţi seama la înfăţişarea deosebită pe care o iau obiectele după cum sînteţi într-o regiune uscată, ca Provenţa şi împrejurimile Florenţei, ori într-o cîmpie umedă ca a Ţărilor de Jos. În regiunea uscată domneşte linia, şi ea mai ales atrage atenţia ; munţii urcă

Scanned with OKEN Scanner

în cer decupînd arhitecturi una peste alta, de un stil măreț și nobil, iar diferitele obiecte se înalță cu muchii pregnante în aerul limpede. Aici, în schimb, zarea întinsă nu suscită nici un interes, iar contururile slăbesc, se estompează, tulburate de aburul subtil ce plutește etern în aer ; aci predomină pata. O vacă păscînd, un acoperiș în mijlocul cîmpului, un om cu coatele pe un parapet, răsar ca un ton printre altele. Obiectul se dezvăluie cu încetul ; nu sare subit în ochi, desprins cu brutalitate din fond. Te oprește modelajul său, adică deosebitele trepte ale lumii crescînde și coborîtoarea treptuire a lumii murinde, care-i prefac tonul general într-un relief și dau ochilor senzația volumului [1]). Ar trebui să petreceți acolo cîteva zile pentru a simți această supunere a liniei la pată. Din canale, din fluvii, din mare, din pămîntul adăpat, ies într-una vapori albaștri sau cenușii, un abur ubicuu ce învăluie chiar în zilele senine obiectele ca într-o pînză străvezie și jilavă. Dimineața și seara, albe țesături fine și pe alocurea destrămate, zboară cu încetineală deasupra cîmpiei. De multe ori am încremenit pe malurile Escaut-ului privind imensa apă alburie, ușor învolburată, pe care plutesc întunecatele carene. Fluviul lucește și, pe pîntecele lui neted, lumina tulbure aprinde ici și colo sclipiri nelămurite. Pe întreg cercul orizontului norii sînt una, iar palida lor culoare de plumb, șirul lor nemișcat, îți duc gîndul la o armată de spectre : sînt spectre ale locurilor umede, mereu înnoite fantome, purtînd ploaia veșnică. Către asfințit se împurpurează, și masa lor pîntecoasă, zăbrelită cu aur, amintește odăjdiile damaschinate, lungile rochii de brocart, mătăsurile prețios țesute în care Jordaens și Rubens își învestmîntează martirii sîngerînzi și madonele îndurerate. La temelia cerului, soarele e un uriaș jăratec mistuindu-se în fum. Cînd ajungi la Amsterdam sau la Ostende, impresia se adîncește : marea și

[1]) W. Bürger, *Muzeele Olandei, 206.* „La frumusețea nordică impune totdeauna modelajul, nu liniile. În nord, forma nu se relevă prin contur, ci prin relief. Natura, ca să se exprime, nu se slujește de desenul propriu zis. Dacă vă plimbați o oră printr-un oraș italian, veți întîlni femei corect *decupate,* a căror structură generală amintește sculptura greacă și al căror profil amintește cameele grecești. Ați putea petrece un an întreg la Anvers, fără a surprinde o formă care să dea ideea tratării ei prin contur, ci, dimpotrivă, printr-un relief pe care numai culoarea îl poate modela. Silueta obiectelor nu apare niciodată, ele apar totdeauna în plin aer ca să spunem așa." (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

cerul nu mai au deloc formă ; ceaţa, străbătută cîteodată de averse, nu-ţi mai lasă în memorie decît culori. Apa îşi schimbă nuanţele la fiecare jumătate de ceas : cînd e ca drojdia unui vin livid, cînd de un alb cretos, cînd galbenă ca o tencuială igrasioasă, cînd neagră ca funinginea, iar uneori de un violet lugubru, întrepătruns cu groase vine verzi. La capătul cîtorva zile, experienţa e făcută ; o asemenea natură nu lasă domnia decît nuanţelor, contrastelor, armoniilor, pe scurt valorii tonurilor.

Pe de altă parte, aceste tonuri sînt grase şi bogate. Un pămînt de aspect uscat şi spălăcit, Franţa de sud, partea muntoasă a Italiei, nu dă ochiului decît senzaţia unei table de şah sure şi gălbii. De altfel, toate tonurile solului şi caselor sînt stinse de splendoarea preponderentă a cerului şi de iluminarea întregului aer. La drept vorbind, un oraş din sud, un peisaj provensal sau toscan, nu e decît un simplu desen ; cu hîrtie albă, cu cărbune de lemn cîinesc şi cu debilele culori ale creioanelor colorate se poate exprima totul. Dimpotrivă, într-un loc umed ca Ţările de Jos, pămîntul e verde şi o mulţime de pete vii diversifică uniformitatea întinsei cîmpii : culoarea negricioasă sau brună a ogorului îmbibat, roşul tare al ţiglelor şi cărămizilor, lacul alb sau roz al faţadelor, pata roşcată a vitelor aşezate la odihnă, moarul lucitor al canalelor şi fluviilor. Şi aceste pete nu sînt slăbite de lumina prea puternică a aerului. Contrar regiunilor uscate, aci domneşte nu cerul, ci virtutea pămîntului. Mai ales în Olanda [1]), timp de mai multe luni „aerul n-are nici o transparenţă, un fel de văl opac între cer şi pămînt interceptează toate razele... Iarna, întunericul cade parcă din înalturi". De aceea, bogatele culori ce îmbracă obiectele terestre nu au rival. Adăugaţi forţei lor nuanţele şi mobilitatea. În Italia un ton rămîne fix ; lumina imobilă a cerului îl menţine mai multe ore pe zi, acelaşi mîine ca şi ieri. Revenind, îl veţi afla aşa cum l-aţi pus pe paletă cu o lună în urmă. În Flandra el variază obligatoriu împreună cu variaţiile luminii şi aburului ambiant. Din nou aş vrea să vă duc acolo, pentru a putea simţi dumneavoastră însivă frumuseţea originală a oraşelor şi peisajului. Roşul cărămizilor, lucetul alb al faţadelor sînt plă-

[1]) W. Bürger, *Muzeele Olandei*, 213 (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

cute vederii fiindcă se îndulcesc de cenuşiul difuz al aerului. Pe fondul nehotărît al cerului, se perindă în şir acoperişuri ascuţite, toate de un brun tare, din loc în loc cîte o turlă gotică, o clopotniţă uriaşă purtînd la capătul de sus turnuleţe împodobite şi animale heraldice. Adesea marginile crenelate ale hornurilor şi ale culmilor de acoperişuri se oglindesc lucind în vreun canal, în braţul vreunui fluviu. Afară din oraşe, la fel ca înlăuntrul lor, totul e prilej de pictură ; n-ai decît să transpui. Verdele de pretutindeni al cîmpiei nu e nici crud, nici monoton ; îl nuanţează diferitele trepte de maturitate a frunzişurilor şi ierburilor, inegala grosime şi modificările continui ale aburului şi norilor. Are, drept adaos sau drept întăritor, întunecimea norilor care, dintr-odată deveniţi ploaie, cad răpăind sau în torente, ceaţa leşioasă care se sfîşie ori se împrăştie, vaga reţea albăstrie care înfăşură depărtările, pîlpîirile luminii captate în aburul ce-şi ia zborul, cîteodată mătăsea orbitoare a unui nor ce zace nemailunecînd, sau vreo spărtură neaşteptată prin care din înălţimi pătrunde azurul. Un cer atît de bogat, atît de mobil, atît de potrivit armonizării, diversificării şi valorificării culorilor pămîntului, este o şcoală de colorişti. Aci, ca şi la Veneţia, arta a urmat natura, mîna fiind neabătut condusă de senzaţiile pricinuite ochiului.

Însă dacă asemănările de climă au dat, veneţianului şi locuitorului Ţărilor de Jos, într-o măsură, aceeaşi educaţie a ochiului, deosebirile de climă le-au dat, în altă măsură, o educaţie diferită a ochiului. Ţările de Jos se situează cu trei sute de leghe mai la nord de Veneţia. Aerul e mai rece, plouă mai des, soarele e mai multă vreme ascuns. De unde o gamă naturală de culori care a generat o gamă artificială corespunzătoare. Lumina în toi fiind rară, obiectele nu poartă amprenta soarelui. N-aveţi cum întîlni tonurile acelea aurii, roşul acela superb atît de des întîlnit la monumentele italiene. Marea nu e o mătase de culoarea smaragdului ca în lagunele Veneţiei. Cîmpia şi arborii n-au tonul acela tare şi ferm al ierburilor Veronei şi Padovei. Aci, iarba e moale şi palidă, apa alburie sau ca tăciunele, carnaţia albă, uneori roză ca o floare crescută la umbră, alteori cu o roşeaţă dacă a fost supusă intemperiilor şi puhăvită de prea multă hrană, mai des gălbuie, flască, ofilită cîteodată, în Olanda neînsufleţită şi

Scanned with OKEN Scanner

ca de ceară. Ţesuturile făpturii vii, om, animal sau plantă, prea au mulţă apă şi nu se coc la soare. Iată de ce, dacă alături, cele două picturi, vei găsi o deosebire în tonul lor general. Treceţi în revistă tablourile şcolii veneţiene, apoi tablourile celei flamande dintr-un muzeu: de la Canaletto şi Guardi la Ruysdael, Paul Potter, Hobbema, Adrian Van den Velde, Teniers şi Van Ostade, de la Tiţian şi Veronese la Rubens, Van Dyck şi Rembrandt, consultîndu-vă pe parcurs senzaţiile vizuale. Între primii şi următorii coloritul îşi pierde o parte din căldură. Tonurile chihlimbării, roşcate, de frunză ruginită dispar, se stinge văpaia încinsă care cuprindea Adormirile Maicii Domnului; carnaţia capătă o albeaţă de lapte ori de zăpadă; purpura intensă a draperiilor se aerisește, mătăsurile mai pale au reflexe mai reci. Brunul tare ce impregna subtil frunzişurile, roşeaţa intensă ce aurea depărtările însorite, tonurile de marmoră cu vine de ametist şi de safir ale căror ape iluminau, se moleşesc, pentru a face loc belşugului albicios şi mat al vaporilor, transparenţelor albăstrii ale crepusculului umed, sclipirilor de ardezie ale mării, tonurilor mocirloase ale fluviilor, verdelui pal al cîmpurilor, umbrei interioarelor.

Între tonurile acestea noi se stabileşte şi o armonie nouă. Cîteodată lumina loveşte obiectele din plin; ele nu sînt deprinse; cîmpia verde, acoperişurile roşii, faţadele lăcuite, carnaţia satinată, la suprafaţa căreia ajunge sîngele, capătă atunci o strălucire nemaipomenită. Erau făcute pentru lumina scăzută a regiunii septentrionale şi umede; n-au fost prelucrate, ca la Veneţia, de înceata arsură solară; sub această erupţie de claritate, tonurile lor devin prea vii, aproape crude; ele vibrează laolaltă ca o garnitură de clopote, lăsînd în suflet şi în simţuri o impresie de bucurie energică şi lărmuitoare. Acesta e coloritul pictorilor flamanzi care iubesc răgazurile de plină lumină. Rubens e cel mai bun exemplu; dacă tablourile restaurate la Luvru ne reprezintă opera aşa cum ieşise din mîinile lui, se poate susţine că nu menaja ochii nimănui; în tot cazul, coloritul său n-are armonia plină şi molatecă a veneţienilor; extremele cele mai acute sînt apropiate; albeaţa de omăt a carnaţiei, roşul sîngeriu al draperiilor, lustrul sclipitor al mătăsurilor au toată forţa lor, şi

Scanned with OKEN Scanner

nu sînt deloc împăcate, potolite, învăluite ca la Veneţia de nuanţa aceea chihlimbărie care împiedică izbirea contrastelor între ele şi duritatea efectelor. Altădată, dimpotrivă, lumina e pierdută sau aproape nulă ; asta se întîmplă mai ales în Olanda de obicei ; obiectele răsar cu greu din umbră ; aproape se topesc în ce le împresoară ; seara, într-o cramă căreia-i lunecă prin geam o rază muribundă, ele se şterg, devin întunecimi mai negre decît întunericul jur împrejur. Ochiul e chemat să discearnă nuanţele obscurului, nelămurita dîră a zilei întrepătrunsă cu umbra, resturile de lumină din ultimele luciri ale mobilei, reflexul vreunei oglinzi verzui, o broderie, o perlă, cîţiva fluturaşi de aur rătăciţi într-un colier. Simţitor la asemenea clipe şi lucruri delicate, pictorul în loc să alăture extremele gamei, rămîne la primele note ; întregul tablou, în afara unui singur punct, e umbrit, concertul pe care ni-l dă e tot în surdină, numai pe alocurea tresare sclipind. Dînsul descopere astfel armonii necunoscute, toate cîte ţin de clar-obscur, de relief, de suflet, armonii pătrunzătoare şi nesfîrşite ; mîzgălind cu un galben spălăcit, cu un străveziu ca drojdia de vin, cu un amestec de griuri sau negruri vagi pe ici pe colo aţîţate de cîte-o pată vie, el reuşeşte să ne mişte în ce are fiinţa noastră mai intim. Iată ultima invenţie picturală mare ; astăzi prin ea vorbeşte pictura cel mai nimerit sufletului modern ; iată şi coloritul pe care geniul lui Rembrandt l-a primit în dar de la lumina Olandei.

Aţi văzut grăuntele, planta şi floarea. O rasă de un spirit cu totul opus celui al popoarelor latine îşi face, după ele şi alături de ele, un loc în lume. Printre numeroasele naţiuni ale acestei rase, e una al cărei ţinut, cu clima sa proprie, dezvoltă un caracter aparte, care predispune la artă şi la un anume gen de artă. Ia naştere pictura, trăieşte, se împlineşte, iar mediul ei fizic, împreună cu geniul naţional ce o întemeiază, îi dau şi îi impun subiectele, tipurile şi coloritul. Am văzut pregătirile îndepărtate, cauzele adînci, condiţiile generale care au hrănit seva, au structurat vegetaţia şi au dus la înflorirea finală. Nu ne mai rămîne decît să expunem împrejurările istorice, a căror succesiune şi diversitate au venit cu fazele succesive şi diverse ale acestei bogate înfloriri.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL II

1

Aflăm în pictura Ţărilor de Jos patru perioade distincte, şi, datorită unei remarcabile potriviri, fiecare dintre ele corespunde unei perioade istorice distincte. Aici, ca pretutindeni, arta exprimă viaţa ; talentul şi gustul pictorului se schimbă în acelaşi timp şi în acelaşi sens cu obiceiurile şi sentimentele publicului. Aşa cum orice revoluţie geologică profundă aduce cu sine fauna şi flora sa, orice mare prefacere socială şi spirituală aduce cu sine înfăţişările ei ideale. În această privinţă muzeele noastre de artă seamănă cu cele de ştiinţe naturale, iar creaturile imaginare, ca şi formele vii, sînt totdeauna produsele şi indiciile mediului lor.

Întîia perioadă artistică durează cam un secol şi jumătate, desfăşurîndu-se de la Hubert Van Eyck pînă la Quentin Matsys. Are drept cauză o renaştere, cu alte cuvinte o amplă creştere a prosperităţii, belşugului şi spiritului. Aici ca şi în Italia, cetăţile au fost de la bun început înfloritoare şi aproape libere. V-am spus că în secolul al XIII-lea robia era abolită în Flandra, şi că aşa numitele ghilde avînd drept scop exploatarea sării, „cucerirea terenurilor mlăştinoase pentru agricultură", urcă pînă în epoca romană. Din secolul al VII-lea şi al IX-lea, Bruges, Anvers şi Gand sînt „porturi" sau tîrguri înarmate cu privilegii ; se practică marele negoţ ; locuitorii pescuiesc balene ; aici e antrepozitul sudului şi nordului. Nişte oameni bogaţi, bine înarmaţi şi aprovizionaţi, obişnuiţi prin asociaţiile lor şi prin acţiune cu prevederea şi cu feluritele întreprinderi, sînt mai capabili să se apere decît nenorociţii servi presăraţi în oraşelele deschise. Marile lor oraşe înţesate de populaţie, străzile lor înguste, cîmpia lor apătoasă, tăiată de canale adînci, nu sînt bune pentru cavaleria baronilor [1]). Iată de ce reţeaua feudală atît de strînsă şi apăsătoare în Europa, a trebuit în Flandra să-şi lărgească ochiurile. Contele a putut el, iar şi iar, să-l tot cheme în ajutor pe suzeranul său, regele Franţei, ori să arunce asupra cetăţilor întreaga lui cavalerie burgundă ; învinse la Mons-en-

[1]) Bătălia de la Coutray, 1302 (N.a.).

Puelle, la Cassel, la Rosebecque, la Othée, la Gavre, la Brusthem la Liège, ele se ridică mereu și, din răscoală în răscoală își păstrează cea mai mare parte a libertăților, pînă și sub prinții casei de Austria. Secolul al XIV-lea este epoca eroică și tragică a Flandrei. Avea căpeteniile ei, ca Artevelt și atîția alții, care erau tribuni, dictatori, conducători de oaste, și care sfîrșeau pe cîmpul de luptă ori asasinați ; războiul civil se împletea cu cel de la hotare ; se bat cetate cu cetate, breaslă cu breaslă, om cu om ; într-un an se numără numai la Gand o mie patru sute de omoruri ; energia e atît de vie, încît supraviețuiește tuturor relelor și nutrește toate sforțările. Se ucid cu zecile de mii, pier sub lănci cu ghiotura, fără a da un pas îndărăt. „Să nu nădăjduiți întoarcerea voastră, decît numai cu cinste", le spuneau cei din Gand celor cinci mii de voluntari ai lui Filip Artevelt ; căci „de vom afla moartea voastră sau descumpănirea voastră, pune-vom foc cetății, iară pe noi ne-om nimici singuri" [1]). În 1384, în ținutul celor Patru-Bresle, prinșii nu primeau să li se cruțe viața, spunînd că, după moarte, le vor porni oasele împotriva francțujilor. Cincizeci de ani mai tîrziu, împrejurul Gand-ului răsculat, țăranii „mai degrabă căutau moartea decît cerșeau îndurarea, zicînd că în luptă dreaptă și asemenea mucenicilor își vor da duhul". În aceste furnicare tulburate, belșugul hranei și deprinderea acțiunii personale întreținеau curajul, neastîmpărul, îndrăzneala și chiar sfidarea, toate excesele unei forțe enorme și brutale ; în acești țesători sînt oameni, și, cînd dai de oameni, te poți aștepta să dai curînd și de artă.

Atunci e deajuns o clipă de prosperitate ; sub această rază de soare, ceea ce se pregătise iese la iveală. Către sfîrșitul secolului al XIV-lea, Flandra este, împreună cu Italia, tărîmul cel mai productiv, mai bogat, mai înfloritor din Europa [2]). În 1370, se găsesc 3200 de războaie de lînă la Malines și pe teritoriul său. Un negutător al orașului face comerț intens cu Damascul și Alexandria. Un altul, negustor din Valenciennes, cumpără în tîrgul de la Paris, pentru a-și da pe față opulența, toate mărfurile expuse. Gand are, în 1389, 189.000 de oameni înarmați ; numai postăvarii dădeau

[1]) Froissart. (N.a.)
[2]) Michiels, *Istoria picturii flamande*, t. II, p. 5. (N.a.).

Scanned with OKEN Scanner

într-o răscoală 18.000 ; țesătorii sînt orînduiți în douăzeci și șapte de împărțiri, și, la sunetul clopotului celui mare, se văd alergînd în piața tîrgului cele cincizeci și două de meșteșuguri sub drapele lor. În 1380, aurarii din Bruges sînt așa de numeroși, încît pot alcătui la vreme de război un corp de armată. Ceva mai tîrziu, Aeneas Sylvius spune despre Bruges că e, alături de altele două, unul dintre cele mai frumoase orașe din lume ; un canal de patru leghe și jumătate îl unește cu marea ; prin acesta pătrund zilnic o sută de bastimente ; Bruges e pe-atunci ceea ce e azi Londra. Concomitent, situația politică atinge un fel de echilibru. În 1384, ducele de Burgundia este, prin moștenire, suveran al Flandrei ; însemnătatea posesiunilor, războaiele civile care se înmulțesc pe timpul minorității și demenței lui Carol al VI-lea, îl desprind de Franța ; el nu mai e, ca vechii conți, un supus al regelui, cu sediul la Paris, în căutare de ajutor pentru slăbirea și vămuirea negustorilor Flandrei. Forța lui și necazurile Franței îl fac independent. Deși prinț, la Paris e de partea poporului, și măcelarii îl aclamă. Deși francez, politica lui e flamandă, și pe englezi îi cruță, atunci cînd nu le e aliat chiar. Fără îndoială, pe bani se va certa mult și bine cu flamanzii săi, și va fi silit să ucidă mulți. Dar, pentru cine cunoaște tulburările și violențele evului mediu, ordinea și împăcarea stabilite atunci par satisfăcătoare ; cum necum, sînt mai stăpîne ca altă dată.

Precum în Florența către 1400, cei de la putere sînt acceptați și societatea e așezată. Precum în toată Italia către 1400, omul părăsește traiul ascetic și ecleziastic, atras de natură și bucuros de viață ; vechea strînsoare s-a muiat ; el începe să țină la putere, la sănătate, la frumusețe, la fericire. Pretutindeni se zărește spiritul evului mediu în putrefacție și desfăcîndu-se. Arhitectura elegantă și rafinată preschimbă piatra în dantelă și-și împodobește bisericile vîrfuindu-le în fel și chip, sau cu trefle, sau prin întretăierea și întortochierea cercevelelor, astfel încît edificiul scobit, înflorat, aurit e o uluitoare bijuterie romanescă, operă a fanteziei mai mult decît a credinței, zidită pentru a stîrni nu atît pietatea cît admirația înfocată. Tot așa, cavalerimea devine o paradă. Nobilii se înființează la curtea dinastiei de Valois preocupați de plăceri, de „zicerea frumoasă", mai cu seamă de „zicerile de iubire". Pot fi văzute, în Chaucer și Froissart, alaiurile,

Scanned with OKEN Scanner

turnirurile, defilările şi ospeţele lor, noua domnie a uşurătăţii şi a modei, născocirile imaginaţiei înnebunite şi licenţioase, vestmintele bizare şi supraîncărcate: mantii de doisprezece coţi, nădragi lipiţi de pulpe, surtuce de Boemia cu mîneci spînzurînd pînă-n pămînt; încălţări sfîrşind în ghiare, coarne şi cozi de scorpion; tunici pe-al căror spate erau brodate litere, animale, note de muzică, aşa încît puteai citi, cînta, cu ochii la spinarea purtătorului; pălării, pe ele cu frunzişuri de aur şi cu animale cusute; alte mantii acoperite de safire, rubine, rîndunici de orfevrerie, ţinînd fiecare cîte un talger în cioc; se găsesc o mie şi patru sute asemenea talgere pe un costum, şi nouăsuteşaizeci de perle întrebuinţate la brodarea unui cîntec pe o haină. Femeile, în văluri falnice şi înflorite ca iniţialele manuscriselor, cu sînul despuiat, pe cap cu conuri lungi şi semilune monstruoase, pe trup cu rochii bălţate figurînd licorni, lei şi oameni sălbatici, se aşează în jilţuri ce reprezintă mici catedrale cioplite şi date cu aur. — Viaţa curţii şi a prinţilor semăna cu un carnaval. Cînd a fost uns Carol al VI-lea cavaler, s-a pregătit la mînăstirea Saint-Denis o sală lungă de şaizeci de metri, tapisată cu verde şi alb, iar în înaltul ei împodobită ca de baldachinul unui cort; după trei zile de jocuri călare şi de petreceri, un bal nocturn şi mascat se prefăcu în orgie. „Mai multe domniţe uitară de ele şi mai mulţi bărbaţi însuraţi pătimiră", iar drept încheiere, printr-un contrast ce zugrăveste felul de simţire al vremii, se celebrară funeraliile lui Duguesclin.

În poveştile şi cronicile timpului, se poate urmări şerpuirea unui rîu larg de aur, care alunecă, sclipeşte, se întinde şi nu mai stă locului, vreau să spun istoria intimă a regelui, a reginei, a ducilor de Orléans şi de Burgundia; totul e numai un şir de primiri în oraşe, de cavalcade fastuoase, deghizări, dansuri, ciudăţenii voluptuoase, risipe de proaspăt îmbogăţiţi. Cavalerii burgunzi şi francezi care porniseră să se bată cu Baiazid la Nicopole erau echipaţi ca pentru o călătorie de plăcere; steagurile lor şi valtrapurile cailor erau grele de aur şi argint; vesela era de argint, aşternuturile de mătase verde; în bărcile care-i purtau pe Dunăre, erau însoţiţi de vinuri alese, iar tabăra le era plină de curtezane. — Această revărsare de viaţă animală, care în Franţa e amestecată cu ciudăţenii bolnăvicioase şi cu închi-

Scanned with OKEN Scanner

puiri lugubre, se desfăşoară în Burgundia ca o chermesă darnică şi paşnică. Filip cel Bun are trei neveste legitime, douăzeci şi patru de ţiitoare, şaisprezece bastarzi ; se îngrijeşte de toate, benchetueşte, se zbenguie, admite la curte femeile din burghezie, şi seamănă a fi un personaj al lui Jordaens *avant la lettre*. Unul din conţii de Clèves are şaizeci şi trei de bastarzi ; vorbind de ceremonii, cronicarii numesc fără încetare şi cu gravitate bastarzii şi bastardele ; instituţia pare aşadar oficială ; văzîndu-i cum foiesc, îţi vin în minte doicile cărnoase ale lui Rubens, Gargamelele lui Rabelais.

„Mai mare mila", spune un contemporan, „cît de năprasnică şi multă putere are urîciosul năravaş al preacurviei şi cum poate dînsul domni, şi mai cu sîrg asupra firii prinţilor şi-a bărbaţilor însuraţi. Căci mai ispititor tovarăş nici nu se află, muieri fără de număr a ştiut să înşele şi să-şi facă pofta pe loc... iară păcatul acesta al preacurviei şi peste slujitorii sfintei noastre biserici domnea". Jacques de Croy, arhiepiscop de Cambrai, oficia solemn cu treizeci şi şase de bastarzi ai săi şi fii ai acestora de faţă, şi pusese deoparte o sumă de bani pentru cei ce puteau să i se mai nască. La a treia însurătoare a lui Filip cel Bun, festivitatea pare un ospăţ al lui Gamacho poruncit de Gargantua ; străzile din Bruges erau acoperite de covoare ; opt zile şi opt nopţi, un leu de piatră împroşcă vin de Rin, iar un cerb de piatră vărsă vin de Beaune ; la orele cînd se prînzea, un licorn vărsa esenţă de trandafiri sau vin dulce de Malvasia. Cînd apăru prinţul moştenitor, opt sute de negustori de felurite naţii ieşiră să-l întîmpine, toţi îmbrăcaţi în mătase şi catifea. La o altă ceremonie, ducele se înfăţişează pe un cal cu şea şi vizieră bătute în pietre preţioase ; înapoia lui, păşesc nouă copii de casă încărcaţi de podoabe, „şi purta unul dintre aceştia o chivără ce se preţuia de către unii la o sută de mii de galbeni". Altădată se socoteşte că ducele poartă pe el un milion de pietre scumpe. — Aş vrea să vă arăt una dintre aceste sărbători ; ca şi cele de la Florenţa, din aceeaşi epocă, ele vădesc gustul pitoresc şi decorativ care, aici ca şi la Florenţa, a dat naştere picturii. A fost una, la Lille, sub domnia lui Filip cel Bun, anume sărbătoarea Fazanului, care poate fi asemuită triumfurilor lui Lorenzo de Medici ; veţi remarca, datorită numeroaselor amănunte naive, asemănările

Scanned with OKEN Scanner

și deosebirile dintre cele două societăți, prin urmare dintre o cultură și alta, dintre gusturile și stilurile lor artistice.

Ducele de Clèves, spune cronicarul Olivier de la Marche, a dat la Lille „un prea frumos ospăț", la care se aflau „Monseniorul (de Burgundia), laolaltă cu seniorii, doamnele și domnițele casei lui". La acest ospăț, se vedea pe masă „un aluat îndulcit, care lucrătură întruchipa o corabie cu ale sale pînze umflate, în al cărei cuprins stătea în picioare un viteaz subt armele lui, și mai era dinaintea zisei corăbii o lebădă toată numai argint, la gît cu-o salbă numai aur, iar de la salbă, agățat, se întindea un lanț mărunt cu cel de-al doilea capăt la corabie, s-o tragă, chipurile, pasărea către un prea meșteșugit castel". Asupra acestora, ducele de Clèves, cavaler al lebedei, „slujitor al doamnelor", puse să se strige că va putea fi găsit în țarcul de jocuri „gata îmbrăcat, înarmat și pe cal, pentru o luptă cu lăncii călare", și că „acela care se va bate mai bine, va primi în dar o lebădă de aur, la gît cu un lănțug tot de aur, și la capătul acestuia cu un rubin arătos".

Zece zile mai tîrziu, contele de Étampes dădu un al doilea act al feeriei. Bineînțeles, cel de-al doilea act, la fel cu primul, începu printr-un ospăț. La această curte viața e îmbelșugată și nu se scapă nici un prilej de benchetuială. — „După ce-au strîns feciorii mesele, din încăperea alăturată s-a năpustit mare mulțime de facle, și s-a ivit crainicul, înzăuat și împodobit cu armele lui, de asemenea doi cavaleri învestmîntați în catifele și în piei de jder, cu creștetul descoperit și purtînd fiecare într-o mînă cîte o pălărie frumos întocmită din flori, iară în urma lor venea călare pe un buiestraș cu teltie azurie o prea mîndră domniță de numai doisprezece ani, îmbrăcată în rochie de mătase viorie bogat cusută și căptușită cu aur". Era „Prințesa desfătării". Trei paji în mătase roșie o însoțiră pînă la duce, intonînd un cîntec pentru a o anunța. Ea coborî din șea, îngenunchie în dreptul lui pe masă și-i puse pe frunte o coroană de flori. În clipa aceea se anunțară întrecerile cu lancea călare, bătură tobele, ajutorul crainicului apăru într-o cazacă plină de lebede, și își făcu intrarea ducele de Clèves, cavaler al Lebedei, înarmat din gros și călărind un cal vălțrăpuit în damasc alb cu ciucuri aurii ; ducele ținea capătul unui lanț de aur, trăgînd astfel în urmă-i o mare lebădă întovărășită

Scanned with OKEN Scanner

de doi arcaşi ; veneau apoi copii pe cai, rîndaşi, lăncieri, toţi, ca şi dînsul, în damasc alb cu ciucuri aurii. Lînă-de-aur, crainicul, îi înfăţişă, cum veneau, ducesei. Apoi se perindară ceilalţi cavaleri, pe caii lor cu ham de postav aurit mai către stacojiu ori mai către gălbiu, de postav acoperit cu zurgălăi aurii, de catifea stacojie îmblănită cu jder, de catifea violetă cu franjuri de aur şi mătase, de catifea neagră cu boabe de aur. — Presupuneţi că astăzi, mai marilor statului le-ar veni pofta să se îmbrace ca actorii de la Operă şi să facă figuri ca ale călăreţilor de circ ; ciudăţenia presupunerii vă va permite să simţiţi cît de vii puteau fi instinctul pitorescului şi nevoia de ornamentaţie sensibilă atunci, şi cît de stinse pot fi azi.

Ce v-am arătat nu era totuşi decît un început. La opt zile după turnir, ducele de Burgundia dădu un festin care le întrecu pe toate celelalte. Enorma sală, tapisată cu scene din viaţa lui Hercule, avea cinci intrări, toate păzite de arcaşi în postav cenuşiu şi negru. Pe margini, cinci estrade sau galerii erau pentru privitorii străini, pentru nobili şi doamne, cei mai mulţi dintre ei deghizaţi. Către mijloc, se ridica „un bufet cît toate zilele, greu de vase de aur sau argint şi de căni de cristal scrise cu aur şi bătute în pietre scumpe“. Iar drept în mijlocul sălii era un stîlp înalt, cu „o femeie cioplită, al cărei păr cădea pînă la şale de subt o pălărie prea bogată, şi care-a împroşcat din sîni, cît a ţinut ospăţul, hypocras“. Se aşternuseră trei mese uriaşe, toate cu felurite bucate ca nişte vaste maşinării şi amintind jucăriile oferite astăzi copiilor bogaţi de anul nou. Într-adevăr, oamenii acelui timp, prin ciudăţeniile şi avîntul imaginaţiei lor, sînt copii ; cel mai mult, rîvnesc să-şi bucure ochii ; cu viaţa se joacă de parc-ar fi o lanternă magică. Cele două feluri de căpetenie erau un pateu monstruos susţinînd douăzeci şi opt de personaje „vii“ cu instrumente muzicale şi o „biserică lăţită ca o cruce şi străvezie, într-însa cu patru dascăli şi cu un clopot sunător“. Însă mai vedeai şi altele, peste douăzeci la număr : un castel impunător ale cărui şanţuri erau umplute cu suc de portocale şi care o avea în turn pe zîna Meluzina ; o moară de vînt cu arcaşi şi arbaletieri care vînau coţofene ; într-o podgorie, un poloboc cu două băuturi, una amară şi alta dulce ; un deşert întins cu un leu şi un şarpe luptîndu-se ; un sălbatic pe-o cămilă ;

Scanned with OKEN Scanner

un nebun în spinarea ursului, printre stînci și gheţari ; un lac împrejmuit de cetăţi și castele ; o corabie încărcată și ancorată, cu odgoanele, catargele și mateloţii săi ; o frumoasă fîntînă de pămînt și de plumb, alături cu mărunţi arbuști de sticlă înfrunziţi și înfloriţi și cu un sfînt Andrei purtîndu-și crucea ; o fîntînă cu apă de trandafiri, înfăţișînd un băieţaș gol-goluţ în atitudinea „Mannekenpis"-ului de la Bruxelles. Te crezi într-un bazar, de sărbători.

Dar tot acest amestec de ornamente fixe n-ajunge : trebuie și desfășurarea, acţiunea ; trec unul după altul pe dinaintea ochilor o duzină de intermedii, iar în răgazuri biserica și pateul cîntă pentru a umple totodată și auzul și văzul convivilor ; clopotul bate cu un dangăt plin ; un cioban zice din cimpoi ; cîntă și un cor de copii ; se aud rînd pe rînd orgile, cornul nemţesc, clarinetul, un motet, flautele, o lăută însoţind voci, tamburine, o fanfară vînătorească și lătrăturile unei haite de cîini. Între timp, apare un cal pășind de-a-ndaratelea, cu multă mătase roșie pe spinare, călărit fără șea de doi trompeţi spate-n spate și mînat de șasesprezece cavaleri în lungi mantii ; pe urmă o arătare, jumătate om, jumătate grifon, care, cocoţată pe un mistreţ și purtînd la rîndu-i un om, înaintează ţinînd în mîini două darde și un scut ; pe urmă un mare cerb alb, mecanic, frumos înhămat în mătase, cu coarne de aur, și avînd în spinare un copil cu capă scurtă de catifea foarte roșie, care cîntă subţire în timp ce dedesubt cerbul ţine basul. — Toate aceste apariţii fac înconjurul meselor, și iată, la urmă, o născocire care-i înveselește nespus pe spectatori. Întîi, un dragon zburător taie aerul, iar solzii săi ca jarul înteţit înflăcărează adîncimile plafonului gotic. Apoi se dă drumul unui bîtlan și la doi șoimi, iar bîtlanul doborît e adus ducelui. În fine, răsună fanfara unor trîmbiţași de după o cortină, aceasta se ridică și e zărit Iason citind o scrisoare de la Medeea, luptînd cu taurii, ucigînd șarpele, arînd pămîntul, semănînd dinţii monstrului care dau o recoltă de oameni înarmaţi. — Acum serbarea devine serioasă : e un roman cavaleresc, o scenă din Amadis, un vis de-al lui Don Quijote în fapt. Sosește un gigant în mantie de mătase verde, cu suliţă și cu turban, ducînd un elefant cu valtrap de mătase, deasupra căruia se află un castel, iar în castel o doamnă cu vestminte de călugăriţă, nimeni alta decît sfînta

Scanned with OKEN Scanner

Biserică ; dînsa opreşte mersul, îşi spune numele, şi-i cheamă pe cei de faţă în cruciadă. Tocmai atunci, Lînă-de-Aur şi crainicii aduc un fazan viu a cărui salbă de aur e împodobită cu pietre scumpe. Ducele jură pe fazan să apere creştinătatea împotriva turcului, toţi cavalerii fac la fel, fiecare citind un jurămînt compus în stilul lui Galaor ; e vorba de jurămîntul fazanului. Serbarea se încheie printr-un bal mistic şi moral. În sunetul muzicii, la lumina torţelor, o doamnă în alb, purtîndu-şi pe umeri numele, care e *Harul Domnului*, vine de-i recită ducelui opt versuri şi-i lasă, retrăgîndu-se, cele douăsprezece virtuţi : Credinţa, Mila, Dreptatea, Judecata, Cumpătarea, Puterea, Adevărul, Dărnicia, Zelul, Speranţa, Curajul, fiecare dintre ele însoţită de cîte un cavaler în roşu, cu frunzişuri brodate şi aurării pe mîneci. Dînsele dansează cu cavalerii lor, îl încoronează pe contele de Charolais, învingător în întreceri, şi, prin anunţarea unui alt turnir, balul ia sfîrşit la trei dimineaţa. Fără doar şi poate, e prea mult ; simţurile şi imaginaţia slăbesc ; în privinţa distracţiilor, oamenii aceştia au pofte neostoite şi nu aleg. Această gălăgie şi acest sac fără fund de născociri baroce dau pe faţă o lume greoaie, o rasă a nordului, o civilizaţie in nuce, încă barbară şi copilăroasă ; gustul simplu şi măreţ al Italiei lipseşte acestor contemporani ai Medicişilor ; totuşi temeiul obiceiurilor şi imaginaţiei este acelaşi ca şi cu prilejul carurilor şi alaiurilor carnavalului florentin, capătă corp tot legenda, istoria şi filozofia evului mediu ; abstracţiile morale iau o înfăţişare sensibilă ; virtuţile devin făpturi reale. De aci tentaţia de a le picta şi sculpta ; de fapt. toată această ornamentaţie nu e decît relief sau pictură. Epoca simbolică a făcut loc celei picturale ; spiritul nu se mai satură cu o entitate scolastică ; vrea să contemple o formă vie, iar gîndirea omului, pentru a fi întreagă, are acum nevoie să se dăruie ochilor prin opera de artă.

Însă această operă de artă nu seamănă cu cea italiană ; căci cultura şi înclinarea spiritului sînt altele. Îţi dai seama de asta cînd citeşti versurile naive şi plate pe care le debitează sfînta Biserică şi Virtuţile ; poezie stearpă şi bătrînicioasă, trăncăneală de trubaduri uzaţi, înşiruire de fraze rimate al căror ritm e la fel de molîu ca şi al gîndirii. N-au avut aici un Dante, un Petrarca, un Boccaccio, un Villani.

Scanned with OKEN Scanner

Spiritul, nu atît de timpuriu şi mai departe de tradiţia latină, a rămas vreme mai îndelungată pradă disciplinei şi inerţiei evului mediu. Nici urmă de averoişti sceptici şi medici ca aceia descrişi de Petrarca ; nici vorbă de umanişti restauratori ai literaturii antice şi aproape păgîni, ca aceia din preajma lui Lorenzo de Medici. Credinţa şi simţirea religioase sînt mult mai treze şi mai încăpăţînate aci decît la Veneţia sau la Florenţa ; vieţuiesc încă subt alaiurile sensuale ale curţii burgunde. Dacă epicurei ai moravurilor există, teoreticieni nu ; chiar cei mai galanţi slujesc religiei, cum slujesc doamnelor, făcîndu-şi din aceasta o datorie de onoare. În 1396, şapte sute de seniori burgunzi şi francezi au plecat în cruciadă ; toţi, exceptînd douăzeci şi şapte, au căzut la Nicopole, iar Boucicaut îi denumeşte „binecuvîntaţi şi prea fericiţi mucenici". Aţi văzut că petrecerea de la Lille se încheie cu jurămîntul solemn de a lupta împotriva necredincioşilor. Ici şi colo, mici semne rare dovedesc persistenţa cucerniciei începuturilor. În 1477, Martin Koetzel din Nürenberg, oraş vecin, călătorind în Palestina, măsoară paşii ce despart Golgota de casa lui Pilat, pentru a putea reproduce la întoarcere, între casa sa şi cimitirul oraşului, cele şapte opriri ale lui Hristos şi calvarul ; uitînd măsurătoarea, mai călătoreşte o dată şi, în sfîrşit, i se execută planul de către sculptorul Adam Kraft. În Ţările de Jos ca şi în Germania, burghezii, oameni serioşi, întrucîtva greoi, prinşi în viaţa lor comunală, legaţi de datini bătrîne, păstrează şi mai mult decît seniorii de la curte credinţa şi fervoarea medievale. Literatura lor e o dovadă ; din clipa în care capătă un ce original, adică de pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea, nu ne mai oferă decît oglinda spiritului practic, municipal, burghez, şi a pietăţii intime : pe de o parte sentinţe morale, tablouri ale vieţii domestice, poeme istorice şi politice asupra evenimentelor recente şi autentice ; pe de altă parte, laude lirice către sfînta Fecioară, poezii mistice şi duioase [1]). În mare spiritul naţional, care e germanic, este mai mult înclinat spre credinţă decît spre îndoială. Prin lollarzii [2] şi misticii evului mediu, prin iconoclaştii şi nenu-

[1]) *Horae belgicae* (N.a.).

[2]) *lollarzii* — membri ai unei asociaţii de eretici, dedicaţi îngrijirii bolnavilor. Apar în Ţările de jos începînd cu secolul al XIV-lea.

Scanned with OKEN Scanner

mărații martiri ai secolului al XVII-lea, se orientează către ideile protestante. Lăsat în voia lui, el ar fi ajuns, nu, ca al italienilor, la o renaștere a păgînismului, ci, ca în Germania, la o recrudescență a creștinismului. Pe de altă parte, aceea dintre arte care vădește cel mai bine trebuințele imaginației populare, arhitectura, rămîne gotică și creștină pînă la mijlocul veacului al XVI-lea ; nu o ating importuri italiene și clasice ; stilul i se complică și i se efeminează, însă nu i se strică. Domnește nu doar în biserici, chiar și în clădirile laice ; la Bruges, la Louvain, la Bruxelles, la Liège, la Oudenarde, primăriile demonstrează cît era de gustat, și nu numai de preoți ci și de națiune ; aceasta i-a fost credincioasă pînă la capăt. Primăria din Oudenarde a început să se zidească la opt ani după moartea lui Rafael. În 1536, sub oblăduirea unei flamande, Margareta de Austria, biserica din Brou, ultima și cea mai delicată floare a goticului, abia se deschisese pe deplin. Întruniți toate aceste indicii și căutați în portretele timpului personajele vii de atunci, donatori, călugări, primari [1]), burghezi, matroane, toți atît de gravi și cinstiți în hainele lor duminicale, cu lenjeria ca zăpada, cu aerul lor încremenit și o expresie de credință profundă și neclintită : veți simți că, aici, renașterea secolului al XVI-lea se împlinește în incinta religiei, că omul, înfrumusețîndu-și viața pămîntească, nu uită cu toate acestea deloc viața viitoare, și că în creația lui picturală se va manifesta un creștinism animat, nu un păgînism restaurat ca în a italianului.

O renaștere flamandă sub lumina ideilor creștine, iată de fapt dublul caracter al artei dominate de Hubert și Jan Van Eyck, de Rogier Van der Weyden, Memling și Quentin Matsys ; iar din aceste două aspecte nasc toate celelalte. — Într-un fel, artiștii sînt atrași de viața reală ; figurile alese, ei nu le mai dau drept simboluri, așa cum le dădeau miniaturile vechilor psaltiri, nici nu sînt suflete pure, ca madonele școlii din Colonia, ci personaje vii și corpuri. Anatomia e luată în seamă, perspectiva e nimerită, și sînt arătate cele mai mici amănunte ale stofelor, ale arhitecturii, adaosuri și priveliști fel de fel ; relieful e pregnant și toată

[1]) Muzeele din Anvers, din Bruxelles, din Bruges, și în general tripticurile, ale căror aripi reprezintă întregi familii din epocă (N. a.).

scena se întipărește ochiului și spiritului cu un temei și o forță nemaiauzite ; cei mai mari meșteri ai anilor ce vin nu vor merge mai departe și nici măcar nu vor ajunge pînă unde spuneam. E limpede că acum se descoperă natura ; cad solzii de pe ochi ; ajunge la înțelegere, aproape dintr-o dată, întreaga față sensibilă a lucrurilor, proporțiile ei, structura și culorile. Ba mai mult, e iubită : priviți magnificele odăjdii mărginite cu aur și bătute în diamante, mătăsurile broșate, diademele înflorite și scăpărătoare cu care își acoperă sfinții și sfintele [1]) ; toate sînt alaiuri ale curții burgunde ; priviți apele lor străvezii și calme, ierburile lor pătrunse de soare ; florile roșii și albe, arborii lor în floare, depărtările matinale, admirabilele peisaje [2]). Luați seama la coloritul lor, cel mai puternic și mai îmbelșugat din lume, la tonurile curate și pline puse unul alăturea de altul ca pe un covor persan și înrudite doar prin armonia lor, la mîndrele surpări ale purpurii mantiilor, la cutele adînci și azurii ale lungilor cape, la draperiile verzi ca niște cîmpuri străbătute de soarele prînzului, la desfășurarea fustelor de aur dungate cu negru, la lumina cea puternică încingînd și iluminînd întreaga scenă ; e un concert, instrumentele căruia își dăruie tot sunetul pe care îl pot da, în ton cu-atît mai nimerit cu cît poate luci mai tare. Oamenii aceștia văd în lume frumosul și fac din ea o sărbătoare, una reală, semănînd celor ale timpului. însorită de un astru mai generos, și nu un Ierusalim celest impregnat de luciri supranaturale, cum o pictează Beato Angelico. Ei sînt flamanzi, rămîn pe pămînt și copiază cu un scrupul amănunțit realul, realul în întregime, aurăriile unei armuri, ochiurile unui vitraliu, desenul unui covor, firele de păr ale unei blăni [3]), trupul despuiat al unei Eve ori al unui Adam, imensul obraz creț, cutat și revărsat al unui canonic, spătoșenia, bărbia înaintată, nasul înălțat al unui primar ori al unui om de arme, picioa-

[1]) *Dumnezeu Tatăl și Sfînta Fecioară* de Hubert Van Eyck ; *Madona, sfînta Barbara și sfînta Caterina* de Memling, *Înmormîntarea lui Hristos* de Quentin Matsys etc. (N.a.)

[2]) *Sfîntul Cristofor, Botezul lui Isus* ale lui Memling și ale școlii sale. — *Mielul mistic* al fraților Van Eyck etc. (N.a).

[3]) *Fecioara cu Sfîntul Gheorghe* de Jan van Eyck ; tripticul din Anvers al lui Quentin Matsys etc. *Adam și Eva* de Hubert Van Eyck, de la Bruxelles, și *Burghezii îngenunchiați înaintea mielului sfînt.* (N.a).

Scanned with OKEN Scanner

rele subțiratece ale unui călău, căpșorul prea mare și membrele prea mărunțele ale unui copil, vestmintele și mobila secolului. Prin toate acestea, opera lor e o glorificare a vieții prezente. — Altfel însă ea este o glorificare a credinței creștine. Nu numai că aproape toate subiectele lor sînt religioase, dar sînt și pline de o simțire religioasă care, în epoca următoare, va lipsi acelorași scene. Cele mai frumoase tablouri nu înfățișează cîtuși de puțin vreun eveniment real al istoriei sacre, ci un adevăr de credință, quintesența doctrinei ; Hubert Van Eyck înțelege pictura în felul lui Simone Memmi sau al lui Taddeo Gaddi, ca pe un expozeu de teologie înaltă ; figurile și accesoriile sînt ele reale, însă nu mai puțin simbolice. Catedrala din tabloul în care Rogier Van der Weyden reprezintă cele șapte taine e totodată o biserică materială și Biserica mistică ; pentru că Hristos sîngerează atîrnat, în timp ce preotul slujește la altar. Încăperea sau porticul în care Jan Van Eyck și Memling își așează sfinții în genunchi, iluzionează prin detaliu și desăvîrșire ; dar Sfînta Fecioară pe tronul ei și îngerii care o încoronează îi arată credinciosului că se află într-o lume superioară. O simetrie ierarhică grupează personajele și le înțepenește atitudinile. Privirea e fixă și fața netulburată la Hubert Van Eyck ; este eterna nemișcare a vieții divine : în cer totul e desăvîrșit, timpul a stat. Alte dăți, la Memling, dăm de calmul credinței absolute, de pacea sufletului ferită în mînăstire ca într-o pădure adormită, de puritatea fără pată, de o blîndețe tristă, de supunerea nemărginită a adevăratei călugărițe care trăiește absorbită în vis și ai cărei ochi larg deschiși privesc fără să vadă. Pe scurt, picturile acestea sînt tablouri de altar sau de paraclis ; ele nu vorbesc, asemeni celor de mai tîrziu, marilor seniori care vin la biserică din rutină și vor să regăsească pînă și în anecdotica religioasă pompele păgîne și torsuri de luptători ; se adresează credincioșilor, pentru a le sugera fața lumii supranaturale ori simțirile pietății intime, pentru a le arăta seninătatea neclintită a sfinților slăviți și umilința plină de iubire a sufletelor alese ; ar fi putut veni să le privească Ruysbroeck, Eckart, Tauler, Henric de Suzo, teologii mistici care l-au premers pe Luther în Germania secolului al XV-lea. Spectacol ciudat și care nu pare să se acorde cu paradele sensuale de la curte și cu somptuoasele *primiri* ale

Scanned with OKEN Scanner

orașelor. Găsim un contrast asemănător între adînca simțire religioasă dovedită de madonele lui Albrecht Dürer și magnificiența mondenă dezvăluită în *Casa lui Maximilian* a aceluiași. Asta deoarece ne aflăm pe tărîm germanic ; renașterea prosperității generale și emanciparea spiritului, care îi urmează, înnoia acolo creștinismul, în loc de a-l descompune ca pe tărîmul latin.

2

Cînd în condiția umană se desfășoară o mare schimbare, aceasta aduce treptat o schimbare corespunzătoare în concepțiile umane. După descoperirea Indiilor și Americii, după inventarea tiparului și multiplicării cărților, după restaurarea antichității clasice și după reforma lui Luther, ideea pe care și-o făcea omul despre lume nu mai putea rămîne monahală și mistică. Visul melancolic, gingaș, al sufletului ce suspină cu gîndul la patria cerească și-și supune umil conduita autorității unei biserici pe care n-o discută, a făcut loc liberei cercetări a spiritului nutrit de atîtea idei noi și s-a șters dinaintea spectacolului de admirat al lumii acesteia reale pe care omul începea s-o priceapă și s-o cucerească. Camerele de retorică, la început alcătuite din clerici, trec în mîinile laicilor ; predicaseră plata dijmei și supușenia la biserică ; acum își rîd de cler și combat abuzurile eclezias-tice. În 1533, nouă burghezi din Amsterdam sînt condamnați să facă un pelerinaj la Roma pentru că reprezentaseră una din aceste bucăți satirice. În 1539, la Gand, punîndu-se întrebarea : care sînt cei mai proști oameni din lume ?, unsprezece asemenea camere, din nouăsprezece, au răspuns că monahii. „Orișicînd", spune un contemporan, „își aveau locul într-o comedie cîțiva bieți călugări sau călugărițe ; se părea că veselia este cu neputință fără batjocorirea Domnului și a Bisericii". Filip al II-lea decretase pedeapsa cu moartea pentru autori și actori, dacă dădeau publicului piese neautorizate sau blasfematorii ; dar, în pofida a orice, ele se jucau și la sate. „Prin comedii", spune același autor,

Scanned with OKEN Scanner

„a pătruns mai întîi cuvîntul Domnului în aceste părți, așa că ele se vedeau cu ochi mult mai răi, și mai aspru, decît cărțile lui Martin Luther“ [1]). E limpede că spiritul s-a eliberat de vechea tutelă, și că popor, burghezi, meșteșugari, negustători, încep cu toții să gîndească prin ei înșiși asupra chestiunilor moralei și mîntuirii.

Totodată, extraordinara bogăție și prosperitate a țării îndrumă către obiceiuri pitorești și sensuale ; aici, ca și în Englitera aceleiași epoci, alaiurile Renașterii acoperă o surdă fierbere protestantă. Cînd Carol Cvintul își făcu în 1520 intrarea în Anvers, Albrecht Dürer văzu patru sute de arcuri de triumf cu cîte două etaje, lungi de cîte patruzeci de picioare, împodobite cu picturi și deasupra cărora se dădeau reprezentații alegorice. Figurantele erau fete din marea burghezie, îmbrăcate doar în văluri străvezii, „aproape goale“, spune cinstitul artist german. „Rar am văzut altele atît de frumoase ; le-am privit cu toată atenția și chiar cu brutalitate, pentru că eu sînt pictor.“ Sărbătorile camerelor de retorică devin mărețe ; de la oraș la oraș, de la asociație la asociație, e o provocare la lux și la născociri alegorice. La invitația violiștilor din Anvers, patrusprezece camere își trimit în 1562 „triumfurile“, iar camera Ghirlandei Mariei. din Bruxelles, obține ea premiul. „Deoarece, spune Van Meteren, apărură nu mai puțin de trei sute și patruzeci de oameni călări, toți învestmîntați în catifele și mătăsuri stacojii, cu cazace poloneze mărginite de fireturi argintii, cu pălării roșii croite în felul coifurilor antice ; vestele, penetul și încălțările le-aveau albe. Pălăriile le erau încinse cu benzi de fir foarte ciudat cusute în cîteva culori, anume galben, roșu, albastru și alb. Aveau șapte care ca din vechime, cu felurite fețe întrînsele. Și mai aveau încă șaptezeci și opt de care obișnuite, cu făclieri, al căror lemn era acoperit de pînze roșii mărginite cu alb. Vizitii purtau mantii roșii, iar în zisele care se zăreau alte fețe din vechime, ce dădeau a se-nțelege cum se cuvine să se-adune oamenii, în prietenie, ca să se bucure de toate cele de ase-

[1]) În 1539, orașul Louvain propune spre dezbatere următoarea problemă : „Care e suprema mîngîiere a muribundului ?“ Toate răspunsurile au o nuanță luterană. Camera din St. Wijnockberghe, care primește premiul al II-lea, răspunde după cea mai pură doctrină a harului : „Credința că ne e dat Hristos împreună cu duhul său“. (N.a.)

menea în prietenie". Cei din Malines oferiră o paradă aproape la fel de reuşită : trei sute douăzeci de oameni călare, în etamină de un roşu încins brodată cu aur, şapte care antice încărcate cu personaje, şaisprezece care cu blazoane şi înflăcărate de străluciri diferite. Adăugaţi şi defilarea altor douăsprezece procesiuni şi puneţi la socoteală comediile, pantomimele, focurile de artificii, banchetele care urmară. „Au mai fost şi alte nenumărate serbări de acelaşi soi în alte oraşe, pe vreme de pace..." — „Am socotit că e bine să le înşirui, cele arătate mai-nainte", spune Van Meteren, „care dau dovadă de unirea şi propăşirea acestor ţări în timpurile acelea". După plecarea lui Filip al II-lea, „în loc de numai o singură curte, păreau a fi răsărit o sută cincizeci". Seniorii se întreceau în somptuozitate, casa le era într-una deschisă şi risipeau fără măsură : o dată, prinţul de Orania, vrînd să mai taie din cheltuieli, concedie dintr-o dată douăzeci şi opt de bucătari şefi. În casele nobile mişunau paji, gentilomi, livrele superbe ; toată seva Renaşterii se revărsa în nebunii şi excese, ca şi în Anglia pe vremea Elisabetei, în vestminte pompoase, cavalcade, jocuri, bucate gustoase. Contele de Brederode bău atîta la o petrecere de Sfîntul Martin, că era cît pe ce să i se tragă moartea. Contele Renaniei chiar muri la un ospăţ, pe loc, fiindcă îndrăgise din cale-afară vinul de Malvasia. — Nicicînd n-a părut viaţa mai bună şi mai frumoasă. Ca în Florenţa secolului precedent sub familia Medici, ea încetă şi-aci de-a mai fi tragică ; omul nu mai e încordat ; răscoalele ucigaşe, războaiele sîngeroase dintre oraş şi oraş, dintre corporaţie şi corporaţie s-au potolit ; nu mai întîlnim decît o rebeliune, la Gand în 1536, uşor înăbuşită şi fără mari vărsări de sînge, ultim şi slab cutremur, de neasemuit formidabilelor insurecţii ale secolului al XV-lea. Margareta de Austria, Maria de Ungaria, Margareta de Parma, cele trei guvernatoare, au simpatia poporului ; Carol Cvintul este un principe naţional, vorbeşte flamanda, se mîndreşte a fi din Gand, acordă prin tratate protecţia sa manufacturilor şi negoţului ţării. Se îngrijeşte de ea şi o nutreşte ; drept plată, Flandra contribuie cu aproape jumătate [1]) din venitul său total ; în turma statelor sale, ea e vaca cea grasă şi lăp-

[1]) Două milioane scuzi aur la totalul de cinci milioane. (N.a.).

Scanned with OKEN Scanner

toasă, care oricît ai mulge-o nu seacă. Astfel, în timp ce spiritul se deschide, temperatura ce-l împresoară se îmblînzește. Iată cele două condiții ale unei noi creșteri, care se vede mijind în serbările camerelor de retorică, reprezentații clasice asemănătoare carnavalului florentin și mult deosebite de născocirile baroce îngrămădite la petrecerile ducilor de Burgundia ; într-adevăr, Guicciardini ne spune că, la Anvers, Camerele Violetei, a Măslinului și a Gîndirii, oferă publicului în incinta lor „comedii, tragedii și alte bucăți imitate după greci și romani". Obiceiurile, ideile și gusturile s-au transformat ; acum e loc și pentru o artă nouă.

Încă din epoca anterioară apar semne prevestitoare ale schimbării ce se coace. De la Hubert Van Eyck la Quentin Matsys, măreția și gravitatea concepției religioase au scăzut. Nu s-a mai năzuit la exprimarea întregii credințe și întregii teologii creștine într-unul și același tablou ; s-au ales anumite scene biblice și istorice, buna vestire, închinarea păstorilor, judecata din urmă, vreun martiriu, legende morale. Pictura, epică în mîinile lui Hubert Van Eyck, ajunge idilică în ale lui Memling și aproape lumească în ale lui Quentin Matsys. Devine patetică, interesantă, grațioasă. Încîntătoarele sfinte, frumoasa Irodiadă și svelta Salomeie ale lui Quentin Matsys sînt castelane gătite și încă de pe acum laice ; artistul iubește lumea reală pentru ea însăși, nereducînd-o la un mijloc de înfățișare a lumii supranaturale, ci făcînd din ea un scop. Scenele de obiceiuri profane se înmulțesc ; el pictează burghezi în prăvălia lor, cîntărind aur bunăoară, fețe micite și surîsuri șirete de avari, perechi de îndrăgostiți. Lucas de Leyda, contemporanul lui, e un strămoș al pictorilor pe care îi numim micii flamanzi ; *Înfățișarea lui Hristos* și *Dănțuirea Magdalenei* nu mai au religios nimic altceva decît numele ; personajul evanghelic e pierdut în accesorii ; ceea ce e reprezentat cu adevărat în tablou e o sărbătoare flamandă de țară sau o adunare de flamanzi într-o piață. În același timp, Ieronimus Bosch pictează scene drăcești înveselitoare și comice. E clar că arta pică din cer pe pămînt, și-și va lua drept obiect de-acum înainte nu divinul, ci omenescul. — De altfel, nici un procedeu și nici o cunoștință prealabil necesară nu-i lipsesc ; pictorii știu ce e perspectiva, știu să folosească uleiul, să

Scanned with OKEN Scanner

modeleze şi să dea relief ; au studiat tipurile reale ; ştiu să zugrăvească vestmintele, toate accesoriile, arhitectura şi peisajele, cu o justeţe şi o perfecţie surprinzătoare ; abilitatea mîinii lor trezeşte admiraţia. O singură scădere mai face din ei prinşii artei hieratice : neclintirea figurilor şi faldurilor ţepene ale stofelor. Nu mai au decît să observe jocul iute al fizionomiei şi mişcarea lesnicoasă a vestmîntului moale ; cu aceasta, renaşterea se va întregi. Suflul secolului îi împinge din urmă şi le umflă de pe acum pînzele. Cînd priveşti portretele pe care le-au făcut, interioarele, fie şi personajele sacre, *Punerea în mormînt* de Quentin Matsys, eşti ispitit să le cuvîntezi : „Voi trăiţi ; încă o sforţare ; hai, urniţi-vă, ieşiţi de-a binelea din evul mediu. Înfăţişaţi omul modern pe care îl găsiţi în sinea voastră şi în afara voastră ; zugrăviţi-l puternic, sănătos, bucuros de viaţă ; daţi uitării făptura uscată, ascetică şi căzută pe gînduri care visează în capelele lui Memling. De luaţi ca pretext al tabloului vreo întîmplare din religie, compuneţi-o, ca italienii, din figuri vii şi sănătoase ; dar aceste figuri să fie rodul gustului naţional şi personal ; aveţi şi voi sufletul vostru, suflet flamand, nu italian ; desfacă-i-se floarea ; va fi cu-adevărat una frumoasă dacă judecăm după boboci". — Şi, de fapt, cînd contempli sculpturile timpului, căminul Palatului de Justiţie şi mormîntul lui Carol Temerarul la Bruges, biserica şi monumentele funerare de la Brou, ţi se făgăduieşte o artă originală şi completă, mai puţin sculpturală şi pură decît a italienilor, însă mai diversă, mai expresivă, mai în voia naturii, mai nesupusă regulii, mai învecinată realului, mai aptă să manifeste persoana şi sufletul, neobişnuitul, neprevăzutul, felurimea lucrurilor, toată scara educaţiei, a condiţiilor, a temperamentului, a vîrstei, a individului ; într-un cuvînt, o artă germanică implicînd pe urmaşii îndepărtaţi ai fraţilor Van Eyck şi pe înaintaşii îndepărtaţi ai lui Rubens.

Aceştia n-au apărut însă, ori, cel puţin, nu şi-au îndeplinit rolul. Asta pentru că o naţiune nu vieţuieşte singură pe lume ; alături de renaşterea flamandă a avut loc renaşterea italiană ; marele arbore a sugrumat mica plantă. El înflorea şi creştea de un secol ; literatura, ideile, capodoperele Italiei celei precoce se impuneau Europei întîrziate, iar

Scanned with OKEN Scanner

oraşele Flandrei prin negoţul lor, dinastia austriacă prin stăpînirile şi afacerile ei italiene, aduceau în nord gustul şi modelele noii civilizaţii. Către 1520, pictorii flamanzi încep a lua pildă de la artiştii Florenţei şi ai Romei. Jean de Mabuse, întors din Italia în 1513, este primul care introduce în vechiul stil pe cel italian, apoi urmîndu-i şi alţii. E foarte natural să apuci, în locuri de tine încă neumblate, o cale gata bătută. Dar asemenea cale nu se face pentru oricine ar găsi-o, aşa că lungul lanţ al carelor flamande va încetini şi se va împotmoli în făgaşul disproporţionat, adîncit de un alt şir de care.

Două trăsături sînt proprii artei italiene, şi ambele repugnă imaginaţiei flamande. — Pe de o parte, această artă are drept centru corpul uman firesc, sănătos, activ, puternic, înzestrat cu toate aptitudinile atletice, adică despuiat sau doar pe jumătate învestmîntat, făţiş păgînesc, bucurîndu-se în plin soare, liber şi nobil, de membrele sale, de instincte, de toate facultăţile animale, ca un grec în cetatea sa şi în palestră, ori ca un Cellini, la vremea lui, în stradă sau pe drumul mare. Cît despre un flamand, nu-i e aproape acest fel de a vedea. Are o ţară rece şi umedă ; dezbrăcat, tremură. Trupului omenesc îi lipsesc acolo proporţiile frumoase şi gesturile pline de uşurinţă pe care le pretinde arta clasică ; nu rare ori e îndesat şi mult prea mult hrănit ; carnea albă, molatecă, flască, gata să se roşească, are nevoie de îmbrăcăminte. Cînd se întoarce un pictor de la Roma şi vrea să continuie arta italiană. ceea ce îl înconjură e contrar educaţiei sale ; n-are cum îşi înnoi simţirea printr-un contact cu natura vie, este redus la amintiri. E şi de neam germanic, cu alte cuvinte are un temei de cumsecădenie morală şi chiar de pudoare ; îi e greu să guste ideea păgînă a vieţii fără văluri ; îi e şi mai greu încă să priceapă imaginea fatală şi superbă [1]) care guvernează civilizaţia şi îmboldeşte artele dincolo de Alpi, aceea a individului complet, suveran, liber de orişicare lege, supunînd restul, oameni şi lucruri, desfăşurării propriei naturi şi creşterii facultăţilor sale.

[1]) Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien* — Carte admirabilă, cea mai completă şi mai filozofică dintre cele ce s-au scris asupra Renaşterii italiene (N.a.).

Scanned with OKEN Scanner

Pictorul nostru e totuşi rudă, deşi îndepărtată, cu Martin Schoen şi cu Albrecht Dürer, e burghez, blînd şi ordonat, îndrăgeşte confortul şi buna cuviinţă, făcut fiind pentru viaţa casnică şi de familie. Biograful său, Karl Van Mander, îl înarmează la începutul volumului cu sfaturi morale. Citiţi acest tratat patriarhal şi daţi-vă seama de distanţa care desparte pe un Rosso, un Giulio Romano, un Tiţian, un Giorgione, de ucenicii lor veniţi din Anvers sau Leyda : „Toate păcatele", spune bravul flamand „îşi au răsplata lor. — Desminţiţi zicala că cel mai bun pictor e şi cel mai nesăbuit. Nu cinstesc numele de artist cei ce duc o viaţă desmăţată. — Pictorii nu se cuvine să se bată, nici să se certe vreodată. — Nu este o artă a-ţi risipi bunurile. — Feriţi-vă în tinereţe să curteniţi femeile. — Feriţi-vă mai cu seamă de cele uşuratece, care mulţi pictori strică. — Judecaţi bine înainte de-a pleca la Roma, căci multe sînt prilejurile de risipă, şi puţine cele de cîştig. — Daţi totdeauna mulţumire Domnului pentru darurile sale." Vin apoi îndrumări speciale privind hanurile, cearşafurile şi ploşniţele în Italia. E limpede că asemenea elevi, oricît de mult ar lucra, nu pot da decît academisme ; omul conceput de ei înşişi e îmbrăcat ; cînd, urmînd pilda meşterilor italieni, vor să-l înfăţişeze gol, sînt neliberi, fără avînt şi fără inventivitate autentică ; la drept vorbind, în toate tablourile lor nu dai decît peste o imitaţie rece, sărăcăcioasă ; conştiinţa le e pedanterie, fac servil şi prost ceea ce peste munţi se făcea firesc şi bine.

Pe de altă parte, arta italiană, ca şi cea greacă şi în genere cea clasică, pentru a înfrumuseţa simplifică ; elimină, şterge, împuţinează detaliul ; prin acest procedeu pune în valoare trăsăturile mari ; Michelangelo şi minunata şcoală florentină supun sau suprimă accesoriile, peisagiile, clădirile, vestmîntul ; pentru ei esenţial e tipul măreţ sau nobil, întocmirea anatomică şi musculară, corpul gol sau larg drapat, luat în el însuşi, abstract prin retezarea particularităţilor ce alcătuiesc individul şi-i pecetluiesc profesiunea, educaţia, condiţia : omul în general îl reprezintă, nu pe cutare om. Personagiile lor plutesc într-o lume înaltă, deoarece sînt dintr-o lume care nu există ; caracterul specific scenei lor este absenţa timpului şi locului. Nimic mai opus geniului germanic şi flamand, care vede lucrurile cum

Scanned with OKEN Scanner

sînt, întregi şi complexe, care în om surprinde, pe lîngă omul generic, contemporanul, burghezul, ţăranul, muncitorul, cutare burghez, cutare muncitor, cutare ţăran ; care dă accesoriilor omului o însemnătate la fel de mare cît şi omului, care iubeşte nu numai natura umană, ci toată natura însufleţită şi neînsufleţită, turmele, caii, plantele, priveliştile, cerul şi însuşi aerul ; pe care vasta lui simpatie îl împiedică să ocolească ceva, pe care ochiul său mai minuţios îl sileşte să exprime totul. — Se înţelege că, supunîndu-se unei discipline atît de contrarie sieşi, va pierde propriile însuşiri fără a se îmbogăţi cu altele pe care nu le avea ; că, pentru a începeni în lumea ideală, îşi va amorţi culorile, va şterge amănuntul adevărat al interioarelor şi costumelor, va răpi figurilor iregularitatea originală, proprie atît portretului cît şi persoanei, va fi silit să potolească gestul viu, care e tocmai relieful naturii în desfăşurare şi strică simetriei ideale. Dar nu-i va fi deloc uşor să facă aceste jertfe ; instinctul nu i se va îndoi cu totul sub greutatea educaţiei ; se vor găsi mereu rămăşiţe flamande sub veleităţile italiene ; rînd pe rînd vor predomina unele sau altele în acelaşi tablou ; îşi vor zădărnici reciproc efectul deplin, aşa că pictura aceasta nehotărîtă, neîntreagă, trasă în două părţi, va furniza documente istorice, nu opere de artă.

Acest spectacol acoperă în Flandra ultimele trei sferturi ale secolului al XVI-lea. Ca un rîuleţ ce-ar primi în coastă un rîu mare şi atunci apele amestecate i s-ar tulbura, pînă cînd în cele din urmă adaosul străin şi-ar impune nuanţa lui mai puternică, tot aşa vedem stilul naţional, invadat de cel italian, împestriţîndu-se fără vreo regulă, ici, colo, treptat pierzîndu-se, nemaiurcînd decît rar la faţa apei şi în sfîrşit cufundîndu-se adînc şi la întuneric, timp în care celălalt se desfăşoară la lumină atrăgînd privirile tuturor. Interesantă urmărirea în muzee a conflictului dintre aceste două curente şi a efectului ciudat produs de amestecul lor. Primul val italian soseşte cu Jean de Mabuse, Bernard Van Orley, Lambert Lombard, Jean Mostaert, Jean Schoreel Lancelot Blondeel. Ei aduc în tablourile lor arhitecturi clasice, pilaştri de marmoră pestriţă, medalioane, nişe în formă de scoică, cîteodată arcuri de triumf şi cariatide, altă dată şi figuri nobile, viguroase, de femei drapate ca în vechime, cîte un nud în toată firea, bine făcut, vieţuind din plin, de bună şi sănătoasă viţă păgînă ; la atît se reduce

Scanned with OKEN Scanner

imitația lor ; în rest, ei urmează tradiția națională. Tablourile rămîn mici, cum convin picturii de gen ; aproape totdeauna au culoarea puternică și bogată a epocii precedente, depărtările muntoase și albăstrii ale unor Van Eyck, cerurile limpezi și vag nuanțate în smaragd la orizont, superbele stofe încărcate de aur și pietre prețioase, relieful robust, minuțioasa exactitate a detaliului, solidele și cinstitele capete burgheze. Dar, pictorii aceștia nu mai sînt prinși în gravitatea hieratică, ci pică, tocmai scăpînd de ea, în stîngăcii naive și în nepotriviri burlești ; progenitura lui Iov, zdrobită sub prăbușirea palatului, se zbuciumă cu strîmbături și răsuciri de oameni stăpîniți de necuratul ; pe altă față a tripticului, diavolul zburînd, asemănător unui liliac mititel, se înalță către un Dumnezeu mărunt ca scos din cărțile de rugăciuni. Picioare mult prea lungi, mîini ascetice și descărnate, apar contrazicînd cîte un trup altfel echilibrat. Într-o *Cină* a lui Lambert Lombard, se amestecă ritmurile lui Da Vinci cu încărcături și vulgarități flamande. O *Judecată din urmă* a lui Bernard Van Orley aduce diavolii lui Martin Schoen în academia rafaelită. — Cu generația următoare, creasta valului începe să invadeze totul : Michel Van Coxcyen, Heemskerk, Franz Floris, Martin de Vos, cei cîțiva Francken, Van Mander, Spranger, Porbus cel Bătrîn, mai tîrziu Goltzius, mulți alții încă, seamănă a nu vorbi decît italiana, însă cu chiu cu vai, cu accent străin și cu unele barbarisme. Pînzele se măresc apropiindu-se de dimensiunile obișnuite ale unui tablou istoric ; felul de a picta e mai puțin simplu ; Karl Van Mander îi dojenește pe contemporanii săi că-și „încarcă penelele", ceea ce altă dată nu se făcea deloc, și că folosesc cu exces împăstarea. Coloritul se stinge ; devine tot mai albicios, cretos și searbăd. Pictorii se aruncă pătimaș în studiul anatomiei, al racursiurilor și al musculaturii ; desenul ajunge sec și dur, amintindu-ți în același timp aurarii vremii lui Pollajuolo și discipolii exagerați ai lui Michelangelo ; fiecare se sprijină apăsat sau violent pe știința sa ; insistă pentru a proba cît de bine știe mînui scheletul și înfățișa mișcarea ; veți găsi Eve și Adami, Sfinți Sebastieni, Ucideri ale pruncilor, cîte-un Horatius Cocles, aducînd a ecorșeuri vii și grotești ; personajele au aerul că vor să-și scape din piele. Cînd sînt mai potolite, iar pictorul, ca Franz Floris în a sa *Cădere a îngerilor*, imită cu discreție bunele modele clasice, nici atunci nu-i sînt mai reușite nudurile ; simțul realului și baroca imaginație

Scanned with OKEN Scanner

germanică erup printre formele ideale ; demoni cu capete de pisică, de porc, de peşte, înarmaţi cu trompe, cu ghiare, cu creste şi suflînd foc pe guri, aduc comedia bestială şi sabatul fantastic în mijlocul nobilului Olimp : o bufonerie de-a lui Teniers inserată într-un poem de Rafael. Alţii, ca Martin de Vos, îşi însăilează pentru un mare tablou religios figuri în manieră antică, cuirase, draperii şi hlamide, întocmiri care dau să se potrivească regulilor, gesturi care se vor nobile, căşti şi capete de operă ; însă ei sînt funciarmente pictori de gen, iubitori ai realului şi ai accesoriului ; recad clipă de clipă pe tărîmul tipurilor flamande şi al detaliilor gospodăreşti ; tablourile lor seamănă a stampe colorate şi mărite ; le-ar fi stat mult mai bine mici. Se simte la artist un talent deviat, o natură contrariată, un instinct aplicat în răspăr, un prozator născut pentru a perinda scene de moravuri şi căruia gustul public îi comandă epopei în alexandrini [1]). — Încă un val, şi aceste resturi ale geniului naţional ne vor apărea înecate cu totul. Un pictor de familie nobilă, cu grijă educat, instruit de un erudit, om de lume şi curtean, favorit al marilor personaje italiene şi spaniole ce conduc treburile Ţărilor de Jos pe nume Otto Venius, după ce şi-a petrecut în Italia şapte ani, vine de acolo cu nobilele şi purele tipuri antice, cu frumosul colorit veneţian, cu tonurile topite şi blînd gradate, cu umbrele străbătute de lumină, cu purpura vagă a carnaţiei şi cu frunzişuri bătînd în roşu ; în afară de vervă, e un italian, nu mai are nimic din seminţia lui ; doar dacă, din loc în loc, vreun fragment de costum, atitudinea francă a vreunui bătrîn încovoiat îl mai leagă de ţara sa. Nu-i mai rămîne, pictorului decît să o părăsească de tot. Denis Calvaert se stabileşte la Bologna, acolo face şcoală, rivalizează cu cei trei Carracci, e maestrul lui Guido ; astfel că arta flamandă pare dusă de propriul ei curs către pieire, în folosul alteia.

Ea supravieţuieşte, deşi oprimată de cealaltă. Oricît s-ar pleca geniul unui popor sub o influenţă străină, se înalţă iarăşi ; pentru că ea e temporară, iar el etern ; el ţine de carne

[1]) Este o asemănare între acest moment al picturii flamande şi starea literaturii engleze după Restauraţie. În ambele cazuri o artă germanică se vrea clasică, în ambele cazuri contrastul dintre educaţie şi fire produce opere hibride, avortări repetate. (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

și de sînge, de aer și pămînt, de structura și gradul de acțiune ale simțurilor și creerului ; acestea sînt forțe vii, neîntrerupt înnoite, pretutindeni prezente, și pe care admirația trecătoare față de o civilizație superioară nu le poate nici distruge, nici știrbi. Ne dăm seama de lucrul acesta din păstrarea a două genuri ce rămîn pure în mijlocul alterării crescînde a altora. Mabuse, Mostaert, Van Orley, cei doi Porbus, Jan Van Cleve, Antonis Moor, cei doi Mierevelt, Paul Moreelse fac portrete admirabile ; adesea, în tripticuri, figurile donatorilor, înșirate pe aripi, contrastează prin autenticitatea lor francă, prin seriozitatea imobilă, prin adîncimea naivă a expresiei lor, cu răceala și orînduirea artificială a tabloului central ; privitorul simte că învie ; în locul manechinelor, dă de oameni. Pe de altă parte se încheagă pictura de gen, peisajul, interioarele. După Quentin Matsys și Lucas de Leyda, le vedem cum se dezvoltă la Jean Matsys, la Van Hemessen, la Bruegheli, la Vinckebooms, la cei trei Valkenburg, la Pieter Neefs, la Paul Bril, mai ales la o mulțime de gravori și de ilustratori care reproduc, pe foi volante sau în cărți, moralitățile, scenele de moravuri, profesiunile, condițiile și evenimentele zilei. Fără îndoială, multă vreme pictura aceasta rămîne fantastică și bufonă ; tulbură ordinea naturii după placul închipuirii fără frîu ; nu vrea să știe de adevăratele forme și de adevăratul ton al arborilor și al munților ; își face personajele să urle și, printre costumele vremii, îi scapă monștri grotești asemănători celor purtați pe la chermese. Dar toți acești intermediari sînt firești și o conduc pe nesimțite către stadiul ei final, care e înțelegerea și iubirea vieții reale, așa cum o văd ochii. Aici, ca și în portretistică, lanțul e complet, iar metalul tuturor inelelor lui e național ; prin Bruegheli, prin Paul Bril și Pieter Neefs, prin Antonis Moor, prin cei doi Porbus și cei doi Mierevelt, ea se unește cu a maeștrilor flamanzi și olandezi din secolul al XVII-lea. Rigiditatea vechilor figuri s-a preschimbat în supleță ; peisajul mistic a devenit real ; s-a săvîrșit trecerea de la epoca divină la cea umană. Această dezvoltare spontană și neîntreruptă demonstrează că instinctele naționale persistă sub stăpînirea modei străine ; vină numai o zguduire care să le învîrtoșeze, că și-au și reluat întîietatea, iar arta se va transforma împreună cu gustul public. Această zguduire e marea revoltă care începe în 1572, lungul și teribilul război al independenței, tot atît de grandios în evenimentele lui și de fecund în urmări cît și revo-

Scanned with OKEN Scanner

luţia noastră franceză. Acolo, ca şi la noi, lumea morală înnoindu-se, a înnoit-o pe cea ideală ; arta flamandă şi olandeză a secolului al XVII-lea, asemeni artei şi literaturii franceze din secolul al XIX-lea, este repercusiunea unei vaste tragedii jucate timp de treizeci de ani cu preţul a mii de vieţi. Însă aci eşafoadele şi bătăliile, tăind naţiunea în două. au făcut două popoare : unul catolic şi legitimist, Belgia ; altul protestant şi republican, Olanda. Reunite într-unul singur, n-ar fi avut decît un spirit ; divizate şi opuse, au avut două. Anvers şi Amsterdam avură concepţii diferite despre viaţă, de unde şi şcoli de pictură diferite ; criza politică, dedublînd ţara, dedublă arta.

8

Pentru a pricepe naşterea şcolii care poartă numele lui Rubens, trebuie să privim îndeaproape procesul de formare a Belgiei. [1]) Înaintea războiului Independenţei, provinciile din sud păreau înclinate către reformă cît erau şi cele din nord. În 1566, bande de iconoclaşti devastaseră catedralele din Anvers, din Tournay, din Gand, şi sfărîmaseră pretutindeni, în biserici şi mînăstiri, imaginile şi ornamentele pe care le credeau obiecte de idolatrie. Primprejurul Gand-ului, calvinişti armaţi, în număr de cîte zece mii şi de cîte douăzeci de mii, veneau să asculte predicile lui Hermann Stricker. Încercuind rugurile. asistenţii cîntau psalmi, lapidau cîteodată pe călăi şi-i liberau pe condamnaţi. A trebuit decretată pedeapsa cu moartea pentru a fi reprimate satirele camerelor de retorică, iar cînd îşi începu ducele de Alba masacrele, toată ţara puse mîna pe arme. Însă rezistenţa în sud nu fu aceeaşi cu cea din nord ; asta deoarece în sud sîngele germanic, rasa independentă şi protestantă nu era curată ; o populaţie amestecată care

[1]) Ştie toată lumea că numele acesta datează de pe vremea Revoluţiei franceze. Îl întrebuinţez aci ca mai comod. Denumirile istorice sînt : „Ţările-de-Jos Spaniole“ pentru Belgia, iar pentru Olanda „Provinciile Unite“. (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

vorbește franceza, valonii, constituia jumătate din numărul locuitorilor. De altminteri, solul fiind mai bogat și viața mai înlesnită, energia era scăzută, iar sensualitatea crescută ; omul era mai puțin hotărît să sufere și mai înclinat să se bucure. În fine, aproape toți valonii erau catolici ; la fel marile familii legate, prin viața lor, de curte și de ideile curții. Iată de ce provinciile din sud nu combătură nici pe departe cu încăpățînarea de neînfrînt a provinciilor din nord. Nimic asemănător în sud cu asediile Maestricht-ului, Alkmaar-ului, Harlem-ului, Leydei, unde femeile înregimentate se lăsau ucise pe baricade. După luarea Anvers-ului de către ducele de Parma, cele zece provincii deveniră ascultătoare și începură, aparte, o viață nouă. Cetățenii cei mai mîndri și calviniștii cei mai fervenți pieriseră în lupte, pe eșafoduri, sau se refugiaseră în cele șapte provincii libere din nord. Camerele de retorică se exilaseră în masă tot acolo. Cînd s-a sfîrșit guvernarea ducelui de Alba, se socotea că emigraseră șaizeci de mii de familii ; după căderea Gand-ului, mai plecară încă unsprezece mii de locuitori ; după capitularea Anvers-ului, patru mii de țesători se îndreptară spre Londra. Anvers își pierdu jumătate din locuitori ; Gand și Bruges, cîte două treimi ; străzi întregi rămăseseră goale ; pe strada principală din Gand, spune un călător englez, păștea iarbă doi cai. O mare operație chirurgicală vidase națiunea de tot ceea ce spaniolii denumeau sîngele ei cel rău ; orișicum, cel rămas era cel mai potolit. E un considerabil temei de docilitate la rasele germanice, gîndiți-vă numai la regimentele germane exportate în secolul al XVIII-lea în America și vîndute spre a muri de către micii lor principi absoluți ; odată suveranul acceptat, supușii îi sînt și fideli ; cu drepturile înscrise în documente, el pare și legitim ; toți sînt înclinați să respecte ordinea stabilită. Afară de asta, constrîngerea neîntreruptă a unei necesități iremediabile își făcea efectul ; omul se potrivește lucrurilor cînd recunoaște că nu le poate schimba ; acele părți ale caracterului care nu se pot dezvolta se ofilesc, iar celelalte înfloresc cu atît mai mult. În istoria unei națiuni sînt momente cînd ea se asemuie lui Hristos dus de Satana pe vîrful unui munte ; e vorba atunci să aleagă între viața eroică și cea pașnică. În cazul de față, ispititorul era Filip al II-lea cu armatele și călăii săi ; supuse aceleiași încercări, poporul din nord și poporul din sud luară hotărîri deosebite, după micile deosebiri constitutive și de caracter.

Scanned with OKEN Scanner

Alegerea făcută, deosebirile acestea crescură mereu, exagerate tocmai de efectul situației pe care o pricinuiseră. Cele două popoare erau varietăți aproape indistincte ale aceleiași specii ; ele ajunseră două specii distincte. Așa cum e cu tipurile organice, e și cu tipurile morale ; la origine au un izvor comun, dar, cu cît se împlinesc, se îndepărtează unul de altul ; asta deoarece se realizează divergent.

De atunci în colo provinciile din sud devin Belgia. Ce domnește acolo e nevoia de pace și de bună stare și dispoziția de a lua viața pe latura ei plăcută și jovială ; într-un cuvînt, spiritul lui Teniers. La urma urmei, chiar într-o colibă prăpădită, într-un han sărăcăcios, sau pe o bancă de lemn, se poate rîde, cînta, fuma o pipă bună și da pe gît o bere gustoasă ; nici să mergi la slujbă nu e neplăcut, e o ceremonie frumoasă, nici să te spovedești de păcate unui iezuit cumsecade. După luarea Anvers-ului, Filip al II-lea află cu satisfacție că împărtășaniile s-au îndesit simțitor. Mînăstirile se întemeiază cu zecile. „E lucru demn de luat în seamă, spune un contemporan, că de la fericita venire a arhiducilor se ivesc pe aceste meleaguri mai multe ctitorii decît vreme de două sute de ani înainte" : franciscane, carmelite de călugări și călugărițe, apoi de-ale ordinului sfîntului Francisc din Paola, de-ale ordinului Bunei Vestiri, și mai cu seamă iezuite ; într-adevăr, acestea vin cu un creștinism nou, cel mai nimerit stărilor țării și care pare făcut anume pentru a contrasta cu al protestanților. Fiți supuși în spirit și în inimă ; cît despre rest, indulgență și toleranță : trebuie privite din acest punct de vedere portretele timpului, între altele voinicul și veselul confesor al lui Rubens. Cazuistica are loc și e utilă în cazurile dificile : sub domnia ei toate mărunțele păcate curente se trec cu vederea. De altfel cultul e ferit de prefăcătorie și sfîrșește prin a fi amuzant. La această epocă tocmai, decorarea interioară a bătrînelor și gravelor catedrale devine lumească și sensuală : podoabe multiplicate și răsucite, flamuri, lire, ciucuri, parafe, căptușirea pereților cu marmore pestrițe, altare ce par fațade de operă, amvoane baroce care iau ochii prin îngrămădirea unei menajerii de animale sculptate ; iar exteriorul bisericilor noi e pe măsura interiorului ; în privința asta e instructivă cea iezuită de la Anvers, ridicată la începutul secolului al XVII-lea ; este un salon etajat din belșug : Rubens i-a zugrăvit cele treizeci și șase de plafoane, și e curios să vezi, aici și aiurea, o religie

Scanned with OKEN Scanner

ascetică și mistică acceptînd drept temeiuri de edificare cele mai înfloritoare și cele mai etalate nudități, Magdalene planturoase, sfinți Sebastieni cărnoși, madone pe care magul cel negru le devoră cu toată lăcomia ochilor lui, o desfășurare de cărnuri și de stofe căreia nici carnavalul florentin nu-i egala provocările desfrînate și triumfala sensualitate.

Între timp, starea politică modificată contribuie la modificarea spiritelor. Vechiul despotism s-a îndulcit ; rigorilor ducelui de Alba le-a urmat cumpătarea ducelui de Parma. După o amputare însoțită de pierderea unei mari cîtimi de sînge, omul trebuie tratat cu calmante și întăritoare ; iată de ce, după pacificarea Gand-ului, spaniolii lăsară să doarmă teribilele edicte pe care le îndreptaseră contra ereziei. Gata cu torturile : ultimul martiriu e al unei biete slujnice îngropată de vie în 1597. În secolul următor Jordaens poate să se facă protestant, împreună cu nevasta și cu familia acesteia, fără nicio grije și chiar fără a-și pierde comenzile. Arhiducii lasă orașele și corporațiile să se administreze după vechiul lor obicei, să-și dicteze singure impunerile, să-și facă afacerile ; cînd vor să obțină o scutire militară sau de impozit pentru Brueghel de Velours, se adresează comunei. Guvernămîntul devine normal, pe jumătate liberal, aproape național ; dispar extorcările, raziile, brutalitățile în stil spaniol. Pînă la urmă, pentru a-și menține stăpînirea, Filip al II-lea e silit să lase țara totuși flamandă, făcînd din ea un stat aparte. În 1599, o desparte de Spania și o cedează pe deplin arhiducilor Albert și Izabela. „Spaniolii n-au făcut vreodată ceva mai nimerit, scrie ambasadorul Franței ; le era cu neputință să mai rămînă fără schimbarea aceasta, căci pretutindeni mustea revolta". Statele generale se adună în 1600 și hotărăsc un număr de reforme. Se vede, prin prisma lui Guicciardini și a altor călători, că vechea constituție a ieșit aproape neatinsă din ruinele sub care o îngropaseră violențele militare. „La Bruges, scrie în 1653 M. de Monconys, fiecare meserie își are casa ei comună în care oamenii se întrunesc pentru treburile comunității lor sau pentru a petrece ; iar meseriile toate sînt împărțite în patru și sînt conduse de patru primari care țin cheile cetății, guvernatorul neavînd nicio jurisdicție sau putere decît numai asupra oamenilor de arme". Arhiducii sînt înțelepți și gîndesc la binele public. În 1609, fac pace cu Olanda ; în 1611, edictul lor perpetuu desăvîrșește reconstrucția țării. Sînt

Scanned with OKEN Scanner

sau devin populari ; Izabela doboară ea însăşi, în Piaţa Nisipului, pasărea marelui jurămînt al arbaletierilor. Albert urmează la Louvain cursurile lui Justus Lipsius. Ei îndrăgesc, îi primesc, şi-i apropie pe artiştii celebri, pe Otto Venius, Rubens, Teniers, Brueghel de Velours. Camerele de retorică înfloresc, universităţile sînt oblăduite ; în incinta catolică şi sub mîna iezuiţilor, cîteodată chiar alături de ei, are loc un fel de renaştere a spiritului ; controversişti, cazuişti. eruditi, geografi, medici, pînă şi istorici ; Mercator, Ortelius, Van Helmont, Jansenius, Justus Lipsius, sînt flamanzi şi sînt din această epocă. *Descripţia Flandrei* de Sander, operă enormă, încheiată cu preţul atîtor chinuri, e un monument al zelului naţional şi al orgoliului patriotic. În fine, dacă vrem să ne reprezentăm starea ţării, să considerăm azi unul dintre oraşele ei liniştite şi decăzute, Bruges de exemplu. Sir Dudley Carleton, trecînd prin Anvers în 1616, îl găseşte foarte frumos, deşi aproape gol. Fără îndoială că n-a dat niciodată peste „patruzeci de persoane într-o stradă, cît e ea de lungă" ; nicio caleaşcă şi nici un călăreţ, nici un cumpărător în vreo prăvălie. Dar casele sînt bine întreţinute, totul e curat şi îngrijit. Ţăranul şi-a reclădit coliba arsă şi lucrează cîmpul ; gospodina îşi vede de treabă, a revenit siguranţa şi cu ea va reveni abundenţa ; sînt întreceri de tir, procesiuni, chermese, superbe festivităţi princiare. Se reîntoarce buna stare de dinainte, nu se mai aspiră la altceva, se lasă religia în mîinile bisericii şi guvernarea în ale prinţului ; aci, ca şi la Veneţia, mersul evenimentelor a redus omul la căutarea plăcerii, şi el o caută cu atît mai multă forţă cu cît contrastează mai puternic în amintire mizeriile trecute.

Şi, de fapt, ce contrast ! Trebuie să fi citit despre amănuntele războiului pentru a-l măsura. Cincizeci de mii de martiri pieriseră sub Carol Quintul ; optsprezece mii de persoane fuseseră torturate de ducele de Alba ; după aceea, ţara revoltată suportase un război de treisprezece ani. Spaniolii nu recuceriseră marile oraşe decît prin foamete, după asedii lungi. La început Anvers fusese prădat timp de trei zile ; au fost ucişi şapte mii de orăşeni şi arse cinci sute de case. Soldatul trăia pe spinarea ţării, şi-l poţi vedea, în gravurile vremii, jefuind, scotocind prin case, supunînd pe bărbat la chinuri groaznice şi batjocorind femeia, cărînd pe roate cuferele şi mobila. Cînd solda întîrzia prea mult, se cantonau în cîte-un

Scanned with OKEN Scanner

oraș ; ceea ce însemna o republică de bandiți ; sub un eletto [1]) ales de ei, exploatau împrejurimile după bunul lor plac. Karl Van Mander, istoricul pictorilor, întorcîndu-se odată în satul lui, își găsi casa cu toate ale ei prădată ; soldații furaseră pînă și salteaua și cearceafurile de pat ale bătrînului și bolnavului său tată. Karl e dezbrăcat în pielea goală, și tocmai îi treceau o funie pe după gît ca să-l spînzure, cînd fu salvat de un cavaler pe care-l cunoscuse în Italia. Altădată, călătorind cu soția și unicul lui copil, e jefuit de bani, de bagaje, de haine, nevastă-sa de ale ei, chiar și copilul de scutece, dînsei nemairămînîndu-i decît o fustă, copilului o cîrpă mizerabilă, iar lui Karl doar un postav de tot uzat cu care se acoperea ; în asemenea echipament ajunseră la Bruges. Cu un regim ca acesta, țara „piere" ; soldații înșiși sfîrșesc prin a crăpa de foame, iar ducele de Parma îi scrie lui Filip al II-lea că, dacă nu trimite nimic, armata e pierdută : „căci nu poți trăi fără să mănînci". La ieșirea din asemenea calamități, pacea pare un rai ; nu binele îl bucură pe om, ci mai binele, iar în asemenea împrejurări mai binele e imens. În sfîrșit, poți dormi în patul tău, aduna merinde, te poți bucura de munca ta, călătorești, te-aduni cu cine vrei, discuți, toate fără nici o teamă ; ai o casă, o patrie ; viitorul ți se deschide. Toate faptele obișnuite ale vieții capătă atracție și interes ; retrăiești și-ți pare că trăiești pentru întîia oară. În circumstanța ca acestea se produc totdeauna literaturile spontane sau artele originale. Marea zguduire abia încercată a făcut să pice lustrul uniform întins de tradiție și obicei peste lucruri. Se descopere omul ; se surprind trăsăturile esențiale ale naturii lui și înnoite și schimbate ; i se zărește temelia, instinctele adînci, forțele stăpîne care-i definesc rasa și-i vor îndruma istoria ; peste o jumătate de secol nu i se vor mai vedea, tocmai pentru că o jumătate de secol i-au putut fi văzute ; dar, pînă atunci, frăgezimea lucrurilor e neștirbită. Spiritul e în fața lor ca Adam cînd a deschis întîiași dată ochii ; mai tîrziu abia i se vor rafina și subția facultățile, acum îi sînt largi și simple. Și omul e capabil de așa ceva, deoarece s-a născut într-o societate ce se prăbușea și a crescut printre tragedii adevărate ; ca Victor Hugo și George Sand, Rubens mic, în exil, alături de tatăl

[1]) Substantivarea participiului *eletto*, al verbului italian *eleggere* (a alege) ; aici, în sensul de căpetenie aleasă de o bandă sau alta.

lui întemniţat, a auzit între ai săi şi peste tot împrejur ecourile furtunii şi ale naufragiului. După generaţia activă care a pătimit şi creat, vine generaţia poetică scriind, pictînd ori sculptînd. Ea exprimă şi amplifică energiile şi dorinţele lumii întemeiate de părinţi. Iată pentru ce pictura flamadă va glorifica în tipuri eroice instinctele sensuale, bucuria plină şi mare, forţa aspră a sufletelor din preajmă, şi va da de Olimpul lui Rubens în hanul lui Teniers.

Printre pictorii aceştia e unul care pare a-i umbri pe toţi ceilalţi ; de fapt, în istoria artei nu e un nume mai mare, iar la fel de mari nu sînt decît încă vreo trei sau patru. Însă Rubens nu e deloc un geniu izolat, iar numărul şi asemănarea talentelor ce-l înconjoară dovedesc că înflorirea, al cărui cel mai frumos vlăstar e, este produsul naţiei sale şi al timpului său. Înaintea lui, Adam Van Noort [1]), maestrul său şi deopotrivă al lui Jordaens ; odată cu el, contemporanii crescuţi în alte ateliere şi a căror creaţie e tot atît de spontană cît şi a lui, Jordaens, Crayer, Gerard Zeghers, Rombouts, Abraham Jansens, Van Roose ; după dînsul, elevii săi, Van Thulden, Diepenbecke, Van den Hoecke, Corneille Schut, Boyermans, Van Dyck, cel mai mare dintre ei, Jan Van Oost din Bruges ; alături de ei, mari pictori animalieri, de flori şi de accesorii, Snyders, Jan Fyt, iezuitul Seghers, şi o întreagă şcoală de gravori celebri, Soutman, Vorsterman, Bolswert, Pontius, Vischer ; aceeaşi sevă hrănea toate ramurile, şi pe cele mici şi pe cele mari ; mai puneţi la socoteală simpatia cu care erau înconjuraţi şi admiraţia naţională. E clar că o asemenea artă este efectul nu al unui accident particular, ci al unei dezvoltări generale, iar această certitudine se întregeşte atunci cînd privită opera, i se remarcă şi concordanţa cu mediul.

Pe de o parte ea reia sau continuă tradiţiile Italiei şi e astfel catolică şi păgînă în acelaşi timp. E comandată de biserici şi de mînăstiri ; reprezintă scene biblice şi evanghelice ; subiectul e pilduitor şi gravorul înscrie bucuros în jurul stampei sentinţe pioase sau rebusuri morale. Cu toate acestea, în fapt, ea n-are nimic creştinesc în afară de titlu ; orişice sentiment mistic sau ascetic îi e exclus, madonele ei, martirii, confesorii, Hristoşii, apostolii, sînt superbe corpuri înflori-

[1]) A se vedea admirabilul său tablou *Pescuirea minunată*, la biserica St. Jacques din Anvers (dacă într-adevăr îi aparţine). (N.a.)

toare, mărginite la viaţa prezentă ; paradisul îi e un Olimp de zei flamanzi bine nutriţi şi cu plăcerea mişcării membrelor ; în această pictură eşti mare, puternic, cărnos, satisfăcut, în ea te desfăşori voinicește şi măreţ, ca într-o serbare naţională ori într-o festivitate princiară. Fără îndoială, biserica botează cu potrivită etichetă această ultimă floare a bătrînei mitologii ; însă e vorba doar de un botez, care adesea şi lipseşte ; Apolonii, Jupiterii, perechile repetate ale lui Castor şi Polux, Afroditele, toţi zeii cei vechi retrăiesc sub numele lor veritabil în palatele regilor şi ale celor mari, pe care le ornează. Asta fiindcă aici, ca şi în Italia, religia constă din rituri ; Rubens se duce în fiecare dimineaţă la liturghie şi dă cîte un tablou pentru indulgenţe ; după care reintră în poeticul său sentiment al vieţii naturale, şi pictează în acelaşi stil o Magdalenă şi o sirenă cu forme pline ; sub străvezia pojghiţă catolică, obiceiurile, practica vieţii, inima, spiritul, toate sînt păgîneşti. Pe de altă parte, arta aceasta e într-adevăr flamandă, în toate, şi pleacă de la una şi aceeaşi idee originală, care e naţională şi nouă ; e armonioasă, spontană, proprie sieşi ; prin asta se distinge de precedenta, care nu era decît o pastişă discordantă. Din Grecia la Florenţa, de la Florenţa la Veneţia, de la Veneţia la Anvers, poţi urmări toate etapele trecerii. Conceperea omului şi a vieţii pierde pe drum în noblețe şi cîştigă în lărgime. Rubens e pentru Tiţian ce e Tiţian pentru Rafael şi ce e Rafael pentru Fidias. Nicicînd simpatia artistului n-a cuprins natura într-o îmbrăţişare atît de francă şi de universală. Vechile hotare, încă dinainte îndepărtate, par acum smulse pentru a deschide calea infinită. Nici un respect faţă de convenienţele istorice ; el amestecă figuri alegorice cu figuri reale, cardinali cu un Hermes despuiat ; aduce în cerul ideal al mitologiei şi al evangheliei figuri brutale sau necurate, o Magdalenă care e o doică şi o Ceres care suflă în urechea vecinei un cuvînt pipărat. Nici o teamă în a şoca simţirea fizică ; merge pînă la capătul îngrozitorului, străbătînd toate chinurile cărnii torturate şi toate cumplitele tresăriri ale agoniei urlînde. Nici o teamă în a şoca gingăşia sufletului ; va face din Minerva sa o ciumă care ştie să se bată, din Iudita o măcelăreasă obişnuită să lase sînge, din Paris al său un hîtru expert şi un amator pofticios. Ca să transpui în vorbe ideea pe care o ţipă nelimitat Suzanele sale, Magdalenele sale, sfinţii Sebastieni, Graţiile, Sirenele, toate chermesele zeieşti

Scanned with OKEN Scanner

ori omeneşti, ideale ori reale, creştine ori păgîne, ţi-ar trebui cuvintele lui Rabelais. Prin el, toate instinctele animalice ale naturii umane pătrund în scenă ; fuseseră excluse ca grosolane, el le readuce ca adevărate ; la el, ca în natură, ele se întîlnesc unele cu altele. Nici unele nu-i lipsesc, afară doar de cele prea pure şi prea nobile ; are sub mînă întreaga natură, afară de cel mai înalt pisc. Iată pentru ce inventivitatea lui e cea mai vastă din cîte s-au văzut şi înglobează toate tipurile, cardinali italieni, împăraţi romani, seniori contemporani, burghezi, ţărani, mulgătoare de vaci, cu deosebirile nenumărate pe care jocul forţelor naturale le imprimă creaturilor, iar peste o mie cinci sute de tablouri nu ajung să-l epuizeze.

Din aceeaşi pricină, în reprezentarea corpului, el a priceput mai adînc decît toţi caracterul esenţial al vieţii organice ; îi depăşeşte pe veneţieni, cum îi depăşesc aceia pe florentini ; simte mai bine decît ei cum carnea e o substanţă nestatornică pe cale de reînnoire continuă ; şi chiar aşa e, mai mult decît oricare altul, corpul flamand, limfatic, sangvin, vorace, mai fluid, mai repede gata să se facă şi să se desfacă decît cele a căror fibră seacă şi sobrietate funciară le menţin fixe ţesuturile. Iată pentru ce nimeni nu i-a pictat contrastele cu un relief mai robust, nici n-a manifestat atît de vizibil distrugerea şi înflorirea vieţii : cînd mortul greoi, flasc, adevărat cadavru de disecţie, golit întreg de sînge şi de toate, palid, înălbăstrit, vrîstat de pe urma supliciului, cu chiag de sînge între buze, cu ochii sticloşi, cu mîinile şi picioarele pămîntii, umflate, schilodite, deoarece moartea le-a atins primele ; cînd frăgezimea carnaţiei vii, tînărul, binefăcutul atlet luminos şi rîzător, supleţea molatecă a unui tors înmlădiat de adolescent hrănit cum se cuvine, cu obrajii netezi şi îmbujoraţi, candoarea potolită a unei fetiţe căreia niciun gînd nu i-a grăbit vreodată sîngele sau întunecat ochii, droaia de îngeraşi plinuţi şi de amoraşi în hîrjoană, delicateţa, cutele, rozul încîntător şi topit al epidermei de copil ce seamănă cu o petală înrourată şi pătrunsă de razele dimineţii. Tot aşa, în reprezentarea acţiunii şi a sufletului, el a simţit mai intens decît oricine caracterul esenţial al vieţii animale şi morale, vreau să spun mişcarea instantanee pe care artele plastice sînt obligate să o surprindă din zbor. Şi aici îi depăşeşte pe veneţieni, aşa cum aceştia îi depăşesc pe

Scanned with OKEN Scanner

florentini. Nimeni n-a dat figurilor atîta elan, un gest atît de impetuos, o goană atît de descătușată și de furioasă, o neliniște și o furtună atît de universale tuturor mușchilor măriți și încordați de un singur efort. Personajele îi sînt grăitoare ; liniștea lor însăși e suspendată pe marginea acțiunii ; simți ce făcuseră pînă adineauri și ce vor face îndată. Prezentul le e impregnat de trecut și greu de viitor ; nu numai fața lor în întregime, ci și întreaga atitudine conspiră la manifestarea fluxului gîndirii lor, a pasiunii, a întregii lor ființe ; le auzi strigătul lăuntric el emoției ; le-ai putea repeta cuvintele ; găsești la Rubens cele mai fugitive și mai fine nuanțe ale simțirii : în această privință e o comoară pentru romancier și pentru psiholog ; a notat finețea nestatornică a expresiei morale ca și moliciunea plină a carnației ; nimeni n-a ajuns mai departe în cunoașterea organizării vii și a animalului uman. Înarmat cu această sensibilitate și cu această știință. a putut, potrivit speranțelor și nevoilor națiunii sale înnoite, să amplifice germenii din jur și din sine însuși, pe de o parte aceia care întemeiază, întreține sau manifestă viața debordantă și triumfătoare, osaturile gigantice, staturile și structurile herculeane, mușchii colosali bătînd în roșu, capetele bărboase și truculente, trupurile supraalimentare, gemînd de suc și de sevă, luxurianta desfășurare a cărnii trandafirii și albe ; pe de altă parte. instinctele primare ce îndrumă creatura umană către ale gurii, către băutură, către luptă, către satisfacerea simțurilor, turbarea sălbatecă a luptătorului, enormitatea pîntecosului Silene, sensualitatea drăcoasă a faunului, slăbiciunea frumoasei făpturi inconștiente și înțesată de păcat, duritatea, energia, larga bucurie, bunăvoia înnăscută, seninătatea funciară a tipului național. Mai și mărește aceste efecte prin îmbinarea lor și prin accesoriile cu care le împrejmuie, magnificența mătăsurilor lucii, rochii împodobite și brocarturi de aur, gruparea corpurilor goale, costume moderne și draperii antice, invenția inepuizabilă a armurilor, stindardelor, colonadelor, scărilor venețiene, a templelor, baldachinelor, corăbiilor, a animalelor, a peisajelor mereu noi și grandioase, de parcă dincolo de natura obișnuită ar fi avut cheia unei naturi de o sută de mii de ori mai bogată, din care putea lua la nesfîrșit cu mîinile lui de magician, fără ca vreodată jocul acesta liber al fanteziei să ducă la nepotriviri,

Scanned with OKEN Scanner

ba dimpotrivă, totul cu un gest atît de viu şi cu o risipă atît de firească, încît operele sale cele mai complicate par revărsarea de neîndiguit a unei minţi prea pline. Ca un zeu indian într-un răgaz, el îşi alină fecunditatea slobozind lumi, şi, de la neasemuitele purpuri cutate şi încolăcite ale lungilor rochii pînă la albimea de omăt a carnaţiei sau la mătasea bălaie a părului, nu e un singur ton în toate pînzele lui care să nu fi venit să se aşeze el însuşi, provocîndu-i plăcere.

Nu e decît un Rubens în Flandra, cum nu e decît un Shakespeare în Anglia. Cît ar fi alţii de mari, le lipseşte cîte o parte a geniului său. Crayer n-are nimic din îndrăznelile, nici din excesele lui ; pictează, reuşind delicios într-un colorit fraged şi molatec, frumuseţea calmă, [1]) afectuoasă şi fericită. Jordaens n-are măreţia lui regală şi temeiul de poezie eroică ; el pictează cu un colorit vinos coloşi îndesaţi, gloate îngrămădite, plebei zgomotoşi. Van Dyck n-are ca el gustul forţei şi al vieţii în ele însele ; mai delicat, mai cavaleresc, născut cu un fond sentimental şi chiar melancolic, elegiac în tablourile lui bisericeşti, aristocratic în portrete, pictează cu un colorit mai puţin strălucitor, însă mai mişcător, figuri nobile, tandre, fermecătoare, ale căror suflet generos şi fin au dulceaţă şi o tristeţe de care Rubens n-are cunoştinţă. [2]) Opera sa e primul semn al schimbării ce vine, încă de pe la 1660 notabilă. Generaţia ale cărei energii şi nădejdi inspiraseră marele vis pictural se stinge om cu om ; doar Crayer şi Jordaens, supravieţuind, susţin şi arta încă douăzeci de ani. Naţiunea, pentru un moment întremată, recade ; renaşterea nu-i merge pînă la capăt. Arhiducii suverani, prin care ajunsese un stat independent, şi-au încheiat domnia în 1633 ; ea îşi reia locul printre provinciile spaniole, sub un guvernator trimis de Madrid. Tratatul din 1648 îi închide Escaut-ul şi sfîrşeşte prin a-i ruina comerţul. Ludovic al XIV-lea o desmembrează, luînd din ea, în trei rînduri, cîte o bucată. Patru războaie succesive o strivesc timp de treizeci de ani ; prieteni, duşmani, spanioli, francezi, englezi, olandezi trăiesc

[1]) Vezi *Sfînta Rozalia*, la Gand ; la Bruges, *Închinarea păstorilor* ; la Rennes, *Lazăr* (N.a.)

[2]) Vezi mai ales tablourile bisericeşti de la Malines şi de la Anvers (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

pe seama ei ; tratatele din 1715 fac din olandezi furnizorii ei, aducîndu-i şi ca soldaţi încartiruiţi. Pe vremea aceea, devenită austriacă, refuză subsidiile, dar guvernatorii Statelor sînt azvîrliţi în temniţă, iar cel mai însemnat, Anneessens, moare pe eşafod ; e un ultim şi slab ecou al marii voci a lui Artevelt. De acum încolo ţara e o simplă provincie în care oamenii trăiesc cum apucă şi nici nu mai vor altceva decît să trăiască. În acelaşi timp, ca reflex, imaginaţia naţională scade. Şcoala lui Rubens degenerează ; cu Boyermans, Van Herp, Jan Erasmus Quellin, Van Oost al II-lea, Deyster, Jean Van Orley, vedem cum originalitatea şi puterea dispar ; coloritul păleşte sau devine afectat ; tipurile meschinizate înclină către eleganţă ; expresiile sînt prea sentimentale sau dulcege ; pe întinsele pînze, personajele, în loc să umple totul, sînt presărate ; golurile se plombează cu arhitectură ; vîna a secat ; se pictează din rutină, ori se imită manieriştii italieni. Unii pleacă în străinătate : Philippe de Champagne e directorul Academiei de belle-arte la Paris, devine francez ca spirit şi ca apartenenţă naţională, şi mai mult, spiritualist, jansenist, pictor conştiincios şi savant de suflete grave şi chibzuite ; Gérard de Lairesse ajunge discipolul italienilor, clasic, academic, pictor erudit al costumului şi al asemănărilor istorice şi mitologice. Raţiunea socotită ia domnia în arte ; o luase şi în moravuri. — Două tablouri ale muzeului din Gand manifestă simultan alterarea aceasta a picturii, cît şi a mediului. Ambele reprezintă festivităţi princiare, una în 1666, alta în 1717. Prima, de un frumos ton roşcat, înfăţişează pe ultimii oameni ai marii epoci, prestanţa lor trufaşă, statura puternică, aptitudinea pentru acţiunea trupească, bogatele lor costume decorative, caii cu coamă mare ; aici rude ale seniorilor lui Van Dyck, dincolo suliţaşi în piei şi în cuirase, rude ale soldaţilor lui Walenstein ; pe scurt, ultimele resturi ale vremii eroice şi pitoreşti. Al doilea, de un ton rece şi palid, înfăţişează oameni subţiaţi, îndulciţi, franţuziţi, cu peruci, gentilomi care se pricep la saluturi, femei de lume cu gîndul la ţinută ; pe scurt, importarea moravurilor de salon şi a tipicurilor străine. În cei cincizeci de ani care-l separă pe al doilea de întîiul, spiritul şi arta naţională au dispărut.

Scanned with OKEN Scanner

Pe cînd provinciile din sud, de la un timp supuse şi catolice, urmau în artă calea Italiei şi reprezentau pe pînză epopeea mitologică a marelui corp eroic şi nud, provinciile din nord, devenite libere şi protestante, îşi desfăşurau în alt sens viaţa şi arta. Climatul e mai ploios şi mai rece, de aici prezenţa mai rară şi mai puţin gustată a nudului. Rasa germanică e aici mai curată, de unde un spirit mai puţin înclinat să preţuiască arta clasică, aşa cum a conceput-o Renaşterea italiană. Viaţa e mai grea, mai muncită, mai frugală, drept care omul, obişnuit cu sforţarea, cu calculul, cu stăpînirea de sine metodică, înţelege mai greu frumosul vis al vieţii sensuale sau liber înflorite. Să ne închipuim burghezul olandez întorcîndu-se acasă, de la munca lui de-o zi la tejghea. Casa n-are decît camere mici, aproape la fel cu cabinele unei nave ; ai fi foarte încurcat agăţînd pe pereţi marile tablouri ce ornează sălile unui palat italian ; stăpînul casei are nevoie de curăţenie şi de confort ; le are, e mulţumit ; nu ţine la decor. După ambasadorii veneţieni [1]) „sînt atît de moderaţi, că nu vezi nici la cei mai înstăriţi lux ori vrea pompă ieşită din comun... N-au servitorime, haine de mătase ; foarte puţină argintărie, casa nu le e împodobită cu covoare ; toată gospodăria le e măruntă şi foarte mărginită... Cu toţii au, în casă ori în afară, în vestminte şi în orice altceva, adevărata cumpănire a unei averi mici, fără nimic de prisos". Cînd contele de Leicester veni să conducă în numele Elisabetei Olanda, cînd veni Spinola să trateze pace în numele regelui Spaniei, magnificenţa lor monarhică contrastă pînă aproape de scandal. Conducătorul republicii, eroul veacului, Wilhelm de Orania Taciturnul, purta o mantie veche ce-ar fi părut ponosită şi unui student, un veston descheiat în aceeaşi stare, şi o jiletcă de lînă ca de luntraş. În secolul următor, adversarul lui Ludovic al XIV-lea, Jan de Witt, şef al puterii executive, n-avea decît un servitor ; oricine putea să-l oprească şi să-i vorbească ; îşi imita gloriosul predecesor care era tovarăş bun „cu plăcintarii şi cu burghezii". Şi astăzi

[1]) Motley, *United Netherland*, IV, 551. Relatarea lui Contarini, 1609. (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

mai dăm în obiceiurile lor de multe indicii ale vechii sobrietăți. E clar că, la asemenea caractere, n-ai cum găsi instinctele decorative și voluptuoase care au împământenit în alte părți ale Europei parada seniorială și au dus la înțelegerea poeziei păgîne a corpurilor frumoase.

Drept consecință, capătă ascendent instinctele contrarii. Scăpată la sfîrșitul secolului al XVI-lea de contraponderea provinciilor din sud, Olanda înclină dintr-odată și cu o forță extraordinară de partea firii sale. Se văd apărînd cu o strălucire magnifică facultățile și aptitudinile ei primare; acestea nu iau naștere, se arată. Cu o sută cincizeci de ani înainte bunii observatori le discernuseră: „Friza e liberă", spunea papa Aeneas Silvius [1]), „trăiește după obiceiurile ei, nu sufere să dea ascultare străinilor, nu rîvnește să poruncească altora. Locuitorii se dăruie cu ușurință morții pentru libertate. Această națiune mîndră și pricepută în ale armelor, mare și voinică la trup, cu suflet cumpănit și îndrăzneț, se mîndrește de a fi liberă, cu toate că Filip, ducele de Burgundia, își spune stăpîn al țării. Ei urăsc ifosele feudale și militare, nu rabdă pe omul care vrea să-și ridice capul deasupra celorlalți. Magistrații lor sînt anuali, aleși de ei, ținuți să administreze cu dreptate treburile publice... Ei pedepsesc cu străşnicie impudicitatea femeilor... Cu greu primesc să nu fie însurat un preot, temîndu-se ca el să nu ispitească femeia altuia, deoarece sînt de părere că abstinența e ceva foarte nelesnicios și în afara naturii". Toate ideile germanice despre stat, căsătorie, sînt aici în sămînță și anunță înflorirea finală, care e protestantismul și republica. Puși la încercare de Filip al II-lea, își sacrificaseră dinainte „bunurile și viețile". Un mic popor de negustători pierdut pe o grămadă de glod, la capătul unui imperiu mai vast și mai temut decît al lui Napoleon, făcu față, supraviețui, se mări sub apăsarea colosului ce voia să-l sfărîme. Sînt admirabili de cîte ori sînt asediați; civili, femei, sprijiniți de cîteva sute de soldați, opresc înaintea zidurilor ruinate o întreagă armată, cele mai bune trupe ale Europei, cei mai mari generali, cei mai savanți ingineri; și restul acesta de oameni sfîrșiți, după ce au mîncat timp de patru sau șase luni șoareci, frunze și curea fiartă, hotărăște ca, decît să se predea, mai degrabă să iasă în careu,

[1]) Cosmographia, 421 (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

cu infirmii la mijloc, pentru a fi toți uciși pe liniile dușmanului. Trebuie să fi citit amănuntele acestui război ca să poți ști pînă unde merge răbdarea, sîngele rece, energia omului [1]). Pe mare, un vas olandez mai degrabă se aruncă în aer decît să predea pavilionul, iar călătoriile descoperitorilor, întemeietorilor, cuceritorilor, în Noua Zemlie, în India, în Brazilia, prin strîmtoarea lui Magellan, sînt la fel de frumoase ca luptele lor. Cu cît ceri mai mult firii omenești, cu atît dă mai mult ; facultățile i se exaltă prin muncă și nu i se mai zăresc limitele puterii de a face și de a suferi. În sfîrșit, în 1609, după treizeci de ani de război, cauza e cîștigată ; Spania le recunoaște independența, iar tot timpul secolului al XVII-lea vor juca în Europa unul din primele roluri. Nimeni nu-i va mai încovoia, nici Spania într-un al doilea război de douăzeci și șapte de ani, nici Cromwel, nici Carol al II-lea, nici Anglia unită cu Franța, nici noua și formidabila putere a lui Ludovic al XIV-lea ; după trei războaie, ei vor vedea ambasadorii venind umil și inutil la Gertruydenberg cu rugăminți, iar șeful lor executiv, Heinsius, va fi unul dintre cei trei potentați care vor conduce în timpul acela Europa. În interior guvernămîntul e bun, pe cît le e de înaltă poziția în exterior. Pentru întîia oară pe lume, conștiința e liberă, iar cetățeanului i se respectă toate drepturile. Statul lor e o societate de provincii unite de bună voie, fiecare menținînd cu o perfecțiune pînă atunci nemaiîntîlnită siguranța publică și independența indivizilor : „Cu toții iubesc libertatea“, spune Parival în 1660 ; „la ei nu e îngăduit să bați sau să repezi pe cineva, iar slujnicele au atîtea privilegii, încît nici stăpînii lor nu îndrăznesc să le lovească.“ Și, plin de admirație, el insistă de mai multe ori asupra unui minunat respect față de persoana umană. „Nu e azi în toată lumea o provincie care să se bucure de atîta libertate ca Olanda și asta cu o armonie atît de corectă, încît cei mici nu pot fi obijduiți de cei mari, nici săracii de către cei bogați și opulenți... Îndată ce un mare domn a adus în țara aceasta cîțiva servi ori sclavi, ei sînt liberi ; da, și arginții pe care i-a dat cumpărîndu-i sînt pierduți... Țăranii, odată ce-au plătit ce se cuvine, sînt tot atît de liberi ca și orășenii... Mai ales, oricine e rege în casa

[1]) Printre altele, cucerirea orașului Bois-le-Duc de către Heraugière și 69 de voluntari. (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

lui, şi e o crimă foarte primejdioasă să bruschezi un burghez în casa lui." Fiecare poate părăsi ţara cînd vrea şi cu cîţi bani vrea. Drumurile sînt sigure ziua şi noaptea chiar pentru un călător singur. Îi e interzis stăpînului să-şi reţină sluga fără voia ei. Nimeni nu e urmărit pentru religia lui. Libertatea de a vorbi despre orice, „chiar despre magistraţi", şi de a-i vorbi de rău. Egalitate temeinică : „Cei cu funcţii mai de grabă să se facă iubiţi printr-un fel deschis de a fi, decît să se socoată mai presus de alţii din orgoliu". La o asemenea naţiune prosperitatea n-are cum lipsi ; cînd omul e totodată energic şi drept, restul îi e acordat de la sine. Amsterdam n-avea decît 70.000 de locuitori la începutul războiului de independenţă ; în 1618 are 300.000. Ambasadorii veneţieni scriu că la orice oră din zi furnicarul locuitorilor e ca la vremea tîrgului ; întinderea îi creşte cu două treimi ; o suprafaţă de pămînt cît talpa se plăteşte cu un ducat de aur. Satul nu rămîne în urma oraşului. Nicăieri ţăranul nu e atît de bogat şi de priceput în cultivarea pămîntului : un sat are 4000 de vaci ; un bou cîntăreşte 2000 de livre ; un fermier îşi oferă fata prinţului Mauriciu, împreună cu 100.000 de florini zestre. Nicăieri meşteşugurile şi atelierele nu sînt atît de perfecte : pînzeturi, oglinzi, rafinării de zahăr, porţelanuri, olărie, bogate stofe de satin, de mătase şi de brocart, manufacturi de fier, pînze şi frînghii pentru nave ; ei furnizează Europei jumătate din luxul ei şi efectuează aproape toate transporturile. O mie de corăbii umblă în căutarea materiilor brute pe Baltica şi opt sute pescuiesc scrumbii ; marile companii au monopolul comerţului cu India, cu China şi Japonia ; Batavia e centrul unui imperiu olandez. Acum [1]), Olanda e pe mări şi în lume ce-a fost Anglia pe vremea lui Napoleon. Are 100.000 de mateloţi ; în caz de război poate înarma 2000 de corăbii ; cincizeci de ani mai tîrziu, va face faţă flotelor unite ale Franţei şi Angliei ; din an în an i se lărgeşte marele curs al prosperităţii şi succeselor.

Dar izvorul e şi mai frumos decît întregul curs ; căci îl întreţine belşugul de curaj, de abnegaţie, de voinţă şi de geniu : „Aceste popoare", spun ambasadorii veneţieni, „au atîta aplecare înspre meşteşug şi muncă. încît nu este lucru atît de greu să nu-l înceapă şi să nu-l ducă pînă la capăt...

[1]) 1609 (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

Sînt născuţi pentru a munci şi a se lipsi de orice la nevoie, şi muncesc toţi într-un fel sau altul.“ A produce mult, a consuma puţin, astfel creşte averea publică. „Şi cei mai săraci, în micile şi umilele lor locuinţe“, au tot ce le trebuieşte. Cei mai bogaţi, în locuinţele lor mari, ocolesc superfluitatea şi parada ; nimeni nu duce lipsă, nimeni nu abuzează, toată lumea lucrează cu mîinile sau cu spiritul. „Se trage un folos din toate“, spune Parival ; „nici măcar cei ce curăţă murdăria din adîncul canalelor, nu cîştigă mai puţin de o jumătate de scud pe zi. Pînă şi copiii, în timp ce-şi fac ucenicia, îşi cîştigă aproape de la primul pas pîinea. Duşmănesc pînă într-atîta proasta gospodărire şi lenea, că există locuri în care magistraţii ordonă închiderea leneşilor şi vagabonzilor şi a celor ce nu ştiu să se gospodărească, fiind îndeajuns să se plîngă de ei magistraţilor nevestele lor ori alte rude, şi, în acele locuri, ei sînt puşi să muncească şi să-şi cîştige viaţa de voie de nevoie“. Mînăstirile au fost prefăcute în spitale, în aziluri, în orfelinate, iar fostele venituri ale călugărilor trîndavi îi hrănesc pe invalizi, pe bătrîni, pe văduvele şi copiii soldaţilor şi marinarilor pieriţi în război. Armata e atît de bună, încît un simplu jandarm ar putea fi căpitan într-o armată italienească, în timp ce un căpitan italian n-ar fi primit aici nici ca simplu jandarm. Cît priveşte cultura şi instrucţia, precum şi arta organizării şi guvernării, ei sînt înaintea restului Europei cu două secole. Greu dai la ei peste un bărbat, o femeie, un copil care n-ar şti să citească şi să scrie [1]). În fiecare sat se află cîte-o şcoală publică. Într-o familie burgheză toţi băieţii ştiu latina şi toate fetele franceza. Mulţi scriu şi vorbesc în mai multe limbi moderne. Asta nu e doar o simplă precauţie, obişnuinţa de a se aproviziona, calcul de utilitate ; şi *demnitatea* ştiinţei o simt. Leyda, căreia Statele Generale îi propun o recompensă pentru eroica ei apărare, cere o universitate ; se atrag aici cu preţ oricît de mare cei mai de seamă savanţi ai Europei ; Statele Generale îi scriu şi fac să i se scrie, prin Henric al IV-lea, lui Scaliger, pe atunci sărac şi preceptor, să vină ca să onoreze oraşul cu prezenţa lui ; nu i se cer prelegeri ; ajunge numai să vină : va discuta cu eruditii. îi va îndruma, va prilejui naţiunii să participe la gloria scrierilor sale. Sub regimul acesta, Leyda

[1]) 1609 (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

ajunge școala cea mai renumită din Europa ; are două mii de studenți ; filozofia, persecutată în Franța, se refugiază aci ; în secolul al XVII-lea, Olanda e întîia dintre țările cugetului. Științele pozitive își află aici solul natal sau patria adoptivă Scaliger, Justus Lipsius, Saumaise, Meursius, cei doi Heinsius, cei doi Dousa, Marnix de Sainte-Aldegonde, Hugo Grotius, Snelius călăuzesc erudiția, dreptul, fizica, matematicile. Elzevirii tipăresc. Lindshoten și Mercator îi instruiesc pe călători și alcătuiesc geografia. Hooft, Bor și Van Meteren scriu istoria națiunii. Iacob Cats îi dăruie poezia. Teologia, care e filozofia timpului, reia cu Arminius și Gomar chestiunea grației divine și agită pînă și în cele mai mărunte localități spiritul țăranilor și al orășenilor. În fine, în 1619, sinodul de la Dodrecht e consiliul ecumenic al reformei. Adăugați acestui primat al inteligenței speculative pe cel al geniului practic ; de la Barnevelt pînă la Witt, de la Taciturnul pînă la Wihlelm al III-lea, de la Heemskerck, amiralul, pînă la Tromp și Ruyter, un șir de oameni superiori conduc războiul și afacerile. În aceste circumstanțe apare arta națională. Toți marii pictori originali se nasc în primii treizeci de ani ai secolului al XVII-lea, cînd Olanda fusese întemeiată, cînd pericolele supreme fuseseră îndepărtate, cînd victoria finală era asigurată, cînd omul, dîndu-și seama de marile lucruri pe care le-a făcut, arată copiilor săi drumul deschis de marea lui inimă și de puternicele lui mîini. Aici, ca oriunde, artistul e fiul eroului. Facultățile folosite la crearea unei lumi reale se revarsă dincolo de ea, odată opera săvîrșită, și folosesc acum la crearea unei lumi imaginare. Omul a făcut prea mult ca să o mai ia de la capăt ; în față, împrejur, cîmpul deschis privirii e populat de faptele lui ; ele sînt așa de glorioase și fecunde, încît le poate admira și contempla mult și bine ; nu-și mai supune gîndirea uneia străine ; ceea ce caută și află e propria lui simțire ; îndrăznește să i se încredințeze, să o urmeze pînă la capăt, să nu imite, să extragă totul din sine însuși, să invente fără alt ghid decît surdele preferințe ale simțurilor și inimii sale. Puterile lui intime, aptitudinile lui adînci, instinctele originare și moștenite, cerute și fortificate de încercări, continuă să acționeze și după aceste încercări ; după ce au făcut o națiune, fac artă.

Să ne aruncăm privirea asupra acestei arte ; ea manifestă, prin culori și forme, toate instinctele ce apar în fapte și în

Scanned with OKEN Scanner

muncă. — Atîta vreme cît cele şapte provincii din nord şi cele zece din sud formaseră o singură naţiune. ele n-au avut decît o singură şcoală. Engelbrecht, Lucas din Leyda, Jan Schoreel, bătrînul Heemskerck, Cornelius din Harlem, Bloemaert, Goltzius, pictează în acelaşi stil cu contemporanii lor de la Bruges şi Anvers. Nu avem încă o şcoală olandeză distinctă, deoarece nu avem nici o şcoală belgiană dinstinctă. Cînd începea războiul independenţei, pictorii din nord se căzneau să se italienizeze ca şi cei din sud. — Dar, începînd cu 1600, totul se schimbă, în pictură ca şi în rest. Fluxul sevei naţionale dă întîietate instinctelor naţionale. Nudul dispare ; corpul ideal, frumosul animal uman care trăieşte în plin soare, nobila simetrie a membrelor şi a atitudinii, marele tablou alegoric sau mitologic, nu convine gustului germanic. De altfel calvinismul, care domneşte, le exclude din bisericile sale, iar la poporul acesta de muncitori chibzuiţi şi serioşi nu găsim cîtuşi de puţin reprezentaţia seniorială, epicureismul etalat şi grandios, care, în altă parte, în palate, în preajma argintăriilor, a livrelelor şi a mobilei de lux, pretind tabloul sensual şi păgîn. Cînd Amelia de Solm va vrea să ridice un monument în asemenea stil soţului ei, stathouder-ului Frederic-Henric, va fi obligată să cheme la Orangesaal pictori flamanzi, pe Van Thulden şi Jordaens. Pentru imaginaţiile acestea realiste şi în mijlocul acestor obiceiuri republicane, într-o ţară în care un pantofar armator se poate pomeni viceamiral, personajul interesant e cetăţeanul, un om în carne şi oase, şi nu îmbrăcat sau dezbrăcat grecește, ci cu vestmintele şi purtările lui obişnuite, cutare magistrat bun, ori cutare ofiţer îndemînatic şi viteaz. Stilul eroic nu se foloseşte decît în marile portrete care ornează primăriile şi stabilimentele publice, precum şi în comemorările faptelor. Observăm născîndu-se aci un nou gen de pictură, vastul tablou care cuprinde cinci, zece, douăzeci, treizeci de portrete în picioare şi în mărime naturală, administratori de spital, archebuzieri în drum spre întrecerile de tir, reprezentanţi ai unor profesiuni adunaţi în jurul unei mese, ofiţeri toastînd într-un banchet, profesori care fac demonstraţii în amfiteatre, toţi grupaţi de cîte o acţiune conformă meseriei lor, toţi înfăţişaţi cu vestmintele, armele, drapelele, accesoriile şi vecinătatea poruncite de viaţa lor reală, un adevărat tablou istoric, cum nu se poate mai instructiv şi mai

Scanned with OKEN Scanner

expresiv, în care Franz Hals, Rembrandt, Govaert Flinck, Ferdinand Bol, Teodor de Keyser, Jan Ravenstein au reprezentat vîrsta eroică a naţiunii lor, tablou în care capetele înţelepte, energice, leale au nobleţea forţei şi a conştiinţei, în care frumosul costum al Renaşterii, eşarfele, pieptarele de piele, coleretele, gulerele brodate, surtucul şi mantaua neagră acoperă cu gravitatea şi strălucirea lor trupurile călite şi încadrează expresia fizionomiilor, tablou în care artistul, atît prin simplitatea bărbătească a mijloacelor sale, cît şi prin sinceritatea şi puterea convingerii sale, devine egalul eroilor săi.

Aceasta e pictura publică ; mai e şi pictura intimă, aceea care împodobeşte casele particularilor şi care, prin dimensiuni şi prin subiecte, se potriveşte condiţiei şi caracterului cumpărătorilor ei. „Nu întîlneşti orăşean atît de sărac", spune Parival, „care să nu-şi dorească tablouri cît mai multe". Un brutar plăteşte cu şase sute de florini o singură figură pictată de Van der Meer din Delft. Alături de curăţenia şi de cele ce fac interiorul casei plăcut, acesta e luxul lor ; „ei nu-şi plîng banii, pe care-i cheltuiesc mai mult pentru ale gurii". Iată instinctul naţional reapărut, aşa cum se arătase în prima epocă, la fraţii Van Eyck, la Quentin Matsys şi Lucas de Leyda. Şi e într-adevăr instinctul naţional ; e atît de adînc şi de viu, încît, chiar în Belgia, în preajma picturii mitologice şi decorative, curge ca un rîuleţ pe lîngă marele fluviu, la Bruegheli şi la Teniers. — Ceea ce pretinde şi provoacă el e reprezentarea omului real şi a vieţii reale aşa cum o văd ochii : orăşeni, ţărani, turme, dugheni, hanuri, locuinţe, străzi şi peisaje. Nu trebuie să le transformi pentru a le înnobila ; le ajunge să fie ca atare, pentru a fi demne de interes. Natura ea însăşi, cum o fi, cea omenească, animală, vegetală, neînsufleţită cu iregularităţile, trivialităţile, lacunele ei, are dreptate să fie aşa cum este ; de cum o înţelegi, o iubeşti şi te bucuri privind-o. Arta are drept scop nu alterarea, ci interpretarea ei ; prin simpatie, îi dă frumuseţe. Astfel concepută, pictura o poate înfăţişa pe gospodină cum ţese în coliba ei, pe tîmplar cum îşi lunecă rîndeaua pe bancul său, pe chirurg cum înfaşă braţul unui om simplu, pe bucătăreasă cu pasărea în frigare, pe doamnă pregătindu-i-se cele trebuincioase toaletei, poate înfăţişa orice interior de casă, de la cel sărăcăcios pînă la salon, oricare tip, de la obrajii roşii şi lucind ai marelui băutor pînă la surîsul liniştit al domnişoarei

Scanned with OKEN Scanner

bine crescute, toate scenele vieţii elegante sau rustice, o partidă de cărţi într-o sală tapiţată cu flori de aur, un chef ţărănesc într-un han neîmpodobit, patinori pe un canal îngheţat, vaci la adăpătoare, bărci pe mare, şi toată infinita diversitate a cerului, a pămînturilor, a apei, a nopţii şi a zilei. Terborch, Metzu, Gerard Dow, Van der Meer din Delft, Adrian Brouwer, Schalken, Franz Mieris, Jan Steen, Wouwermans, cei doi Van Ostade, Wynants, Cuyp, Van der Neer, Ruysdael, Hobbema, Paul Potter, Backhuysen, cei doi Van der Velde, Filip de Koenig, Van der Heyden, cîţi n-aş mai cita ! Nu e şcoală cu talente originale atît de numeroase ; cînd arta are ca domeniu nu o culme îngustă, ci toată larga întindere a vieţii, dăruie fiecărui spirit un cîmp distinct ; idealul e strîmt şi nu se lasă locuit decît de două sau trei genii ; realul e imens şi face loc la cincizeci de talente. — O paşnică şi fericită armonie se desprinde din toate operele acestea ; te odihneşti privindu-le ; sufletul artistului, ca şi al personajelor, e echilibrat ; te-ai simţi bine şi la îndemînă în tabloul său. E clar că nu-şi închipuie o lume nevăzută ; pare să fie, ca şi figurile sale, mulţumit cu viaţa ; natura îi pare bună ; tot ce caută să-i mai adauge e o îmbinare, o apropiere de tonuri, un efect de lumină, alegerea unor atitudini ; faţă de natură, e ca un olandez fericit şi însurat faţă de nevastă ; nu rîvneşte alta ; o iubeşte datorită obişnuinţei inimii şi datorită afinităţii intime ; cel mult, la cutare sărbătoare, îi va cere să-şi puie rochia roşie în locul celei albastre. Nu seamănă cu pictorii noştri, observatori rafinaţi, pe care cărţile şi jurnalele i-au umplut de filozofie şi de estetică, şi care pictează pe ţăran şi pe muncitor ca pe un turc şi ca pe un arab, altfel spus cu titlu de animal ciudat şi de specimen interesant, care aduc în peisajele lor delicateţa şi emoţiile citadinilor şi poeţilor, vrînd să degaje o viaţă surdă şi visul tăcut. El e mult mai naiv ; nu l-a detracat, nici nu l-a supraexcitat abuzul vieţii cerebrale ; comparat cu noi, e un meşteşugar ; în pictura lui n-are decît interese picturale ; e mai puţin atins de amănuntul neaşteptat şi izbitor decît de marile trăsături generale şi simple. Din această cauză opera lui, mai sănătoasă şi mai puţin acută, se adresează unor suflete mai puţin cultivate şi fac plăcere mai multor oameni. — Dintre toţi aceşti pictori, numai doi, Ruysdael, printr-o fineţe sufletească şi o superioritate de educaţie unice, dar mai ales Rembrandt,

Scanned with OKEN Scanner

printr-o structură aparte a ochiului şi o nemaipomenită sălbăticie a geniului, şi-au depăşit naţiunea şi secolul, străbătînd pînă la instinctele comune ce leagă între ele rasele germanice şi duc la simţirea modernă. Ultimul, colecţionar, singuratec, tîrît de dezvoltarea unei facultăţi monstruoase, a trăit, precum Balzac al nostru, ca magician şi vizionar, într-o lume construită de el însuşi şi căreia numai dînsul îi avea cheia. Mai presus decît toţi pictorii prin fineţea şi acuitatea native ale percepţiilor lui optice, a priceput şi a urmărit pînă în toate consecinţele adevărul că, pentru ochi, toată esenţa unui lucru vizibil e în *pată*, că de altfel cea mai simplă culoare e nesfîrşit de complexă, că orişice senzaţie vizuală este un produs al elementelor ei şi, pe lîngă ele, al vecinităţii ei, că fiece obiect din cîmpul vizual nu e decît o pată modificată de alte pete, că astfel principalul personaj al unui tablou e aerul colorat, vibrant, interpus, în care obiectele sînt cufundate ca peştii în mare. El a făcut palpabil aerul acesta. i-a dat la iveală viaţa foşnitoare şi misterioasă ; a făcut să-l pătrundă lumina ţării lui, lumină debilă şi gălbuie, ca a unei lămpi într-o cavă ; a simţit lupta ei dureroasă cu umbra, înfrîngerea razelor mai rare ce vor muri în profunzimi, tremurarea reflexelor ce se agaţă în van de pereţii lucii, şi toată acea populaţie vagă a semiîntunericului, care, inaccesibilă ochiului de rînd, pare, în tablourile şi stampele sale, o lume submarină întrevăzută printr-un abis de ape. La ieşirea din acest întuneric, lumina plină a fost pentru ochii săi o ploaie orbitoare ; a simţit-o ca pe scînteierea unor fulgere, ca pe o iluminare magică ori ca pe un snop de suliţe. Astfel a găsit în lumina neanimată drama cea mai completă şi mai expresivă, toate contrastele, toate conflictele, tot ce e mai apăsător şi mai letal lugubru în noapte, mai fugitiv şi mai melancolic în umbra ambiguă, mai violent şi mai de neînfrînat în irumperea zilei. Făcut acest lucru, n-a mai avut decît să suprapună dramei naturale drama umană ; un teatru construit în felul acesta îşi indică el însuşi personajele. Grecii şi italienii nu cunoscuseră din omenire şi din viaţă decît vlăstarele cele mai drepte şi mai înalte, floarea cea sănătoasă care se deschide în lumină ; el a văzut, pînă la rădăcină, tot ce se tîrăşte şi mucegăieşte în umbră, avortonii diformaţi şi închirciţi, lumea obscură a săracilor, ovreimea Amsterdamu-

Scanned with OKEN Scanner

lui, populația gloduroasă și suferindă a unui mare oraș și a unui climat rău, calicul rahitic, bătrîna idioată buhăită, craniul pleșuv al meseriașului secătuit, obrazul de ceară al bolnavului, toată gloata fojgăitoare a patimilor urîte și a mizeriilor hidoase ce mișună în civilizația noastră ca viermii într-un arbore putred. Pornit pe drumul acesta, a putut să înțeleagă religia durerii, adevăratul creștinism, să tălmăcească biblia cum ar fi făcut-o un *lollard*, să-l regăsească pe Hristos cel veșnic, prezent astăzi ca și altădată, la fel de viu într-o cramă sau într-un han din Olanda ca sub soarele Ierusalimului, mîngîietor și tămăduitor al nefericiților, singurul în stare să-i mîntuiască, fiind tot atît de sărac și încă mai întristat decît ei. Rembrandt însuși a fost străbătut de milă ; alături de alții, care par pictori ai aristocrației, el e poporul ; în orice caz e cel mai uman dintre toți ; simpatiile lui mai largi cuprind natura mai temeinic ; nicio urîciune nu-i repugnă, nicio nevoie de bucurie sau de noblețe nu-i ascunde vreo adîncime a adevărului. — De aceea, liber de orice piedică și condus de sensibilitatea excesivă a organelor sale, a putut înfățișa din om nu numai structura generală și tipul abstract care ajung artei clasice, ci chiar particularitățile și profunzimile individului, complicația nemărginită și de nedefinit a persoanei morale, acea pecete mobilă care concentrează pe o față, într-o singură clipă, toată istoria unui suflet și pe care doar Shakespeare a mai surprins-o cu asemenea lucioditate uluitoare. În această privință e cel mai original dintre artiștii moderni și un capăt al lanțului căruia grecii îi sînt celălalt capăt ; toți ceilalați maeștri, florentini, venețieni, flamanzi, se află între ele, iar cînd, azi, sensibilitatea noastră surescitată, curiozitatea înverșunată în urmărirea nuanțelor, nemiloasa noastră cercetare a adevărului, presimțirea depărtărilor și dedesubturilor naturii umane, și-ar căuta precursorii și maeștrii, apoi la el și la Shakespeare ar putea un Balzac și un Delacroix să-i găsească.

Asemenea înflorire e trecătoare ; căci seva care o produce se epuizează producînd-o. Către 1667, după înfrîngerile maritime ale Angliei, ușoare simptome indică alterarea incipientă a moravurilor și sentimentelor care suscitaseră arta națională. Îndestularea e excesivă. Încă în 1660, Parival, vorbind de prosperitatea lor, se extaziază în fiece capitol.

Scanned with OKEN Scanner

Companiile marilor şi micilor Indii dau acţionarilor dividende de 40 şi de 45 la sută. Eroii devin burghezi ; Parival notează la ei, în primul rînd setea de cîştig. Mai mult, „urăsc duelurile, încăierările şi certurile, şi spun de obicei că bogaţii nu se bat". Vor să se bucure de toate, iar casele celor mari, pe care la începuturile secolului veneţienii le găseau atît de simple şi neîmpodobite, devin luxoase ; la „burghezii de frunte" se găsesc tapiserii şi tablouri de preţ, „veselă de aur şi de argint". Bogatele interioare ale lui Terborch şi ale lui Metzu ne înfăţişează noua eleganţă, rochiile de mătase pală, corsajele de catifea, bijuteriile, perlele, tapetele gofrate şi aurite, înaltele cămine cu coloane de marmoră. Vechea energie slăbeşte. Cînd Ludovic al XIV-lea va năvăli în 1672, nu va mai întîmpina nicio rezistenţă. Nu s-au mai îngrijit de armată ; trupele intră în debandadă ; oraşele se predau de la primul atac ; patru călăreţi francezi iau Muyden-ul care e cheia ecluzelor ; statele generale cerşesc pacea cu orice condiţie. Totodată sentimentul naţional slăbeşte şi în arte ; gustul se strică ; Rembrandt moare în 1669, sărac şi aproape uitat : noul lux îşi află modelele în străinătate, în Franţa şi Italia. — Încă în timpurile bune un număr de pictori plecaseră la Roma ca să picteze figurine şi peisagii ; iar Jan Both, Berghem, Karel Dujardin, alţi douăzeci încă, Wouwerman însuşi făceau, pe lîngă şcoala naţională, una pe jumătate italienească. Însă aceasta era spontană şi naturală ; printre munţii, ruinele, clădirile şi nimicurile de dincolo de Alpi, albul vaporos al aerului, bonomia figurilor, moliciunea carnaţiei, veselia şi buna dispoziţie a pictorului, marcau persistenţa şi libertatea instinctului olandez. — Acum însă dimpotrivă, vedem instinctul acesta slăbind sub invazia modei. Pe Kaisergracht şi pe Heergracht se ridică mari case în stilul lui Ludovic al XIV-lea, iar fondatorul flamand al şcolii academice, Gérard de Lairesse, le decorează cu ale sale docte alegorii şi mitologii hibride. E adevărat că arta naţională nu-şi părăseşte dintr-odată domnia ; se prelungeşte într-un şir de capodopere pînă în primii ani ai secolului al XVIII-lea ; în acelaşi timp, sentimentul naţional, înviat de umilinţă şi primejdie, provoacă o revoluţie populară, sacrificii eroice, inundarea voită a ţării şi toate succesele ce vor urma. Însă chiar succesele acestea desăvîrşesc ruinarea forţei şi a entu-

Scanned with OKEN Scanner

ziasmului produse de revenirea trecătoare. Tot timpul războiului spaniol de succesiune, Olanda, al cărui stathouder ajunsese rege al Angliei, e sacrificată aliatului său ; după tratatul din 1713, pierde primatul maritim, cade în rîndul al doilea şi după aceea mai jos ; curînd, marele Friederich va spune că e tîrîtă în urma Angliei ca o şalupă de către un vas de linie. Franţa o răvăşeşte în timpul războiului de succesiune austriacă ; mai tîrziu, Anglia îi impune dreptul ei de liberă trecere şi-i ia coasta Coromandelului. În fine, Prusia vine şi zdrobeşte partidul republican, introducînd iarăşi stathouderatul. Ca toţi cei slabi, e îmbrîncită de cei tari ; pe urmă, după 1789, cucerită şi recucerită. Mai rău e că se resemnează, mulţumindu-se să fie o bună casă de comerţ şi o bancă. Încă în 1723 istoricul său, un refugiat, Jean Leclerc, îi ironiza fără duh pe curajoşii marinari care, pe vremea războiului, mai degrabă se aruncau singuri în aer decît să predea steagul. [1]) În 1732, un alt istoric declară că „olandezii nu mai visează decît să adune bogăţii". După 1748 se lasă pierzării armata şi flota. În 1787, ducele de Brunswick supune ţara fără cea mai mică împotrivire. Ce distanţă între simţămintele acestea şi ale tovarăşilor Taciturnului, ori ai lui Ruyter şi Tromp ! — Iată pentru ce, printr-o admirabilă concordanţă, vedem inventivitatea picturală sfîrşind laolaltă cu energia activă. La zece ani după începutul secolului al XVIII-lea, toţi marii pictori sînt morţi. Generaţia imediat următoare chiar manifestă decadenţa în stilul mai sărac, în imaginaţia mai restrînsă, în cizelarea mai minuţioasă ale unor Franz Mieris, Schalken etc. Unul din ultimii. Adrian Van der Werf, prin pictura lui rece şi şlefuită, prin mitologiile şi nudurile sale, prin carnaţiile fildeşii, prin revenirea-i neputincioasă la stilul italian, dovedeşte că olandezii şi-au uitat stilul înnăscut şi propriul lor geniu. Urmaşii săi seamănă a oameni care vor să cuvînte şi n-au nimic de spus ; crescuţi de maeştri sau de părinţi iluştri, Pieter Van der Werf, Henric Van Limborch, Filip Van Dyck, Mieris-fiul, Mieris-nepotul, Nicolas Verkolie, Constantin Netscher, repetă fraza auzită, însă ca nişte automate. Talentul nu mai supravieţuieşte decît la

[1]) „Acest căpitan de treabă era unul dintre aceia care mor de frica de a muri. Dacă Dumnezeu iartă soiul acesta de oameni, o face ca pentru oameni lipsiţi de bunul simţ". (N.a.).

Scanned with OKEN Scanner

pictorii de accesorii și de flori, Iacob de Witt, Rachel Ruysch, Van Huysum, într-un gen mărunt care cere mai puțină invenție și durează încă vreo cîțiva ani, asemănător unui mărăcine tenace pe un pămînt uscat și cu toți arborii mari morți. Moare și el, iar solul rămîne pustiu : ultimă probă a dependenței vieții individuale de cea socială, dependență care proporționează facultățile creatoare ale artistului cu energiile active ale națiunii.

Scanned with OKEN Scanner

pictorii de accesorii şi de flori, Iacob de Witt, Rachel Ruysch, Van Huysum, într-un gen mărunt care cere mai puţină invenţie şi durează încă vreo cîţiva ani, asemănător unui mărăcine tenace pe un pămînt uscat şi cu toţi arborii mari morţi. Moare şi el, iar solul rămîne pustiu : ultimă probă a dependenţei vieţii individuale de cea socială, dependenţă care proporţionează facultăţile creatoare ale artistului cu energiile active ale naţiunii.

Scanned with OKEN Scanner

Vizită la Kensington Museum, la National Gallery și mai tîrziu la Expoziție. Toată pictura engleză, veche și nouă, era strînsă acolo ; ba mai mult, văzusem la Paris două expoziții ale pictorilor englezi contemporani. Nici un document nu e mai bogat, mai instructiv, ca dovadă a gusturilor spiritului englez în privința frumuseții fizice. Iată ce trăsături sar în ochi.

Pictura eroică, rară și slabă : nuduri sau figuri drapate în felul anticilor sau în al italienilor ; cîteva tablouri religioase foarte artificiale ; cîteva mașinării sentimentale și istorice vaste, însă deloc solide : *Edith cu gîtul de lebădă* de Hilton, *Moartea generalului Wolf* de West. Marea și nobila pictură clasică, sensibilitatea pentru corpul frumos, înțeles și iubit în felul Renașterii, păgînismul corect ori savant pe care David și D-l Ingres l-au continuat în Franța, n-a prins niciodată rădăcini la ei. Școala lor e o ramură a școlii flamande, o ramură noduroasă și pipernicită, care sfîrșește prin a avorta, însă într-un mod cu totul original.

Prin Lely și Kneller, ei provin din Van Dyck. În secolul al XVIII-lea, mulți dintre ei, Gainsborough, Reynolds, păstrează în marile portrete și în peisaj un simț viu al culorii și al carnației flamande. Sînt oameni din nord care, asemenea meșterilor din Anvers, persistă în a înțelege omul, natura și poezia fizică a meleagurilor umede. De Gainsborough, *Nancy Parsons, Lady of Dustanville, Copilul în albastru,* alte portrete încă, *The Watering Place, The Market Cart* [1]), marine : carnația e molatică și clară, tonurile mătasei albastre sau de un galben palid sînt blînde și topite, alburile gulerelor cutate se armonizează cu ale feței, depărtările se

[1]) Adăpătoarea, Carul de Tîrg.

Scanned with OKEN Scanner

pierd într-un abur vag, obiectele îşi capătă relieful nu prin precizia contururilor, nu prin gradarea tonurilor ; ele răsar pe nesimţite din aerul confuz. Gainsborough are toate bogăţiile, toate melancoliile, toată senzualitatea delicată, toate mîngîierile pătrunzătoare ale culorii. De Reynolds : *Miss Price, Lady Elisabeth Forster, Miss Boothby, Georgina Spenser, Duchess of Marlborough, Marquess of Hasting, Marquess of Rokingham, Mistress Stanhope, Lord Heathfield, The Banished Lord* [1]*), Sfînta familie, Graţiile ;* el e din aceeaşi şcoală şi puţin din a lui Rembrandt, însă mai modern. Excelentele stampe în negru şi în care au fost reproduse atîtea portrete din secolul al XVII-lea şi din al XVIII-lea dovedesc şi ele simţul olandez al clarului şi al obscurului reunite printr-un estompaj de întunecimi vagi. Găsim ceva din coloritul flamand şi în tablourile lui Hogarth, mai puţin dure şi prozaice decît gravurile sale, şi mai putem da de reziduuri la Constable, Walkie, Lawrence şi Turner.

Însă de la bun început seva engleză a pătruns în scoarţa flamandă şi-şi demonstrează prezenţa prin efecte din ce în ce mai marcate. Pictorul încetează de-a mai fi numai pictor ; sufletul, gîndirea, invizibilul îl preocupă cît şi corpul viu, iar în curînd mai mult decît acesta. El înfăţişează caracterul moral, cînd nuanţa de melancolie, cînd adînca visare a celui căzut pe gînduri, cînd distincţia şi orgoliul aristocratic. *Băiatul în albastru* al lui Gainsborough are el însuşi fizionomia expresivă şi în întregime modernă prin care o operă picturală depăşeşte graniţele picturii. Musidora sa are picioare atît de fine şi un cap atît de inteligent, încît nu mai e o simplă femeie îmbăindu-se, ci o doamnă.

Şi Reynolds e un urmaş al lui Van Dyck, dar la mare distanţă, atît de afinat şi de spiritualizat încît pare despărţit de strămoşul său printr-o întreagă lume. Ale sale *Trei Graţii* n-au nimic naiv şi primitiv ; ceva aspru şi patrician în atitudinea şi privirea lor permite să se ghicească în ele nişte *ladies ;* în pofida costumului de zeiţă, se simte vag că trebuie să aibă caleaşcă, un intendent şi cincisprezece servitori cu pantaloni galbeni. Al său *Lord exilat* e o elegie sentimentală în gustul lui Young. Domnii săi cei mari nu mai sînt călăreţi liniştiţi, împodobiţi, buni să tragă cu pistolul şi pentru baluri,

[1]) Lordul exilat.

Scanned with OKEN Scanner

iar pentru altceva nu ; această simplicitate a picturii pure şi adevărate nu i-a ajuns ; s-a străduit, a priceput complexitatea omului interior ; şi-a spus că „nu pui niciodată într-un cap ce nu afli într-al tău", şi, înarmat cu propria sa reflecţie, a pictat suflete reflexive. Treptat, moralul îşi va subordona psihicul ; pictura va deveni o psihologie ; senzaţiile ochiului vor fi tratate ca un accesoriu, iar pînza pictată nu va mai fi decît un prim plan, o cortină, îndărătul căreia, departe, inteligenţa şi sufletul vor surprinde idei, intenţii, lecţii, studii de caractere şi de moravuri.

Hogarth e primul care propuse şi practică teoria aceasta. După el, pentru ca un tip fizic să fie interesant, trebuie să fie expresia cea mai marcată a unui tip moral. De fapt, el a tratat pictura ca romancier şi moralist, în felul lui Defoe, al unui Richardson, şi tablourile sale sînt predici contra viciului. Dinaintea lor uiţi pictura, asişti la o tragedie ori la o comedie intimă. Figura, costumul, atitudinea, accesoriile sînt rezumate ale caracterelor, compendii de biografie. Constituie o serie anume orientată ; compun o naraţiune în mers ; sînt ilustrarea unui text subînţeles ; prin ele citeşti acest text, capitol cu capitol. Priviţi în *Căsătoria la modă* gestul dureros al bătrînului intendent care prevede ruina casei şi pleacă ridicîndu-şi mîinile la cer ; prostia brutală şi sensuală a galantului care, lăbărţat într-un fotoliu, cîntă cît îl ţin bojocii în timp ce e împopoţonat. Spiritul privitorului caută precedentele, consecinţele, pricepe necesitatea lor şi conchide ca la o predică. Mai puţin concludente, dar la fel de literare, sînt operele lui Wilkie, *The Village Festival*, *The Blind Fiddler*, *The Parish Beadle*, *Blindman's Buff*, *A Wedding* [1]) ; este un pictor al vieţii umile, un Teniers dacă vreţi ; însă un Teniers chibzuit, observator, gînditor, în căutare de tipuri interesante şi de adevăruri morale. Tablourile îi furnică de intenţii ingenioase, de o satiră veselă, de documente instructive, ca şi *Anticarul* lui Walter Scott, sau *Adam Bede* al lui Eliot. Dă de gîndit şi amuză, dar în afara picturii ; şi alături de el, mulţi alţii sînt, aidoma, scriitori şi poeţi rătăciţi.

Printre artiştii aceştia care se înşală, unul dintre cei mai mari şi mai rătăciţi este peisagistul Turner. Nicăieri nu se

[1]) Serbare cîmpenească, Scripcarul orb, Pedelul parohiei, Pielea Orbului, O nuntă.

vede mai bine greşeala unui talent care, înainte de a vorbi simţurilor, porneşte să vorbească intelectului şi sufletului. Colecţia lucrărilor lui umple trei săli. Avem de la el peisaje foarte frumoase, simple şi măreţe, în care dăm de o simţire profundă şi, îndrăznesc să zic, augustă pentru natura vie, *Knighton's Bank, Frosty Morning, Bligh Sands, Cattle in Water, Siant-Mawes Cornwall* [1]) ; dar aparţin primei lui maniere. Pas cu pas, senzaţia ochiului, efectul optic i-au apărut secundare ; emoţiile şi reveriile creierului speculativ şi socotitor au preluat domnia ; a vrut să picteze epopei gigantice, filozofice şi umanitare ; s-a crezut întîiul printre oameni şi aud că a murit nebun. În orice caz i-a devenit nebună pictura, cam ca proza şi poezia lui Victor Hugo. *Apolo ucigînd pe Piton, Armata lui Hanibal în Alpi, În furtună, Potopul, Arderea Sodomei, Lumina şi culoarea de după potop, Abur şi viteză pe drum de fier, Vasul cu aburi în viforul iernii,* încă treizeci sau patruzeci, adunate grijuliu de el însuşi şi aşezate după instrucţiunile sale într-un local aparte, sînt o încurcătură de nedescurcat, spumă de mare biciuită, un nemaipomenit amestec în care formele toate se-nneacă. Daţi drumul unui om în ceaţă, în mijlocul unei furtuni, cu soarele în ochi şi ameţeala în cap, şi transferaţi, dacă sînteţi în stare, impresia sa pe pînză ; ar fi viziunile tulburi, orbirile, delirul unei imaginaţii detracate prin efort.

Astăzi, cu exagerarea crescîndă a vieţii cerebrale şi sufleteşti, centrul de gravitate care-i dădea artei echilibrul s-a deplasat de-a binelea. Pictorii englezi se mai leagă de maeştrii olandezi prin unele afinităţi exterioare, prin dimensiunea redusă a pînzelor, prin alegerea subiectelor, prin gustul pentru real, prin exactitudinea şi minuţia detaliului. Dar spiritul e altul, iar pictura nu le mai e picturală. Comparaţi, de pildă, animalelor lui Potter pe ale lui Landseer, atît de îngrijite, de studiate, mai cu seamă cerbii şi cîinii. Pictorul englez nu iubeşte animalul însuşi, ca pe o făptură vie, nici mai ales ca formă în relief sau ca pată de culoare în armonie cu vecinătatea ; el vede dincolo, a meditat, rafinează ce vede. Umanizează animalele, are intenţii filozofice, morale, sentimentale. Vrea să sugereze o reflexiune, face ca fabuliştii. Scena pictată e un

[1]) Banca Knighton, Dimineaţă geroasă, Dunele Bligh, Vite în apă, Saint-Mawes din Cornwall.

Scanned with OKEN Scanner

soi de enigmă a cărei soluţie e scrisă dedesubt, spre exemplu *Pacea şi războiul*, *Demnitatea şi neruşinarea*, *Low-life şi High-life*, *Alexandru şi Diogene*, *un Dialog la Waterloo*, toate exprimate prin tipuri şi atitudini de cîine. Acelaşi procedeu la cei ce înfăţişează figuri omeneşti. Esenţialul la ei este anecdota, micul roman, istorioara literară, scena de moravuri luată drept subiect. Plăcutul, armonia, frumuseţea liniilor şi a tonurilor rămîn accesorii ; astfel Maclise, Leslie, Hunt şi unul dintre cei mai celebri, Mulready.

Am văzut, de ultimul, douăzeci de tablouri, *Prima iubire*, *Lupul şi mielul*, *Deschide gura şi închide ochii*, *Lupta neîntreruptă*, *Prîslea*, *Soţia pastorului din Wakefield*. Nu se poate mai multă expresivitate, nu s-au cheltuit niciodată mai multe eforturi pentru a se vorbi spiritului prin simţuri, pentru a se ilustra mai bine o idee sau un adevăr, pentru a se aglomera pe o suprafaţă de douăsprezece degete pătrate o mai mare grămadă de observaţiuni psihologice. Cît de răbdători şi penetranţi critici ! Ce cunoscători de oameni ! Ce abile combinaţii ! Ce aptitudine de a înfăţişa moralul prin fizic ! Ce vignete admirabile ar fi făcut ei pentru o ediţie Sterne, Goldsmith, Crabbe, Thackeray, sau Eliot ! Găsesc ici-colo capodopere ale genului, de exemplu *Lordul şi lady Russel la împărtăşanie* de Johnston. Lordul Russel urcă pe eşafod ; soţia îl priveşte drept în faţă ca să ştie dacă e împăcat cu Domnul. Privirea aceasta intensă de nevastă şi de creştină este admirabilă ; dînsa e liniştită acum, sigură de salvarea soţului. Dar ce păcat că, în loc să scrie, oamenii aceştia s-au apucat să picteze !

În sforţarea aceasta prodigioasă a unei atenţii concentrate întrutotul asupra registrului moral al omului, sensibilitatea lor optică s-a tocit şi s-a dezacordat. Nu cred să se fi făcut vreodată tablouri mai neplăcute ochiului. Nu-ţi poţi închipui efecte mai pripite, un colorit mai exagerat şi mai brutal, disonanţe mai violente şi mai ţipătoare, îmbinări de tonuri mai false şi mai dure. De Hunt, cei *Doi tineri din Verona*, cu arbori daţi în albastru şi care se decupează pe cafeniul solurilor, şi cu vestminte stacojii ; un *Hristos noaptea, cu lanternă*, într-un aer galben verzui, de culoarea apei cînd urci iarăşi la suprafaţă după ce te-ai aruncat. — De Millais, *Fiicele lui Noe ieşind din arcă* ; trebuie să vezi violetul rochiilor şi felul cum e subliniat de ce e-n preajmă. De Crow,

Scanned with OKEN Scanner

Pope prezentat lui Dryden, jachete de un albastru deschis, surtuce de catifea roşie, un relief înfipt şi aspru al accesoriilor ; ai zice că o face de-al dracului. — De Mulready, nişte femei ca de porţelan îmbăindu-se. — De Millais, *Sfînta Agnesa-Eva,* o doamnă decoltată, în toaletă de gală, care, printr-un calculat efect de amurg, e pătată, ca şi întreaga încăpere, de un verde cadaveric. Pretutindeni peisaje în care maci sîngerii bortelesc covorul de iarbă verde ca prazul, meri în floare ale căror petale de un alb tare pe negrul crengilor sînt o durere pentru ochi, un cimitir cu un verde de cîmp, în plin soare, cu fiece fir de iarbă evidenţiindu-se ca lama de cuţit, apusuri de soare pe care le-ai lua cu siguranţă drept jocuri de artificii. Indiscutabil, au o stare specială a retinei. Ca să-ţi dai seama cauţi analogii, şi le găseşti într-o suită de amănunte ale vieţii curente, în tonurile roşii, violacee, vinoase, de un verde tăios cu care îşi împodobesc coperţile şi imaginile cărţilor pentru copii, în toaleta bătătoare la ochi şi încărcată a femeilor lor, în spectacolul pe care cîmpul, florile, peisajul lor îl prezintă subt o subită înflăcărare a soarelui. Trebuie poate admis că în fiece ţară educaţia ochiului o face aparenţa lucrurilor, că obiceiurile formează gustul, că o afinitate ascunsă potriveşte culorile decorului artificial după culorile spectacolului natural. Aci, într-adevăr, toaleta prin strălucirea ei, prin prospeţime, prin opulenţă, prin eterogeneitatea ei, îndeamnă gîndul la splendoare, la tinereţe, la magnificenţă, la contrastele vegetaţiei şi ale aspectelor ei. Ai putea descoperi asemănări între mătăsurile lor mov şi violete şi schimbătoarele culori ale perspectivei şi norilor de la ei, între eşarfele de voal, şalurile de dantelă ca aburul şi ceţurile pale sau puternic luminate ale orizonturilor. Dar multe efecte armonioase în natură displac în pictură ; nu pot fi aduse pe pînză ; cel puţin nu pot fi aduse tale-quale. Pentru că aşa distonează, fără un context căruia să li se acorde. Pentru că multe din izvoarele de care dispune natura lipsesc picturii, printre altele soarele cum e el, adevărata lumină, bătaia soarelui din apă, scînteierea razelor pe frunza verde. E vorba de valori supreme care pe celelalte le supun, retezîndu-le accentul cînd e prea înfigăreţ ; private de această preponderenţă, celelalte supără ca într-un acord căruia-i lipseşte nota de sus. Se cuvin deci prefăcute pentru a fi

Scanned with OKEN Scanner

exprimate ; nici un pictor, nici un artist. nu e un simplu copiator ; inventă chiar cînd se mărgineşte la a reda ; căci ceea ce natura execută cu un sistem de mijloace şi de valori, dînsul e silit să execute cu un alt sistem de valori şi de mijloace. Aici stă greşeala pictorilor englezi contemporani ; sînt fideli, însă literalmente. Dacă le vezi ţara, cea mai mare parte din efecte le găseşti nimerite. Iată un gazon englezesc înviorat de o ploaie recentă. Iată şi cerul lor matinal alb, lucetul nisipului la reflux, verdele acru sau violaceu al valurilor buclate. Iată şi căpiţele pe faţa bălaie a ogorului secerat, purpura sclipitoare a buruienilor pe un *common* [1]) singuratic. Judecînd, nu poţi contesta exactitatea ; mai mult, îţi aminteşti că în faţa peisajului real te-a încercat plăcerea şi te miri cum de te-ncearcă neplăcerea în faţa peisajului pictat. Asta pentru că transferarea n-a fost decît o trascriere. Fiindcă, pentru a fi fideli într-un punct, n-au mai fost în totul. Cu conştiinţa unor lucrători meticuloşi, au mutat una după alta pe pînză senzaţiile brute ale ochiului lor. Între timp visau, moralizau, urmau, poetizînd, emoţiile dulci ori melancolice pe care peisajul real le trezea în sufletul lor. Dar între robot şi poet, a lipsit artistul. Le poţi lăuda răbdarea, simţi că de faţă cu modelul ai fi mişcat ; însă copia lor nu e decît un *document sugestiv* şi treci uşor peste ea fiind urîtă.

S-a găsit şi un om care să-i justifice şi care să le transpună practica la nivelul teoriei : John Ruskin, admirator şi prieten al lui Turner, scriitor convins, pasionat, original, foarte competent, foarte studios, foarte popular şi de un spirit pe deplin englez. Nimic mai preţios decît acele impresii personale, independente, bine ordonate, atunci cînd sînt, ca ale lui, curajos expuse ; ne fac să gîndim la ale noastre. Cui nu-i dau de gîndit cărţile lui Ruskin, *Modern Painters, Stones of Venice* [2]) ? Principiul său de bază e că adevărul adevărat şi amănuntul caracteristic trebuiesc iubite cu entuziasm : „Oricare pămînturi, stînci, nouri, se cuvin cunoscute de către pictor cu o precizie de geolog şi mineralog... Cînd pune Salvator în primul plan un lucru

[1]) *common* — păşune aparţinînd unei colectivităţi (de obicei mai multor sate).

[2]) Pictori moderni, Pietrele Veneţiei.

Scanned with OKEN Scanner

de care nu pot să zic că e de granit, de ardezie sau de tuf, declar că nu este în ce a făcut nici unitate armonioasă, nici simplitate de efect, ci numai pură monstruozitate". Tițian era credincios botanicii. „În *Bachus și Ariana,* terenul e acoperit de stînjenei comuni, de aquilegia și de capparis spinosa... Cel din *Pilda năvodului,* de Rafael, e acoperit de varza aceea acvatică numită crambe maritima", și toate plantele sînt zugrăvite cu o autenticitate scrupuloasă. Însă, ca să produci frumusețea, adevărul nu e decît o unealtă : arta trece dincolo ; funcția ei proprie e de a evoca emoții superioare. Nu-i ajunge cîtuși de puțin să producă plăcerea simțurilor. „Această plăcere poate fi prea bine baza impresiei, dar trebuie să mai fie întovărășită de impulsia bucuriei, apoi de un sentiment de iubire pentru obiectul pictat, apoi de perceperea bunătății ce ține de inteligența înaltă, și în fine de un elan de recunoștință și de venerație pentru această inteligență... Nici o impresie nu poate fi nici cum considerată ca o impresie estetică, nefiind alcătuită din aceste emoții ; tot așa nu putem spune că pricepem o literă, dacă nu-i simțim decît izul și caligrafia, nepricepîndu-i conținutul și intenția". Iată, cum nu se poate mai limpede, estetica unui nordic spritualist și protestant ; și toate judecățile îi sînt totuna. Prea puțin îl interesează pictura picturală. Senzația plăcută a ochiului nu-i pare însemnată. „Bătrînii peisagiști n-aveau decît însușiri mecanice și tehnice, mă refer la Claude Lorrain, la Gaspar Poussin, la Salvator Rosa, la Cuyp, la Berghem, Ruysdael, Hobbema, Teniers (în peisaje), Paul Potter, Canaletto și la diverșii Van — care mai de care, și la Back — cîți or fi, cu prisosință la cei ce-au dezonorat marea [1]). Majoritatea acestor peisagiști de profesie ai școlii olandeze n-au alt scop decît să-și resfețe agerimea manuală. Autoritatea cea mai nimerită a unui monarh asupra artelor ar fi de a le strînge acestora într-o galerie pînzele și de a le da foc." Acestea fiind zise, mulți ar nădăjdui ca sub nici un pretext să nu fie făcut rege domnul John Ruskin. — Împotriva picturii italiene, a spiritului ei, contra cultului corpului atletic și perfect, e tot atît de nemilos. După el, mitologia și nudurile care-o alcă-

[1]) Fără îndoială la admirabilul W. van de Velde și la Backhuysen. (N.a.).

Scanned with OKEN Scanner

tuiesc pe jumătate, nu s-au pictat decît pentru a gîdila simţurile : locul lor e lîngă al baletelor operei. Pînă la Rafael „arta era întrebuinţată la punerea în lumină a religiei ; cu el religia a început a fi întrebuinţată la punerea în lumină a artei... Regina încoronată a lui Perugino devine o simplă mamă italiancă, *Fecioara şezînd*. Nu era decît o binevenită schimbare. Mobilul artistului, din dragoste de adevăr, ajunsese orgoliu. Gîndea la Madonă ca la un pretext convenabil desfăşurării umbrelor străvezii, tonurilor bine alese, racursiunilor ştiinţifice, ca la o femeie frumoasă care, dacă e bine pictată, va fi un obiect plăcut cu care să mobilezi colţul unui buduoar, şi pe care ai putea-o închega din frumuseţile celor mai frumoase ţărănci... Asta gîndea Rafael despre Madonă". Ceva mai departe, Ruskin descrie cu credinţă şi teamă apariţia lui Isus păşind pe ape de faţă cu Petru, şi opune tabloului lui Rafael scena reală. „Remarcaţi părul cu grijă buclat şi sandalele bine legate ale acestor oameni care au pribegit toată noaptea pe mare, în ceaţă şi pe puntea plină de mîzgă. Remarcaţi-le vestmintele atît de nepotrivite pescuitului, mantalele care le atîrnă la un metru în urmă, frumoşii lor ciucuri, pe Petru în primul rînd, care învăluit de cute şi de franjuri, îşi ia avînt ca să îngenunchieze şi să ţină cu graţie cheile..., întregul grup al apostolilor, nu strînşi împrejurul lui Hristos cum ar fi trebuit să fie, ci înşiraţi ca să se poată vedea toţi... În spate, un peisaj italian, frumos, plin de case şi de biserici... Simţim cum încrederea, credinţa în această întîmplare ne fuge printre degete ; totul nu mai e decît o legendă absurdă, un ghiveci banal de ciucuri, de braţe muşchiuloase, de capete coafate ale unor filozofi elini... Tot ce şi-ar fi imaginat oamenii, pentru ei, ca să-şi închipuie această întîmplare adevărată, atît de rară şi ciudată, cu nesfîrşita ei severitate, cu nesfîrşita ei dragoste, cu varietatea-i nesfîrşită, se şterge ca de un burete de către eleganţa dichisită a lui Rafael". E uşor să condamni un pictor, un pictor mare chiar, cînd îi impui un scop străin de el ; Rafael gîndea să facă oameni frumoşi, bine clădiţi, avantajos aşezaţi, grupaţi, drapaţi, şi nu gîndea la nimic altceva. D-l Ruskin îi reproşează că a făcut din sfîntul Pavel un

Scanned with OKEN Scanner

Hercule meditativ, sprijinit pe o spadă de cucaritor, mai adăugînd că nici un artist n-a pictat pe Sfîntul Pavel cu adevărat. Nu l-ar mai fi pictat ; „acest iudeu mărunțel și urît“ [1]) nu era frumos decît sufletește, iar sufletul îi zace în *Epistole*. Dar, spunem noi, Rafael avea dreptate ; invers decît literatura. pictura, avînd drept obiect corpul, nu reprezintă sufletul decît pe ocolite, și ca accesoriu. D-l Ruskin pretinde celei de-a doua arte efectele celei dintîi. „În *Înălțarea Cartaginei* de Turner, obiectul principal al primului plan este un grup de copii care se joacă făcînd să plutească mici corăbioare“. După dînsul, iată o gîndire din cele mai înalte, demnă de poezia epică ; deoarece jocul acesta copilăresc demonstrează înclinarea marinărească și puterea viitoarei Cartagine. Dimpotrivă, spune tot el, „în subiecte asemănătoare, Claude introduce de obicei oameni cu cufere roșii închise de lacăte de fier și se complace copilărește în a înfățișa luciul curelei și al podoabelor de metal“. Dar dacă tonul roșu și luciul potențează, adaugă ceva, dacă sînt valori utile pentru a reține, sau a pondera, sau a prepara privirea, și dacă cel care nu vrea să audă într-o simfonie cornul și oboiul e surd, atunci nu e orb cel care nu vrea să vadă luciul și roșul ?

Așadar, lucrul real, obiectul material și fizic, studiat pentru el însuși, cu fizionomia proprie și cu toate amănuntele, transpus intact și scrupulos pe pînză, atît de exact redat și încadrat încît un savant specialist, botanist sau geolog, ar găsi în tablou un document ; și nimic pentru împodobire, pentru voluptatea simțurilor, pentru cerințele secrete ale ochiului ; dincolo de acestea însă, ca urmare și compensație, impresiile persoanei morale. dialogul tăcut al sufletului cu natura, răsunetul surd și prelung al unui *eu* adînc, plin de coarde vibrante, al unei mari harfe intime care răspunde prin sonorități neprevăzute tuturor atingerilor din afară : iată obiectul artei. Pentru ei, eul acesta puternic e principalul personaj al lumii. Invizibil, își alătură și își subordonează toate lucrurile vizibile ; meritul lor e că au un simț pentru el, că-i pot corespunde întrucîtva și pot să schițeze sau să-și împlinească

[1]) Expresia aparține Domnului Renan (N.a.)

Scanned with OKEN Scanner

în el o emoţie latentă [1]). Fiinţa spirituală e centrul care adună împrejurul său orice altceva. Ca să predomine, trebuie să fie într-adevăr plin de forţă şi foarte absorbant. Chiar şi este, îţi dai seama de asta cînd consideri principalele trăsături ale caracterului englez, nevoia de independenţă, capacitatea de iniţiativă, voinţa energică şi statornică, vehemenţa şi asprimea patimilor concentrate şi conţinute, nemiloasele frecuşuri mute ale mecanismului interior, vastul şi tragicul spectacol pe care şi-l oferă sieşi un suflet întreg, obiceiul introspecţiei, seriozitatea cu care au considerat ei întotdeauna soarta omenească, preocupările morale şi religioase, toate urmele facultăţilor şi instinctelor manifestate odinioară sub condeiul lui Shakespeare şi în inima puritanilor. Neluînd în seamă decît pe moderni, am putea spune că în fiecare englez e cîte ceva din Byron, dni Wordsworth şi din Carlyle, trei spirite foarte diferite şi totuşi asemănătoare într-un punct şi de forţă şi de slăbiciune, pe care, în lipsă de alţi termeni, risc să-l numesc hipertrofie a eului.

Pentru un suflet cu asemenea înclinaţie, adevăratul mod de expresie e poezia. Pe cît sînt de mediocri în celelalte arte, pe atît sînt de mari în aceasta. După mine, nu e altă poezie la înălţimea poeziei lor, alta care să vorbească atît de viguros şi de limpede sufletului, care să-l mişte mai adînc, în care cuvintele să fie atît de grele de sens, care să traducă mai bine zguduirile şi elanurile fiinţei interioare, al cărei contact să fie atît de eficace şi sfîşietor, care să trezească în noi coardele personale şi adînci, pentru a da acorduri atît de măreţe şi pătrunzătoare. Ar dura prea mult să le trec în revistă literatura ; nu voi pomeni decît un poem recent, *Aurora Leigh* de Elisabeth Barett Browning, operă ciudată care e o capodoperă ; n-am loc aici pentru a spune cît de frumoasă mi se pare şi după douăzeci de lecturi. E confesiunea unui suflet generos, eroic, pasionat, supraîncărcat de geniu, cu o cultură completă, suflet filozof şi poet, care

[1]) An artist...
Who paints a tree, a leaf, a common stone,
With just his hand, and finds it suddenly
A — piece and conterminous to his soul.
Why else do those things move him, leaf or stone ?

(Aurora Leigh, 303).

Scanned with OKEN Scanner

pluteşte printre cele mai înalte idei, depăşindu-le şi acestora înălţimea prin nobleţea instinctelor, modern în întregime prin educaţie, prin mîndrie, îndrăzneală, prin freamătul continuu al sensibilităţii intense, atît de ascuţită încît cea mai uşoară atingere trezeşte în ea o uriaşă orchestră şi cea mai uluitoare simfonie de acorduri. Nimic altceva decît un suflet cu monologul său intim, cîntul sublim al unei inimi mari de fată şi de artistă, atrasă şi rănită de un entuziasm şi un orgoliu la fel de mari ca ale ei, contrastul susţinut dintre vocea feminină şi cea bărbătească, îndepărtîndu-se una de alta prin exploziile şi variaţiile aceluiaşi motiv şi care, în cele din urmă, dintr-o dată apropiate, se unesc într-un lung duo dureros, încîntător, de un accent atît de exaltat şi puternic, încît nu mai rămîne nimic altceva.

Altă dată epopeea se desfăşura oglindind întemeieri şi nimiciri de cetăţi, luptele dintre zei ; aci însă, lupte între idei şi între patimi, modificarea caracterelor. Şi-a ales drept materie, în locul exteriorului, lăuntricul, şi, oricît de larg ar fi cadrul epic, lăuntricul e destul de bogat, de mare, ca să-l umple. Agitările unui suflet atît de plin şi de viu echivalează ciocnirile armatelor. În lipsa legendelor şi aparţiilor divine, el are presimţirea infinitului, visurile şi aspiraţiile care îmbrăţişează lumea, concepţia sa furtunoasă ori luminoasă a frumuseţii şi adevărului, iadul şi cerul său, viziunile orbitoare, perspectivele ideale ce se întredeschid, deloc ca ale lui Homer, asupra vreunei tradiţii, nici ca ale lui Dante, asupra vreunei dogme, ci asupra culmii celor mai înalte idei moderne, pentru a se închega şi mai sus încă, în jurul unui sanctuar şi unui dumnezeu. Nimic oficial în acest dumnezeu ; e cel al sufletului, al unui suflet fervent şi fecund, în care poezia devine o credinţă, care amplifică şi pînă dincolo de ea propriile-i instincte nobile, răspîndind în natura infinită simţirea frumuseţii sacre. Toate sînt exprimate într-un stil de o speţă unică, mai mult decît un stil, o notaţie, cea mai curajoasă, mai sinceră, mai fidelă, creată clipă de clipă şi în întregime ad-hoc, astfel că niciodată nu te gîndeşti la cuvinte, decît direct şi ca şi cum mereu ai faţă-n faţă gîndirea vie ţîşnind, cu palpitaţiile, tresăririle, înfloririle ei subit reprimate, nemaiauzitele ei bătăi din aripă, de la sarcasm şi familiaritate pînă la extaz ; limbaj bizar, însă autentic pînă în cele mai mici amănunte, singurul în stare să

Scanned with OKEN Scanner

traducă înălțimile și adîncimile vieții interioare, afluxul, accesele și tumultul inspirației, concentrarea bruscă a ideilor sufocate, explozia neprevăzută a imaginilor și a acelor iluminări nemăsurate care, asemeni aurorelor boreale, izbucnesc una după alta într-un spirit liric : „Pornește îndrăznet, și fie ca cinstitul tău poem, cu lava-i arzătoare, să ia în stăpînire pieptul cu mii de vene, cei doi sîni palpitînd ai vremii acesteia, încît atunci cînd va veni cea viitoare, oamenii ei să poată pipăi cu-o mînă respectuoasă urmele, să poată spune : — Priviți, priviți la sînii din care-am supt cu toții ; mai pare încă viu pieptul acesta ; măcar îl învie pe-al nostru ; aceasta-i arta trează, cea care alcătuiește și naște-n-tr-una adevărata viață".

Un asemenea stil îi e perfect firesc următoarei convingeri : „A nu te gîndi la formă, a te încrede spiritului, a i te încrede ca natura suverană cînd își creează formele, forme care nu sînt o închisoare, ci un corp ; a pleca întotdeauna dinlăuntru înspre afară, înspre viață și înspre artă, care e și ea tot viață". Poezia, înțeleasă așa, nu are decît un singur personaj, omul interior, și un singur stil, al strigătului inimii triumfătoare sau îndurerate.

Redactor responsabil :
NINA STĂNCULESCU-ZAMFIRESCU
Tehnoredactor : NICOLAE MIHĂILESCU

Dat la cules 11.07.1967. Bun de tipar 19.10.1967. Apărut 1968. Tiraj 7.600+140 ex. broșate. Hîrtie offset A de 80 g/m² Ft. 16/540×940. Coli ed. 11,68. Coli de tipar 12. Comanda 3236. Planșe tipo 1 A. nr. 5591. C. Z. pentru bibliotecile mari 7. C. Z. pentru bibliotecile mici 7.74/76

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", Str. Grigore Alexandrescu, nr. 91—93, București, Republica Socialistă România
Comanda nr. 557

Scanned with OKEN Scanner